

ΜΕΛΑΤΕΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙ

Δρος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΙΑΜΑΚΗ

14

ΤΕΥΧΟΣ 14 - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2013
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΟΝΑΞ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Δρος Κωνσταντίνου Σιαμάκη
ΜΕΛΕΤΕΣ τεῦχος 14 - TRACTATIONES fascis 14

© Δρ Κωνσταντίνος Σιαμάκης
ISBN 978-960-7127-31-0

ISSN 2241-7192

Χορηγός· ἀνώνυμος κατ' ἐπιθυμίαν του

Ταχυδρομική διεύθυνσι - παραγγελίες ἐπὶ ἀντικαταβολῇ

Δρ Κωνσταντίνος Σιαμάκης

Ἐκδόσεις ΔΟΝΑΞ

Τ.Θ. 1635 - Πανεπιστημιούπολις

Τ.Θ. 1635 - Πανεπιστημιούπολις

540 06 Θεσσαλονίκη

540 06 Θεσσαλονίκη

τηλ. 2310 - 73.73.77

τηλ. 2310 - 73.73.77

Dr Constantinus Siamakis

Editiones DONAX

P.O. Box 1635 - University

P.O. Box 1635 - University

540 06 Thessaloniki

540 06 Thessaloniki

Greece

Greece

tel. 2310 - 73.73.77

tel. 2310 - 73.73.77

www.philologus.gr

ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ. Οἱ ΜΕΛΕΤΕΣ εἰναι περιοδικὴ ἔκδοσι σὲ διαδοχικὰ τεύχη καὶ σὲ μὴ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα. ἀνὰ πέντε τεύχη τὰ τέσσερα εἰναι 96 σελίδων καὶ τὸ κάθε πέμπτο (5, 10, 15, κλπ.) 120 σελίδων· σύνολο πεντάδος 504 σελίδες. τὸ κάθε πέμπτο τεῦχος ἔχει εὐρετήρια καὶ πίνακα περιεχομένων ἐφ· ὅλης τῆς πεντάδος.

ΠΩΛΗΣΙ. Οἱ ΜΕΛΕΤΕΣ πωλοῦνται σὲ βιβλιοπωλεῖα ἢ κι ἀποστέλλονται μὲ ἀντικαταβολῇ μετὰ ἀπὸ παραγγελία στὸ τηλέφωνο 2310 - 73.73.77. ἀφήνετε εὐκρινῶς ὄνομα διεύθυνσι τηλέφωνο καὶ παραγγελία στὸν αὐτόματο τηλεφωνητή. ἢ γράφετε τὴν παραγγελία σὲ σημίωμα ποὺ τὸ στέλνετε στὴν παραπάνω διεύθυνσι.

ΣΥΝΔΡΟΜΗ. Ὡς συνδρομὴ ἐννοεῖται ἡ προπληρωμὴ ὅποιωνδήποτε πέντε τευχῶν (π.χ. 1-5 ἢ 3-7). ὁ συνδρομητής λαμβάνει ταχυδρομικῶς τὸ τεῦχος χωρὶς τὴν πρόσθετη δαπάνη τῆς ἀντικαταβολῆς. καταβάλλει τὴ συνδρομή του μὲ τὴν ἐπὶ ἀντικαταβολῇ ἀγορὰ ἐνὸς πρώτου τεύχους, ὅποιουδήποτε. μπορεῖ κανεὶς ν' ἀγοράσῃ καὶ παλιὰ τεύχη.

ΧΟΡΗΓΙΑ. Οἱ ΜΕΛΕΤΕΣ ἐκδίδονται μὲ οἰκονομικὴ ὑποστήριξι χορηγῶν τούλαχιστο κατ' ἀρχήν. κάθε χορηγὸς ἀναλαμβάνει τὴ δαπάνη ἐνὸς τούλαχιστο τεύχους. χορηγὸς εἰναι κι ὅποιος προαγοράζει 250 ἀντίτυπα ἐνὸς τεύχους. ὅποιαδήποτε συνεννόησι γιὰ χορηγία ἢ προαγορὰ στὸ τηλέφωνο 2310 - 73.73.77.

1. ΣΤΥΞ ΚΑΙ ΤΑΡΤΑΡΟΣ (ΟΜΗΡΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ)

Γιὰ τὴν ἔρμηνεία ἐνὸς πράγματος ἡ γνῶσι καὶ χρῆσι τῶν πηγῶν στὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες εἶναι ἀσφαλῶς τὸ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, ὅπως εἶναι στὶς πρακτικὲς ἡ παρατήρησι τὸ πείραμα κι ὁ μαθηματικὸς λογισμός· ἡ δὲ ἐνημέρωσι στὴ νεώτερη βιβλιογραφία εἶναι ἀναμφισβήτητα ἡ ἀπαραίτητη ἐπικουρία. ἐν τούτοις μερικὲς φορὲς αἰσθάνεται κανεὶς ὅτι σὲ ὥρισμένες περιπτώσεις καὶ οἱ δυὸι αὐτὲς προϋποθέσεις στέκονται ἀδύναμες νὰ διαφωτίσουν τὸν ἔρευνητὴ κι ἔρμηνευτὴ νὰ βρῇ τὴ διέξodo στὸ ἐπιστημονικὸ πρόβλημα ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ, κι ὅτι ἐκεῖνο ποὺ τοῦ χρειάζεται εἶναι ἔνα ἄλμα πέρα ἀπὸ τὰ ἐσκαμμένα τῶν πηγαίων δεδομένων καὶ τῆς βιβλιογραφικῆς συνδρομῆς, μιὰ διαίσθησι κι ἐνόρασι, θὰ ἔλεγε κανείς, ποὺ ξεπετάγεται ἀπὸ μιὰ τόσο ἀνεπιζήτητη ὅσο καὶ ἀπροσδόκητη ἀλλὰ καὶ κρίσιμη ἐμπειρία, ἡ ὅποια παιζει τὸ ρόλο τῆς ἀμέσου γεύσεως. ὅταν ἔνας λ.χ. δὲν ἔχῃ γευθῆ ποτέ του μέλι, ἀκόμη κι ἀν γνωρίζῃ ὅλες τὶς πηγαῖες πληροφορίες κι ἔχῃ ἐνημερωθῆ πάνω σ' ὅλη τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴ γεῦσι τοῦ μελιοῦ, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ κατανοήσῃ αὐτὴ τὴ γεῦσι, ἀν δὲν πάρῃ μιὰ δαχτυλιὰ μέλι καὶ τὸ γευθῆ. καὶ μόνο ἀπὸ τὴ γεῦσι αὐτὴ θὰ κατανοήσῃ πολὺ περισσότερα ἀπ' ὅσα θὰ μποροῦσαν νὰ τοῦ προσφέρουν ὅλες οἱ πηγὲς καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. ἡ ἀμεση γεῦσι τοῦ ἀντικειμένου μιᾶς ἔρευνης εἶναι σχεδὸν πάντοτε κάτι τὸ στιγμιαῖο ποὺ γίνεται χωρὶς κανέναν κόπο ἡ περίσκεψι ἡ δαπάνη χρόνου. σὲ χρόνο κόπο καὶ σκέψι ἔχει ἀκριβῶς τὶς διαστάσεις ποὺ ἔχει τὸ γλείψιμο τῆς δαχτυλιᾶς τοῦ μελιοῦ. ἡ καλλίτερα, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ λέει ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ τὴ βραχύτατη καρποφόρο σκέψι, ποὺ ἔχει, θὰ λέγαμε, τὴ διάρκεια τῆς ἀστραπῆς τοῦ φλάς τῆς φωτογραφικῆς μηχανῆς· ὅτι, λέει, χωρὶς καμμία σκέψι, παρατηρώντας λ.χ. κανεὶς κάποτε ὅτι ἡ σελήνη, ποὺ ἄλλοτε εἶναι φωτεινὴ ὅλη, ἄλλοτε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, στὸ γέμισμά της, κι ἄλλοτε ἀπὸ τὴν ἄλλη, στὴ φθίσι της, εἶναι φωτισμένη πάντοτε ἀπὸ τὴ μεριά της ποὺ ἀντικρύζει τὸν ἥλιο, ξαφνικὰ τοῦ μπαίνει ἡ ἴδεα ὅτι ἡ σελήνη φωτίζεται ἀπὸ τὸν ἥλιο¹. στὴν ἐπιστήμη τῶν ἀρχαίων κειμένων τούλάχιστο, τὸ πρᾶγμα αὐτὸ συμβαίνει, νομίζω, στοὺς

έρευνητάς κι έρμηνευτάς πολλές φορὲς καὶ θὰ συμβαίνῃ ἀσφαλῶς σ' ὅλες τὶς ἄλλες. μία δὲ τέτοια χωρὶς κόπο καὶ δαπάνη χρόνου ἀπλῆ σκέψι καὶ βραχύτατη ἀκολουθεῖται συνήθως ἀπὸ μιὰ ἀλυσίδα παρομίων σκέψεων καὶ λύσεων. συνεπῶς στὴν ἔρευνα καὶ ἔρμηνείᾳ τῶν κειμένων εἶναι σοβαρὴ προϋπόθεσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γνῶσι τῶν πηγῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας, καὶ ἡ αἰφνίδια καὶ ἀμοχθη ἀπλῆ σκέψι, ποὺ προσφέρει τὴ διέξοδο, ἀξιοποιώντας συνάμα καὶ τὸν κόπο καὶ τὸ χρόνο ποὺ ξοδεύτηκαν κατ' ἀρχὴν ἀκάρπως γιὰ τὴ σύλληψι τοῦ ζητουμένου. θὰ ἐκθέσω στὴ συνέχεια ἔνα τέτοιο παράδειγμα. αὐτὸ ποὺ ἀκολουθεῖ δὲν εἶναι λογοτέχνημα, ἀλλ' ἔκθεσι ἐπιστημονικῆς ἔρευνης.

Πρὸν ἀπὸ χρόνια μοῦ ἔτυχε νὰ μ' ἀπασχολῇ ἡ χρῆσι μέσα στὴ Βίβλο τῶν λέξεων ἄδης ταρταρῶ στυγνὸς στυγνάζω στυγητὸς θεοστυγῆς κι ἀποστυγῶ², τῶν ὁποίων ἡ καταβολὴ καὶ ἡ προέλευσι εἶναι ἀκραιφνῶς εἰδωλολατρική. ὑπάρχουν στὴ Βίβλο τέτοιες λέξεις κι ἄλλες, ὅπως οἰωνίζομαι οἰωνισμὸς σπένδομαι εὐδία καταχθόνια³ κλπ., ἀλλ' οἱ λέξεις τῆς παραπάνω ὄμαδος, ποὺ μ' ἀπασχολοῦσε, ἔχουν τὸ κοινὸ γνώρισμα ὅτι στρέφονται ὅλες γύρῳ ἀπὸ τὴ μεταθανάτια ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὴ φαντάζονταν βέβαια οἱ εἰδωλολάτρες. τὸ πρόβλημα δὲν ἦταν, ὅπως θὰ νόμιζε κανεὶς ἐκ πρώτης ὅψεως, κατὰ πόσο νομιμοποιεῖται ἡ χρῆσι τέτοιων λέξεων ἀπὸ τοὺς θεοπνεύστους συγγραφεῖς τῆς Βίβλου, πρᾶγμα ποὺ θυμίζει τὴ βρῶσι εἰδωλοθύτων ἀπὸ Χριστιανούς⁴. οἱ λέξεις αὐτὲς κατὰ τὸν καιρὸ τῆς χρήσεώς των ἀπὸ τοὺς βιβλικοὺς συγγραφεῖς -ἢ τοὺς μεταφραστὰς τῶν Ἐβδομήκοντα- εἰχαν χάσει τελείως τὴν ἀρχική τους παγανιστικὴ ταυτότητα, καὶ ἦταν ἀπλὲς λέξεις, ὅπως κι ὁποιαδήποτε ἄλλη, χωρὶς θρησκευτικὸ νόημα. καὶ σήμερα, ὅταν λέη κανεὶς καλαμαράκια, τὰ θαλασσινὰ ποὺ τρῶμε, μόνο στὰ καλάμια τὰ φυτὰ δὲν πάει ὁ νοῦς του. ἦταν βέβαια κάποτε ὁ κάλαμος, τὸ φυτό, ἔγινε ἔπειτα ὁ κάλαμος, ἡ γραφίδα μελάνης τῶν ἀρχαίων, ὑποκορίστηκε ἔπειτα καλαμάριον, μεταπήδησε στὴ συνέχεια ἀπὸ τὴ γραφίδα στὸ δοχεῖο τῆς μελάνης τὸ καλαμάριον ἡ καλαμάρι, κι ἔφτασε ἐν τέλει στὸ θαλασσινὸ μαλάκιο καλαμαράκι, ἔπειδὴ κι αὐτὸ εἶναι γεμάτο μελάνη. κι αὐτὸ τὸ τελικὸ ἔγινε ἥδη στοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες⁵. ὅταν ὅμως ἡ λέξι ἔφτασε στὸ θαλασσινὸ μαλάκιο, εἶχε χάσει τελείως τὴν ἀρχική της ταυτότητα. ἔτσι κι ὅταν ὁ εὐναγγελιστὴς Ματθαῖος ἔγραψε εὐδία, μόνο στὸ Δία τῶν Ἑλλήνων δὲν πήγαινε ὁ νοῦς του. ἀλλὰ μήπως καὶ οἱ λέξεις θεὸς ναὸς θυσία ἄγιος ἵερος ἵερεὺς ἵερουργῶ κλπ. δὲν σημαδεύτηκαν πρῶτα ἀπὸ τὴ χρῆσι τους στὴν εἰδωλολατρία κι ἔπειτα χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς Βίβλου; κι αὐτὲς οἱ τελευταῖες μάλιστα διατηροῦσαν τὸ θρησκευτικό τους χρῆσμα καὶ κατὰ τὸν καιρὸ ποὺ τὶς χρησιμοποίησαν οἱ βιβλικοὶ συγγραφεῖς. πέρα ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ χρῆσι ἡ γλῶσσα δὲν

παύει νὰ εῖναι γλῶσσα, κώδικας ἐπικοινωνίας· καὶ ἡ κοινὴ χρῆσι κάποιων λέξεών της μεταξὺ Βίβλου καὶ εἰδωλολατρίας μόνο ὡς λέξεων κάποιας σημασίας μὲ κανέναν τρόπο δὲν εἶναι βρῶσι εἰδωλοθύτων ἀπὸ Χριστιανοὺς καὶ δὲν βεβηλώνει τὸ θεόπνευστο λόγο τῆς Βίβλου. τὸ πρόβλημα ἦταν ἄλλο· ἡ μέχρι ἐσχάτων ἐξιχνίασι τῆς καταβολῆς αὐτῶν τῶν λέξεων γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἐξακρίβωσι τῆς σημασίας των.

Τί ἀκριβῶς ἦταν ὁ Αἴδης, ποὺ ἀπὸ θεός τῆς εἰδωλολατρίας μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ ἔγινε χῶρος νοητὸς τῆς μεταθανάτιας ζωῆς τῶν ἀνθρώπων λεγόμενος ἄδης; τί ἦταν ὁ Τάρταρος, ἀπὸ τὸν ὅποιο καὶ τὸ ρῆμα ταρταρῶ; τί ἦταν ἡ θεὰ Στύξ, ἀπὸ τὴν ὅποια παράχθηκαν τὰ βιβλικὰ ὄνοματα καὶ ρήματα στυγνός στυγνάζω στυγητὸς θεοστυγῆς κι ἀποστυγῶ; ὅσο ἀκρότερη εἶναι ἡ ἐξιχνίασι τῆς καταβολῆς καὶ τῆς ἱστορίας μιᾶς λέξεως, τόσο καλλίτερα πιάνεται ἀσφαλῶς καὶ ἡ σημασία της. ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐξιχνίασι αὐτῶν τῶν λέξεων ἔφερε στὸ προσκήνιο καὶ τὶς ύπολοιπες τοῦ μεταθανατίου ῥεπερτορίου, *Κέρβερος Χάρων Άχέρων Άχεροντος Κωκυτός Πυριφλεγέθων κλπ.*, κι ἐξετάζονται ὄλες ὡς κώδικας καὶ ὅχι κατ' ἄρθρον.

Γιὰ τὸν Αἴδην ἡ ἄδην –δασύνεται τὸ δεύτερο ἀπὸ κάποια ἀρχαϊκὴ κρᾶσι μὲ τὸ ἄρθρο ὁ, δὲν εἶναι ἡ ἰωνικὴ ψίλωσι ποὺ ἔχει ἀποψιλωμένο τὸ πρῶτο – λέγεται κοινῶς ὅτι τὸ ὄνομα παράγεται ἀπὸ τὸ στερητικὸ ἀ- καὶ τὸ ἴδεῖν, καὶ σημαίνει τὸ σκοτεινὸ χῶρο τοῦ ἄδου, ὅπου δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ δῃ τίποτε. σωστὰ τὰ συνθετικὰ τοῦ ὄνόματος, ἀλλ’ ἄστοχη ἡ ἐρμηνεία τῆς σημασίας, διότι, στὰ κείμενα δὲν ἐμφανίζεται πρῶτα ὡς χῶρος κι ἔπειτα προσωποποιημένος σὲ θεό, ἀλλ’ ἀντιστρόφως πρῶτα ὡς θεὸς κι ἔπειτα μετὰ πολλοὺς αἰώνες μὲ τὴν πεζότερη σημασία τοῦ χώρου. συμβαίνει λοιπὸν μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ κάτι ἄλλο. ὅλα τ’ ἀρχαῖα πάνθεα πάνω ἀπ’ ὄλους τοὺς θεούς των εἶχαν τὸ ζεῦγος τῶν ἀνωτάτων, ὅπως ἦταν στοὺς Ἐλληνες ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Ἡρα· καὶ πίσω ἀπὸ τοὺς δυὸ ἀνωτάτους θεούς των κρύβονταν ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, τὰ δυὸ ἐντυπωσιακώτερα κατὰ τὴν ἐπίγεια ζωὴ ὄρατὰ ἀντικείμενα. τὰ χαρακτηριστικώτερα γνωρίσματα τοῦ ἥλιου εἶναι ὅτι τὴ μὲν ἡμέρα ζεματάει (*ζέει*) καὶ φωτίζει (*φαέθει*), τὴ δὲ νύχτα δὲν φαίνεται. γι’ αὐτὸ καὶ στὴν προϊστορικὴ θρησκεία τῶν Ἑλλήνων τὴ μὲν ἡμέρα, ὅταν διατρέχῃ τὸ ὑπέργειο τόξο του, λεγόταν *Ζεὺς*⁶ καὶ *Φαέθων*⁷, τὴ δὲ νύχτα, ὅταν διατρέχῃ τὸ ὑπόγειο τόξο του, λεγόταν *Αἴδης*⁸ (*ἀ* + *ἴδεῖν*), δηλαδὴ ἀφανῆς καὶ ἀόρατος. καὶ κατὰ μὲν τὴν ὑπέργεια τροχιά του ἦταν ὁ παντεπόπτης (*εὐρύοπα*) καὶ παμβασιλεὺς τῆς γῆς, κατὰ δὲ τὴν ὑπόγεια ὁ μέγας βασιλεὺς τοῦ κάτω κόσμου. φαντάζονταν δὲ τότε τὴ γῆ σὰν ἔνα ἐπίπεδο πάτωμα ποὺ διχοτομεῖ τὴν εἰκοσιτετράωρη κυκλικὴ τροχιὰ τοῦ ἥλιου σὲ ἡμερήσια καὶ νυχτερινή, ὑπέργεια καὶ ὑπόγεια.

Γιὰ τὶς δύο μορφές τοῦ ἐλληνικοῦ θεοῦ ἥλιου *Ζεὺς*-*Αἴδης* καὶ γιὰ

τὸν προελληνικὸν Ποσειδάωνα, ποὺ βρισκόταν πάντα σὲ ψυχρότητα ἥ
καὶ διαμάχη μὲ τὸ Δία καὶ τοὺς ἄλλους ἐλληνικοὺς θεούς, ὁ ποιητὴς
τῆς Ἰλιάδος, ποὺ ζῇ σὲ μιὰ ἐποχὴ ἥ ὅποια θρησκευτικῶς βρίσκεται σὲ
συγκρητιστικὸν καταστάλαγμα, λέει μὲ τὸ στόμα τοῦ Ποσειδάωνος·

*Εἴμαστε τρεῖς ἀδερφοὶ ποὺ γέννησε στὸν Κρόνον ἥ ‘Ρέα,
ὅ Ζεὺς κι ἐγὼ καὶ τρίτος ὁ Ἀΐδης ποὺ βασιλεύει στοὺς κάτω.
τὰ σύμπαντα εἶναι μοιρασμένα στὰ τρία, κι ὁ καθένας λατρεύεται
στὸ ἔνα.*

*στὴν κλήρωσι ἐγὼ ἔλαχα νὰ κατοικῶ γιὰ πάντα
στὴ σεβάσμια θάλασσα, ὁ Ἀΐδης ἔλαχε τὸ μαῦρο σκοτάδι,
κι ὁ Ζεὺς ἔλαχε τὸν πλατὺν οὐρανὸν στὰ σύννεφα καὶ στὸν αἰθέρα·
ἥ δὲ γῆ κι ὁ ψηλὸς ὁ Ὄλυμπος εἶναι ἀκόμη κοινὴ γιὰ ὅλους⁹.*

ὁ ποιητὴς φαντάζεται τὸ σύμπαν τριώροφο, σὰν τὴν τιάρα τοῦ πάπα
τῆς ‘Ρώμης, νὰ ποῦμε, καὶ νὰ κατοικοῦν στὸν πάνω ὄροφο ὁ Ζεύς, στὸ
μεσαῖο ὁ Ποσειδάων, καὶ στὸν κάτω καὶ ὑπόγειο ὁ Ἀΐδης. ἥ ξηρὰ μὲ
τὸν Ὄλυμπο εἶναι ἀκόμη ἀμοίραστη (*ἔτι ξυνή*)· γιὰ νῦχουν μὲ τί νὰ
μαλάρωνουν, ὅπως ὅλοι οἱ κληρονόμοι.

‘Ο Τάρταρος καὶ στὸν Ὁμηρο καὶ στοὺς ἄλλους ποιητὰς εἶναι σα-
φῶς πάντοτε χῶρος κι ὅχι πρόσωπο· ὅπως ἐννοεῖται στοὺς ὀψίμους ὁ
ἀπρόσωπος πλέον ἄδης. διότι λέει ὁ Ὁμηρος μὲ τὸ στόμα τοῦ Διὸς
ποὺ ἀπειλεῖ κάθε θεὸν ὅποιος θὰ τολμοῦσε νὰ τὸν παρακούσῃ·

*Θὰ τὸν ἀρπάξω καὶ θὰ τὸν ρίξω στὸ μαῦρο Τάρταρο,
πολὺ βαθιά, ἐκεῖ ποὺ εἶναι τὸ πιὸ βαθὺ βάραθρο τῆς γῆς·
ὅπου οἱ πύλες εἶναι σιδερένιες καὶ τὸ περβάζι τους χάλκινο·
τόσο κάτω ἀπὸ τὸν Ἀΐδη ὅσο ψηλὰ εἶναι ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὴ γῆ¹⁰.*

καὶ ὁ Ἡσίοδος, ἐκτὸς ἀπὸ Τάρταρον ἡερόεντα καὶ Τάρταρον εὐρὺν¹¹
ποὺ τὸν λέει, λέει γι’ αὐτὸν ὅτι εἶναι καὶ

*Τόσο κάτω ἀπὸ τὴ γῆ ὅσο πάνω εἶναι ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὴ γῆ.
ἐννιὰ μερόνυχτα θὰ κάνῃ ἔνα χάλκινο ἀμόνι
πέφτοντας ἀπὸ τὸν οὐρανὸν στὴ γῆ, καὶ στὸ δέκατο θὰ φτάσῃ·
κι ἐννιὰ ἐπίσης μερόνυχτα θὰ κάνῃ τὸ χάλκινο ἀμόνι
πέφτοντας ἀπὸ τὴ γῆ στὸν Τάρταρο, καὶ στὸ δέκατο θὰ φτάσῃ¹².*

στὸ σκοτεινὸν καὶ ἀχανῆ Τάρταρο ὁ Ζεὺς φυλάκισε γιὰ πάντα τοὺς ἀ-
ντιπάλους του θεοὺς Τιτᾶνες, ὅταν τοὺς νίκησε, κι ἐκεῖ ἀπειλεῖ νὰ φυ-
λακίσῃ ὅποιονδήποτε ἄλλο θεὸν καὶ δαίμονα τοῦ ἐναντιοῦ. καὶ οἱ
αἰώνιοι ἐγκάθειρκτοι Τιτᾶνες λέγονται στὸν Ὁμηρο ὑποταρτάριοι¹³.

‘Αφοῦ ἡ σελήνη ὡς Ἡρα, ἡ ὅποιον ἄλλου ἀρχαίου πανθέου ἀνω-
τάτη θεὰ καὶ μέλος τοῦ ἀνωτάτου ζεύγους, συνώδευε τὸν ἥλιο τὴν ἡμέ-

ρα πάνω ἀπὸ τὴ γῆ ὡς Ζῆνα ἢ Φαέθοντα, θὰ ἥταν τὸ πιὸ φυσικὸ νὰ τὸν συνοδεύῃ καὶ τὴ νῦχτα κάτω ἀπὸ τὴ γῆ ὡς Αἴδην αὐτὴ ὡς μεγάλη βασίλισσα τοῦ κάτω κόσμου. στὰ μεταδωρικὰ χρόνια λεγόταν Περσεφόνεια¹⁴ καὶ ἥταν ἐλληνική. χρημάτισε ὅμως βασίλισσα τοῦ κάτω κόσμου ἐκ πολιτογραφήσεως. διότι στὴν ἀρχὴ ἥταν ἡ πολεμικὴ θεὰ τῶν Ἐλλήνων· ἡ Περσεφόνεια, ἀπὸ τὰ πέρσις + φόνος (= ἄλωσι καὶ φονικὸ μάχης), ὅ,τι ἐπάγγελμα κι ἀν ἀσκησε κατὰ καιρούς, εἶναι φανερὸ ὅτι ἐκ κατασκευῆς ἥταν ἡ θεὰ τοῦ πολέμου. καὶ ὡς θεὰ τῶν φόνων καὶ τοῦ θανάτου ἥταν καὶ ἡ πρώτη ψυχοπομπός θεά καὶ θεὰ τοῦ κάτω κόσμου καὶ τῆς μεταθανάτιας ζωῆς. κάποτε ἄφησε τὴν πανοπλία της σὲ ἄλλη θεὰ καὶ ἡ ἴδια μονιμοποιήθηκε στὸν κάτω κόσμο ὡς βασίλισσά του. αὐτὸ ἔγινε πρὶν ἀπὸ τὸν Ὁμηρο. ἡ προδωρικὴ ἢ προελληνικὴ βασίλισσα τοῦ κάτω κόσμου ἡ Ταρτάρου, τὴν ὁποίᾳ ὑποκατέστησε ἡ Περσεφόνεια, ἥταν ἡ Στύξ¹⁵, ἡ σύζυγος τοῦ προελληνικοῦ θεοῦ ἡλίου καὶ Ἀίδου, ὅπως κι ἀν λεγόταν αὐτὸς στὴν προελληνικὴ θρησκεία. ὅτι δὲ ἡ Στύξ ἥταν κάποτε ἡ ἀνωτάτη θεὰ στὸν πελασγικὸ κόσμο, φαίνεται ἀπὸ τὸν ὄρκο στ' ὄνομά της, ποὺ ἀπόμεινε καὶ θεωρεῖται στὸν Ὅμηρο ὡς ὁ πιὸ μεγάλος καὶ φοβερὸς ὄρκος ποὺ μποροῦσε ποτὲ νὰ ὑπάρξῃ· τόσο φοβερός, ποὺ μ' αὐτὸ τὸν ὄρκο ὥρκίζονταν μόνο οἱ θεοὶ μεταξύ τους. οἱ ἀνθρωποι δηλαδὴ ὥρκίζονταν στοὺς θεοὺς καὶ οἱ θεοὶ στὴ Στύγα· οἱ ἐλληνικοὶ θεοὶ στὴν πελασγικὴ Στύγα. διότι τότε οἱ ἐλληνικοὶ θεοὶ ἥταν ἀκόμη θεοὶ μόνο τῶν Ἐλλήνων, τῶν μὴ κυριάρχων δηλαδὴ κατοίκων τῆς νοτίου τῆς πεδινῆς καὶ τῆς παραθαλάσσιας Ἐλλάδος, οἱ ὄποιοι ἀπὸ τὴν Πίνδο κατηφόρησαν καὶ διεισέδυσαν, στὴν ἀρχὴ εἰρηνικά, στὴ χώρα τῶν ιθαγενῶν κυριάρχων εὐκαταστάτων καὶ καλομαθημένων Πελασγῶν, ἀκριβῶς ὅπως τώρα διεισδύουν σιγὰ σιγὰ καὶ εἰρηνικὰ μὲ διάφορα προσχήματα στὴν ἴδια χώρα τῶν εὐδαιμονεστέρων Ἐλλήνων οἱ Ἀλβανοὶ οἱ Πακιστανοὶ οἱ Κούρδοι καὶ οἱ Φιλιππινέζες. οἱ πελασγικοὶ θεοὶ ἥταν τότε οἱ θεοὶ τῶν θεῶν τῶν Ἐλλήνων. γι' αὐτὸ καὶ οἱ θεοὶ τῶν Ἐλλήνων ὥρκίζονταν στοὺς ἀνωτέρους των θεοὺς τῶν κυριάρχων Πελασγῶν. κάποτε οἱ Ἐλληνες ἔγιναν κυρίαρχοι τοῦ χώρου καὶ τῶν παλιῶν ἐντοπίων, καὶ οἱ ἐλληνικοὶ θεοὶ Ζεὺς καὶ λοιποὶ νίκησαν καὶ φυλάκισαν τοὺς θεοὺς τῶν Πελασγῶν στὸν Τάρταρο. ὁ πόλεμος αὐτὸς μνημονεύεται στὴν κατοπινὴ ἐλληνικὴ μυθολογία ὡς *τιτανομαχία* καὶ *γιγαντομαχία*. ἡ λέξι γίγας σημαίνει ἔνοπλος, στρατιώτης, πολεμιστής, ἡ δὲ λέξι *τιτάν* εἶναι ἡ πελασγικὴ λέξι ἡ ἀντίστοιχη τῆς ἐλληνικῆς θεός. ἔγινε δηλαδὴ τότε πόλεμος μεταξὺ τῶν δύο ἐθνῶν (*γιγαντομαχία*) καὶ τῶν δύο πανθέων (*τιτανομαχία*) κι ἐπικράτησαν οἱ Ἐλληνες καὶ οἱ θεοί τους. καὶ στὴν Ἰλιάδα πολεμοῦν μεταξύ τους ὅχι μόνο οἱ λαοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ θεοί. διότι ὁ τρωϊκὸς πόλεμος δὲν ἥταν παρὰ συνέχεια ἡ μεταγενέστερη φάσι τοῦ ἴδιου

πολέμου ποὺ προεκτάθηκε καὶ στὴν ἀπέναντι ἀκτὴ τοῦ Αἰγαίου. πρόλαβαν ὅμως κατὰ τὴν τιτανομαχία μερικοὶ θεοὶ τῶν Πελασγῶν καὶ πολιτογραφήθηκαν στὴν ἐλληνικὴ θρησκεία καὶ διέφυγαν ἔτσι τὴν ἀνατροπή τους καὶ τὴν φυλάκισι· ὅπως ὁ Ποσειδάων, ποὺ κατώρθωσε νὰ συμβιώσῃ μὲ τοὺς ἐλληνικοὺς θεοὺς ἔστω καὶ μεμψιμοιρώντας συνεχῶς καὶ γκρινιάζοντας σὰ μαύρη ἀντίδρασι ἐναντίον τοῦ Ζηνός, τοῦ νέου κυριάρχου. διότι καὶ οἱ Τοῦρκοι μπορεῖ νὰ ἔκαναν ἰσλαμικὴ τὴν πρώην χριστιανικὴ Μ. Ἀσία, ἀλλὰ τὸν Ἀι-Γιώργη τὸν κράτησαν καὶ τὸν πανηγυρίζουν. ἔμειναν ὅμως στὴν τέως πελασγικὴ Ἐλλάδα πολλὰ θέσμια τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος, ὅπως ὁ ὄρκος τῶν θεῶν στὴ Στύγα· καὶ στὴ Γαῖα καὶ στὸν Οὐρανό, τὴν ἡμερήσια καὶ ὑπέργεια παραλλαγὴ τοῦ προελληνικοῦ ζεύγους τῶν ἀνωτάτων θεῶν. δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε διότι οἱ λέξεις γῆ οὐρανός καὶ θάλασσα δὲν εἶναι ἐλληνικὲς ἀλλὰ πελασγικές· οἱ ἀντίστοιχες ἐλληνικὲς εἶναι χθὼν ὑπερος καὶ ἄλς, ἀπὸ τὰ ὅποια σήμερα μᾶς μένουν τὰ σύνθετα καὶ παράγωγά τους ὑποχθόνιος καταχθόνιος παραλία ὑπερφό κλπ.. στὸν Ὁμηρο λοιπὸν ὁ Ζεὺς ὁρκίζεται στὴν Ἡρα·

Ἴστω νῦν τόδε Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρὺς ὑπερθε
καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, – ὅς τε μέγιστος
ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσιν¹⁶.

Οὐρανὸς Γαῖα Στύξ, οἱ τρεῖς ὄροφοι τοῦ σύμπαντος. ἡ Γαῖα, ἂν καὶ γυναίκα, ἂν καὶ κάτοικος τοῦ μεσαίου ὄροφου, ἀναφέρεται πρώτη· διότι ἡ θρησκεία τῶν Πελασγῶν ἦταν μητριαρχική, ἀντίθετα μ' ἐκείνη τῶν Ἐλλήνων ποὺ ἦταν πατριαρχική. ἡ Γαῖα λατρευτικῶς ἦταν ἀνώτερη ἀπὸ τὸ σύζυγό της, ὅπως εἶναι σήμερα ἡ βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας. στὴ θρησκεία τῶν Ἐλλήνων ὁ ἀνώτατος θεὸς ἦταν ἀρσενικός, ὁ Ζεύς, καὶ αὐτὸς ἦταν Πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε¹⁷, καὶ Ζεὺς πατήρ¹⁸ ἔτσι ἀπολύτως, καὶ Ζεὺς πάντων φέρτερος¹⁹, καὶ θεῶν φέριστος²⁰, ἡ δὲ ἀνωτάτη θηλυκὴ θεὰ καὶ γυναίκα του Ἡρα τοῦ λέει· «Εἶσαι πολὺ φέρτερος ἀπὸ μένα»²¹. καὶ στὸ Θ τῆς Ἰλιάδος ὑπάρχει μιὰ περιγραφή του καὶ σύγκρισί του, ποὺ τὸν παριστάνει ἀσύγκριτα ἴσχυρότερο ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν θεῶν· μπορεῖ ὅλους μαζὶ νὰ τοὺς τινάξῃ πέρα, νὰ τοὺς συντρίψῃ, νὰ τοὺς κρεμάσῃ στὸν ἀέρα²². ἀντίθετα στὴ θρησκεία τῶν Πελασγῶν τὸ πόστο αὐτὸ τὸ κατέχει ἡ θηλυκὴ θεὰ τοῦ ἀνωτάτου ζεύγους, ποὺ εἶναι βασίλισσα αὐτὴ καὶ ὅχι ὁ ἄντρας τῆς· κι αὐτὴ εἶναι ἡ Μήτηρ πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων²³ καὶ γε τοῦ συζύγου της²⁴, ἡ Μήτηρ πάντων ἡ Παμμήτειρα ἡ Πρεσβίστη²⁵. καὶ εἶναι τὴν ἡμέρα καὶ στὸν πάνω κόσμο ἡ Γαῖα καὶ τὴ νύχτα καὶ στὸν κάτω κόσμο ἡ Στύξ. λεγόταν δὲ καὶ ἀπλῶς Μήτηρ²⁶, ἡ ὡς λατρευτὴ μητέρα τοῦ θεοσεβοῦς λαοῦ λεγόταν Δημομήτηρ καὶ μ' εὐφωνικὴ συγκοπὴ Δημήτηρ²⁷, ὅπως

τὰ ἀμφορεὺς²⁸ κελαινεφής²⁹ Πλεισθένης³⁰ καὶ τὰ σημερινὰ Βραχώρι (=Αγρίνι) ύπεριυθρος καὶ ἡλεκτράπεξα προῆλθαν μὲ συγκοπὴ ἀπὸ τὰ ἀμφιφορεὺς κελαινονεφής Πλειστοσθένης Βραχοχώρι ύπερέρυθρος καὶ ἡλεκτροτράπεξα· καὶ ὑποκοριστικῶς ἀπὸ τοὺς θερμοὺς λάτρεις της λεγόταν Δηώ³¹. ὅπως τώρα μερικοὶ λὲν Παναγίτσα. γι' αὐτὸ καὶ ἡ Δημήτηρ εἶναι θεὰ κυρίως καταχθόνια καὶ Μήτηρ τῆς Κόρης³² ἡ Περσεφονείας. ὑποκοριστικῶς ἐπίσης λεγόταν καὶ Μᾶ (= Μαμὰ)³³ καὶ Μᾶ Γᾶ³⁴ δηλαδὴ Μαμὰ Γαῖα. ἡ πελασγικὴ Μήτηρ δὲν εἶχε τὴν τύχη τῶν ἄλλων ύποταρταρίων πελασγικῶν θεῶν, προφανῶς διότι, ὅταν ἦταν ἀκόμη κυρίαρχη, προνόησε νὰ υἱοθετήσῃ ώς Κόρη της τὴν Περσεφόνεια τῶν τότε ύποδούλων κι ἔπειτα κυριάρχων Ἑλλήνων· σὰ νὰ προλάβῃ μιὰ κυρία σήμερα νὰ υἱοθετήσῃ τὴν Φιλιππινέζα της. αὐτὰ εἶναι συνήθη στὶς ἀρχαῖες μυθολογίες συγκρητιστικὰ φαινόμενα, ἐπανέρχομαι ὅμως στὸν ὄρκο τῶν θεῶν.

Καὶ ὁ μικροθεός "Υπνος, σὲ μιὰ συνωμοτικὴ συναλλαγή του μὲ τὴν "Ηρα, τῆς ζητάει νὰ τοῦ ὄρκιστῃ στὴ Στύγα·

"Ἄγρει νῦν μοι ὅμοσσον ἀάατον Στυγὸς ὕδωρ,
χειρὶ δὲ τῇ ἔτέρῃ μὲν ἔλε χθόνα πουλυβότειραν,
τῇ δ' ἔτέρῃ ἄλλα μαρμαρένην, ἵνα νῶιν ἀπαντες
μάρτυροι ὁσ' οἱ ἔνερθε θεοὶ Κρόνου ἀμφὶς ἐόντες,
ἥ μὲν ἐμοὶ δώσειν Χαρίτων μίαν ὀπλοτεράων³⁵.

"Ελα τώρα ὄρκίσου μου στὸ φοβερὸ νερὸ τῆς Στυγός·
πιάσε μὲ τὸ ἔνα σου χέρι τὴ γῆ, ποὺ τρέφει πολὺν κόσμο,
καὶ μὲ τ' ἄλλο σου τὴ θάλασσα τὴν ἀστραφτερή·
γιὰ νᾶναι στοὺς δυό μας μάρτυρες ὄλοι οἱ θεοὶ ἐκεῖνοι
ποὺ στὸν κάτω κόσμο πλαισιώνουν τὸν Κρόνο,
ὅτι ἀληθινὰ θὰ μοῦ δάσης μιὰ ἀπὸ τὶς τρυφερές Χάριτες.

ἔδω δὲν φαίνεται ἡ ύπέργεια παραλλαγὴ τοῦ ἀνωτάτου καὶ μητριαρχικῶς ἀνεστραμμένου ζεύγους Γαῖα καὶ Οὐρανός, ἀλλὰ μόνο ἡ ύπόγεια παραλλαγὴ Στύξ καὶ Κρόνος καὶ οἱ λοιποὶ ποὺ τοὺς πλαισιώνουν. καὶ ἡ "Ηρα δέχτηκε καὶ τοῦ ὥρκίστηκε, ὅπως τῆς ζήτησε ὁ "Υπνος, κατονομάζοντας ὄλους τοὺς θεοὺς

τοὺς ύποταρταρίους, οἱ Τιτῆνες καλέονται³⁶.

καὶ σ' ὄλους λοιπὸν τοὺς προελληνικοὺς θεοὺς ὥρκίζονταν οἱ ἐλληνικοί. μπορεῖ νὰ τοὺς εἶχαν βάλει στὴ φυλακὴ τοῦ Ταρτάρου, ἀλλ' ὁ ὄρκος τοὺς κάθησε, ὅπως μᾶς ἔχουν καθήσει ἐμᾶς μερικὲς συντακτικὲς πράξεις τοῦ προηγουμένου καθεστῶτος, κι ἄς εἶναι οἱ νομοθέτες των στὴ φυλακή.

Γενικῶς στὴν ἀρχαϊκὴ ποίησι οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων ὄρκιζονται στὴ Στύγα.

*Ἴστω γάρ θεῶν ὄρκος ἀμείλικτον Στυγὸς ὕδωρ
ἀθάνατόν κέν τοι καὶ ἀγήραον ἡματα πάντα³⁷.
ἄλλ' εἴ μοι τλαιής γε θεῶν μέγαν ὄρκον ὁμόσσαι,
ἢ κεφαλῆ νεύσας ἢ ἐπὶ Στυγὸς ὅβριμον ὕδωρ³⁸.*

ἀκόμη καὶ τὸ ὅτι οἱ Ἑλληνες μέχρι καὶ σήμερα νεύουν *Nai* κουνώντας τὸ κεφάλι πρὸς τὰ κάτω καὶ στὴν ἀρχαιότητα αὐτὸ λεγόταν κάτω νεύω, κατανεύω, κατάφασις, προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅτι ὄρκιζόμενοι ἔδειχναν –κάποτε καὶ οἱ ἄνθρωποι– τὴ βασίλισσα τοῦ κάτω κόσμου *Στύγα*.

Γιὰ τὴν πολιτογράφησι τῆς προελληνικῆς Στυγὸς μαζὶ μὲ ὄλες τὶς παραλλαγές της (Ἄστερία Γαῖα Γᾶ Μαῖα Μᾶ Μήτηρ Δημήτηρ Δηῶ Ρεία Ρέα Λητὴ Λητώ κλπ.) στὸ ἔλληνικὸ πάνθεο φρόντισαν προφανῶς τὰ κατὰ τόπους ἱερατεῖα της, τὰ ὅποια, μὲ τὴ γνωστὴ εὐλυγισία ποὺ τὰ διέκρινε, δὲν ἐννοοῦσαν νὰ χάσουν τὴ θεία εὔνοια τοῦ νικητοῦ Ζηνός, δηλαδὴ τὴν πολιτικὴ εὔνοια τῶν νέων κυριάρχων Αχαιῶν, ύπερ τῶν ὅποιων ἐγκατέλειψαν καὶ πρόδωσαν τὰ παλιὰ ἀφεντικά τους, βεβαιώνοντας τὰ νέα γιὰ τὴν ἀπέναντι τους εὔνοια τῆς μεγάλης θεᾶς των. γι' αὐτὸ καὶ ὁ σχετικὸς πανάρχαιος αἰτιολογικὸς μῦθος, ποὺ διασώζεται στὸν Ἀπολλόδωρο³⁹, λέει ὅτι ὁ Ζεὺς θέσπισε ὡς μέγιστον ὄρκο μεταξὺ τῶν θεῶν τὸ τῆς Στυγὸς ὕδωρ ἐκ πέτρας, θέλοντας νὰ τὴν τιμήσῃ καὶ ἀμείψῃ, ἐπειδὴ κατὰ τὸν πόλεμό του ἐναντίον τῶν τιτάνων αὐτὴ μαζὶ μὲ τὰ παιδιά της (δηλαδὴ τοὺς ἵερεῖς της) συμμάχησε μὲ τοὺς θεοὺς (τῶν Ἑλλήνων). ἔτσι ἡ Στύξ διασώθηκε ὡς αὐτόμολος.

Ἡ Στύξ κατὰ τὴν προελληνικὴ ἐποχὴ εἶχε πολλὰ προσωνύμια· τὰ προσωνύμιά της αὐτὰ μαζὶ μὲ τὰ ὄνόματα κάποιων ἐναλίων προπόλων της συγκρότησαν τὴν ὁμάδα τῶν 40-50 Νηρηίδων ἢ Ωκεανίδων ἢ Ωκεανινῶν, ποὺ ἦταν ἄλλοτε ἄλλες καὶ ποὺ ἀνάμεσά τους προεξάρχει τὸ ὄνομα Στύξ· διότι ὁ Ἡσίοδος μετράει·

Πειθὼ τ' Ἀδμήτη τε Ιάνθη τ' Ἡλέκτρη τε

*.....
Εύδώρη τε Τύχη τε καὶ Ἄμφιρώ Ωκυρόη τε
καὶ Στύξ ἢ δῆ σφεων προφερεστάτη ἐστὶν ἀπασέων⁴⁰.*

χαρακτηριστικὰ στὴ μυθολογία τῆς Στυγὸς εἶναι ἡ Στυγὸς πέτρα καὶ πρὸ παντὸς τὸ φοβερὸ Στυγὸς ὕδωρ, ποὺ τὸ ἔτρεμε ὁ ἀρχαῖος δεισιδαιμῶν ὅσο τίποτε ἄλλο στὴ ζωή του⁴¹. διάφορες, ἀντιφατικές, ἄλλα κάτω ἀπὸ ὥρισμένες συνθῆκες καὶ ἀρκετὰ διαφωτιστικὲς γιὰ τὴ φύσι τους εἶναι οἱ περιγραφὲς τῆς Στυγὸς πέτρας καὶ τοῦ Στυγὸς ὕδατος,

ποὺ δίνουν οἱ ἀρχαῖοι ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τὸν Ὄμηρο μέχρι τὸν Παυσανία, ἀλλὰ πάντοτε ἐνδεικτικὲς τῆς φρίκης ποὺ προκαλοῦσε στοὺς ἀνθρώπους καὶ μόνη ἡ ἀνάμνησί τους.

Κατὰ τὰ Ὄμηρικὰ Ἐπη τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός μιὰ βρίσκεται στὴ Θεσσαλία, στὶς πηγές τοῦ Τιταρησσοῦ ποταμοῦ, μιὰ στὸ Ταίναρο, καὶ μιὰ στὴν ἄκρη τῆς γῆς πέρα ἀπὸ τὴ χώρα τῆς Κίρκης. στὸ Β τῆς Ἰλιάδος ὁ ποιητὴς λέει γιὰ τὸν Τιταρησσὸ ποταμὸ τῆς Θεσσαλίας ὅτι χύνει τὸ γάργαρο νερό του στὸν Πηνειό, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ σμίγῃ μὲ τὸ ἀστραφτερὸ νερὸ τοῦ ἑλικωτοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ, ἀλλὰ τρέχοντάς το ἀπὸ πάνω ἀπὸ κεῖνο σὰ λάδι ποὺ ἐπιπλέει στὸ νερὸ (καθύπερθεν ἐπιρρέει ἡ ὑδρία τῆς Στυγός· κι αὐτὸ γιατὶ τὸ νερὸ τοῦ Τιταρησσοῦ εἶναι ἀπόρροια ἀπὸ τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός, τὸ φοβερὸ ὄρκο τῶν θεῶν (ὄρκου γάρ δεινοῦ Στυγός ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ)⁴². στὸ Θ ἡ Ἀθήνη διηγεῖται στὴν Ἡρα ὅτι, ὅταν ὁ Εὐρυσθεὺς ἔστειλε τὸν Ἡρακλῆ στὸν Ἀίδη, γιὰ νὰ τοῦ φέρῃ ἀπὸ τὸ σκοτάδι του τὸ φοβερὸ σκύλο του, ἀν ἡ ἴδια δὲν σοφιζόταν τὸν τρόπο τῆς σωτηρίας τοῦ Ἡρακλέους, ὁ ἥρωας δὲν θὰ ξέφευγε ποτὲ ἀπὸ τὸ ἀπόκρημνο ρεῖθρο τοῦ ὕδατος τῆς Στυγός (Στυγός ὕδατος αἰπά ρέεθρα)⁴³. στὸ κ τῆς Ὁδυσσείας ἡ Κίρκη λέει στὸν Ὁδυσσέα πώς, ὅταν βγῆ ἔξω ἀπὸ τὸν Ὦκεανὸ ποὺ περιτρέχει ὅλη τὴ γῆ, θὰ φτάσῃ στὸ σκοτεινὸ ἀνάκτορο τοῦ Ἀίδου, ὅπου στὸν Ἀχέροντα ποταμὸ χύνονται δύο ἄλλοι, ὁ Πυριφλεγέθων, ὁ πύρινος ποταμὸς ποὺ εἶναι ἡ κόλασι τῶν ἀσεβῶν, φυσικῶς δὲ εἶναι ἡ ἡφαιστιακὴ λάβα ἀπὸ τὰ ἔγκατα τῆς γῆς, καὶ ὁ Κωκυτός, ὁ ὕδατινος ποταμὸς τοῦ θρήνου, τῶν ὑπογείων ὕδατων, καὶ τῶν τάφων, ποὺ εἶναι ἀπόρροια τοῦ ὕδατος τῆς Στυγός, ἐκεῖ ποὺ βρίσκεται καὶ ἡ πέτρα τῆς Στυγός (Κωκυτός θ', ὃς δὴ Στυγός ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ, πέτρη τε), ὅπου σμίγουν, μ' ἔναν παμμέγιστο θόρυβο οἱ δυὸ ποταμοί, ὁ πύρινος κι ὁ ὕδατινος⁴⁴. ὁ ποιητὴς φαντάζεται τὸ σβούρημα νεροῦ καὶ πυρρακτωμένων μετάλλων ἡ λάβας σὲ μέτρα ὑπερμεγέθη· καὶ μιὰ τέτοια ἐμπειρία θὰ μποροῦσε νὰ εἴναι γνωστὴ στοὺς προϊστορικοὺς κατοίκους τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου ἀπὸ τὴ Σαντορίνη ποὺ ἔχουν τὴ λάβα τῆς στὴ θάλασσα. στοὺς δὲ ὄρκους, ποὺ μνημονεύτηκαν παραπάνω, τὸ νερὸ τῆς Στυγός λέγεται φοβερὸ κι ἐπικίνδυνο (ἀάατον Στυγός ὕδωρ)⁴⁵ καὶ νερὸ ποὺ στάζει (τὸ κατειβόμενον Στυγός ὕδωρ), ὡς ὄρκος δὲ ὄρκος μέγιστος δεινότατός τε μακάρεσσι θεοῖσιν⁴⁶. αὐτὸ τὸ κατειβόμενον ὕδωρ δηλώνει ἀκριβέστερα ἐκεῖνο ποὺ λέμε ἐμεῖς σήμερα ὅτι τὸ νερὸ γλείφει· πρόκειται γιὰ νερὸ ποὺ γλείφει μιὰ πέτρα καὶ στὸ κατώτατο ἄκρο τῆς στάζει.

Ο Ἡσίοδος ἔχει γιὰ τὴ Στύγα καὶ τὸ νερὸ τῆς μιὰ ἐκτενῆ καὶ σὲ μερικὲς ἐκφράσεις του πολὺ διαφωτιστικὴ περιγραφή. Στὸν Ἀίδη κατοικεῖ ἡ θεὰ ἡ φρικτὴ καὶ στοὺς ἀθανάτους, ἡ φοβερὴ Στύξ. ἔχει τὰ περιβόητα ἀνάκτορά της μακριὰ ἀπὸ τὸν ἄλλους θεούς, στεγασμένα

μὲ μακρουλές πέτρες (μακρῆσιν πέτρησι κατηρεφέα). καὶ ὑψώνονται μέχρι τὸν οὐρανὸν στηριγμένα γύρω γύρω σὲ κολῶνες ὀλόλευκες σὰν ἀργυρές (ἀμφὶ δὲ πάντη κίοσιν ἀργυρέοισι πρὸς οὐρανὸν ἐστήρικται). σπάνια ἡ γοργοπόδαρη Ἰρις, ἡ ἀγγελιοφόρος, ἔρχεται σ' αὐτὰ πετώντας πάνω ἀπὸ τὸ ἀπέραντο πλάτος τῆς θαλάσσης· ὅταν οἱ ἀθάνατοι ἔχουν διαφορές καὶ ἔριδες καὶ κάποιος Ὄλύμπιος λέῃ ψέματα, ὁ Ζεὺς στέλνει τὴν Ἰριν νὰ φέρῃ ἀπὸ τόσο μακριὰ μέσα σὲ χρυσῆ κανάτα τὸν μέγα ὄρκο τῶν θεῶν, τὸ πολυώνυμο νερό, τὸ κρῦο, ποὺ στάζει ἀπὸ τὴν πέτρα τὴν ψηλὴ κι ἀπόκρημνη καὶ ρέει ἄφθονο κάτω ἀπὸ τὴν πλατειὰ τὴ γῆ μέσα στὸ μαῦρο σκοτάδι (πολυώνυμον ὕδωρ, ψυχρόν, ὁ τ' ἐκ πέτρης καταλείβεται ἡλιβάτοιο ὑψηλῆς· πολλὸν δὲ ὑπὸ χθονὸς εὐρυοδείης ρέει διὰ νύκτα μέλαιναν) ἀπὸ τὸν ἱερὸν ποταμό, ποὺ εἶναι ἔνα κέρας τοῦ Ὡκεανοῦ. αὐτὸς ὁ Ὡκεανὸς χωρίζεται σὲ δέκα μέρη· μὲ τὰ ἐννιά του ρέει γύρω ἀπὸ τὴ γῆ καὶ τὴν πλατειὰ θάλασσα, ἐνῷ μὲ τὸ ἔνα του χύνεται πέφτοντας ἀπὸ τὴν πέτρα (ἡ δὲ μί’ ἐκ πέτρης προρέει), μεγάλο φόβητρο γιὰ τοὺς θεούς. ὅποιος ἀθάνατος, ἀπ’ αὐτοὺς ποὺ κατοικοῦν στὶς χιονισμένες κορυφές τοῦ Ὄλύμπου, χύσῃ νερὸν ἀπὸ τὴν κανάτα αὐτὴ κάνοντας ὄρκο ψεύτικο, πέφτει κατάκοιτος κι ἀναίσθητος χωρὶς ἀναπνοὴ γιὰ ἔνα χρόνο· δὲν τρώει ποτὲ ἀμβροσία, οὔτε πίνει νέκταρ, ἀλλ’ εἶναι πεσμένος στὸ κρεβάτι χωρὶς πνοὴ καὶ φωνή, τὸν κυριεύει δὲ μιὰ ἄσχημη κωματώδης κατάστασι. κι ὅταν κάνῃ στὴν ἀρρώστια αὐτὴ ἔνα χρόνο, τὸν περιμένει κι ἄλλο χειρότερο κι ἔπειτα ἄλλο ἀκόμη χειρότερο καὶ κάθε χρονιά χειρότερο πάθημα· ἐννιὰ χρόνια εἶναι μακριὰ ἀπὸ τοὺς αἰώνιους θεούς, χωρὶς ποτὲ νὰ συμμετέχῃ στὰ συμβούλια τους καὶ στὰ τραπέζια τους· καὶ μόνο τὸ δέκατο ξανασμίγει μὲ τοὺς ἀθανάτους θεούς τοῦ Ὄλύμπου. (ἀφοῦ δηλαδὴ οἱ ἀθάνατοι δὲν γίνεται νὰ πεθάνουν, αὐτὸς εἶναι γι’ αὐτοὺς τὸ ὑποκατάστατο τῆς εἰς θάνατον καταδίκης, τῆς ἐσχάτης τῶν ποινῶν). τέτοιον ἔναν ὄρκο ἔκαναν οἱ θεοὶ τὸ πανάρχαιο κι αἰώνιο ὕδωρ τῆς Στυγός, τὸ ὅποιο κυλάει μέσα ἀπὸ ἔνα χῶρο πετρώδη (Στυγὸς ἀφθιτὸν ὕδωρ ὠγύγιον, τὸ θ' ἵησι καταστυφέλον διὰ χώρου)⁴⁷. φαντάζεται δηλαδὴ ὁ Ἡσίοδος, ὅπως καὶ γενικὰ οἱ ἀρχαιότεροι καὶ σύγχρονοί του, τὴ γῆ, μὲ ὅλες τὶς ξηρές της καὶ τὶς θάλασσές της, σὰ μιὰ νῆσο ποὺ τὴν περιρρέει ὁ Ὡκεανός. τὰ 9/10 τοῦ νεροῦ τοῦ Ὡκεανοῦ εἶναι αὐτὰ ποὺ περιρρέουν τὴ νῆσο γῆ, καὶ τὸ 1/10 εἶναι ἐκεῖνο ποὺ διεισδύει στὸ ὑπόγειό της, ὅπως νὰ ποῦμε τὸ νερὸν τῶν ὑδατίνων δρόμων τῆς Βενετίας διεισδύει μέσα στὰ ὑπόγεια τῶν παραθαλασσίων κτηρίων της. κι αὐτὸ τὸ νερὸν εἶναι τὸ ὕδωρ τῆς χθονίας θεᾶς Στυγός. ὅσο γιὰ τὴ χρῆσι τοῦ ὕδατος τῆς Στυγός στοὺς μεταξὺ τῶν θεῶν ὄρκους, τὸ φαντάζεται ως νερὸν σπονδῆς ὄρκιου. ἔτσι ἐρμηνεύει τὸν παραδεδομένο ὄρο κατειβόμενον ὕδωρ.

Στοὺς θεϊκοὺς ὄρκους τῶν Ὁμηρικῶν "Υμνων τὸ Στυγὸς ὕδωρ λέγεται ἡ ὅπως στὰ δυὸ μεγάλα Ὁμηρικὰ" Ἐπη⁴⁸, ἡ καὶ θεῶν ὄρκος, ἀμείλικτον Στυγὸς ὕδωρ ἀθάνατόν κέν τοι καὶ ἀγήραον ἥματα πάντα⁴⁹, ἡ θεῶν μέγας ὄρκος Στυγὸς ὅβριμον ὕδωρ⁵⁰.

Ἐντελῶς κωμικὰ ὁ Ἀριστοφάνης μιλάει στοὺς χθονίους Βατράχους του γιὰ Στυγὸς μελανοκάρδιον πέτραν, ποὺ τὴ φαντάζεται προφανῶς ώς βράχο ἀπὸ τὴ φύσι του μαδρο, καὶ γι' Ἀχερόντιον αἴματοσταγῆ σκόπελον⁵¹, ὅπου τὸ αἴματοσταγῆς εἶναι διακωμώδησι τοῦ παναρχαίου ὄρου κατειβόμενον ὕδωρ. δείχνει ὅμως ὅπωσδήποτε ὅτι ἐρμηνεύοντας ἀντιλαμβάνεται τὸ Στυγὸς κατειβόμενον ὕδωρ νὰ «γλείφῃ» καὶ ἵσα ἵσα νὰ «λαδώνῃ» τὴν πέτρα, πρὶν «στάξῃ».

Σύμφωνα μὲ παράδοσι, ποὺ διασώζει ὁ Στράβων, τὸ Στυγὸς ὕδωρ ἦταν στὴν Κύμη τῆς Ἰταλίας. ἐκεῖ ἔδειχναν ἔνα ἀρμυρὸ θαλάσσιο τεναγος, ποὺ τὸ θεωροῦσαν Ἀχερούσια λίμνη τοῦ ἄδου, καὶ κοντὰ σ' αὐτὴ θερμὲς πηγές, ἀπ' ὅπου συμπέραιναν ὅτι ἐκεῖ εἶναι κι ὁ Πυριφλεγέθων ποταμός· καὶ μία παραθαλάσσια πηγὴ μὲ πόσιμο νερό, ποὺ τὸ θεωροῦσαν ὅλοι ώς τὸ τῆς Στυγὸς ὕδωρ καὶ γι' αὐτὸ ἀπείχοντο τούτου πάντες. ἐκεῖ ὑπῆρχε καὶ μαντεῖον, καὶ πιστευόταν ὅτι στὴ βαθειὰ ἀρχαιότητα ἦταν τὸ νεκυομαντεῖον στὸ ὅποιο κατέφυγε ὁ Ὁδυσσεύς, κι ὅτι αὐτὴ ἦταν ἡ κάθοδός του στὸν ἄδη⁵². ὅλη αὐτὴ ἡ παράδοσι ἦταν προφανῶς ἐρμηνευτικὴ τοῦ καὶ λ τῆς Ὁδυσσείας, ὁ δὲ τόπος ταυτίζόταν μ' ἐκεῖνον τὸν πέρα ἀπὸ τὴ χώρα τῆς Κίρκης. εἶναι ἀξιοπρόσεκτο ὅτι ἔδω τὸ Στυγὸς ὕδωρ ἐμφανίζεται καὶ ἀπολύτως φοβερὸ κι ἐπικίνδυνο· καὶ ἔξω δηλαδὴ ἀπὸ τὴν καταπάτησί του ώς ὄρκιον ὕδατος· ἔτσι στὰ καλὰ καθούμενα.

Ο Παυσανίας, ἀφοῦ μνημονεύει ὅσα λὲν γιὰ τὴ Στύγα ὁ Ὁμηρος ὁ Ἡσίοδος καὶ τὰ Ἐπιμενίδεια Ἐπη, ἴστορεῖ ὅτι εἶδε κι ὁ ἵδιος ἔξω ἀπὸ τὴν ἐρειπωμένη Νόνακρι τῆς Ἀρκαδίας τόσο τὴν πηγὴ μὲ τὸ ὕδωρ τῆς Στυγὸς ὅσο καὶ μιὰ ἄλλη ἐκτάκτως ἰαματική. τὸ ὕδωρ τῆς Στυγὸς ἔσταζε ἀπὸ ἔναν πανύψηλο πέτρινο γκρεμὸ πάνω σὲ μιὰ ψηλὴ πέτρα, κι ἀφοῦ διεξήρχετο διὰ τῆς πέτρας (ἐννοεῖ μᾶλλον ὅτι τὴν ἔγλειφε σ' ὅλο τὸ ὑψος τῆς), ἔπεφτε στὸν Κρῆθι ποταμὸ ἦταν, λέει, νερὸ θανατηφόρο γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ γιὰ κάθε ζῷο ποὺ θὰ τῷπινε. ἀν τῷβαζαν σὲ δοχεῖα γιάλινα λίθινα κεραμικά, τὰ ἔσπαζε· ἀν τῷβαζαν σὲ κεράτινα κοκκάλινα σιδερένια χάλκινα μολύβδινα καστιτέρινα ἀργυρᾶ ἡλεκτρινα χρυσᾶ, τὰ σάπιζε (οὕτε βιτριόλι νὰ ἦταν!)· καὶ μόνο μέσα σὲ ὅπλὴ ἵππου διατηροῦνταν, χωρὶς νὰ τὴ φθείρῃ· (κι ἀς εἶναι τὸ νύχι ἴδια ὕλη μὲ τὸ κέρατο!). λεγόταν δὲ κι ὅτι καὶ τὸ Μ. Ἀλέξανδρο ὕδωρ Στυγὸς τὸν πότισαν καὶ τὸν δολοφόνησαν, ἄλλὰ γι' αὐτὸ ὁ Παυσανίας δὲν εἶναι, λέει, βέβαιος. στὸ ἵδιο μέρος, συνεχίζει, ἔξω ἀπὸ τὴ Νόνακρι ἦταν καὶ ἡ Ἀλυσσος πηγὴ, ποὺ λεγόταν ἔτσι, διότι θεράπευε τὴ

λύσσα! ἔτσι οἱ Ἀρκάδες εἶχαν δυὸ παράδοξες πηγές, μιὰ θανατηφόρο καὶ μιὰ σωτήρια⁵³. αὐτὰ λέγονταν στὴ δεισιδαίμονα ἀρχαιότητα γιὰ τὴ Στύγα καὶ τὸ Στυγὸς ὕδωρ.

Στὺξ καὶ Τάρταρος, ἀλλὰ καὶ Ἀχέρων ποταμὸς καὶ Ἀχεροντία ἡ Ἀχερονσία λίμνη. Ἀχερωΐδες ὅχθαι τοῦ ποταμοῦ καὶ τῆς λίμνης, καὶ ἀχερωΐς δέντρο, δηλαδὴ λεύκη, καὶ οἱ παραπόταμοι τοῦ Ἀχέροντος Πυριφλεγέθων καὶ Κωκυτός, ὁ πύρινος κι ὁ ὑδάτινος, κι ὁ ἄδης ἡ Ἀίδης ὅλος, καὶ ὁ Χάρων ποὺ μὲ τὴ βάρκα του ἔπλεε τὸν Ἀχέροντα μεταφέροντας ψυχές ἀπὸ τὴν Ἀχερονσία τοῦ ἄδου, κι ὁ τρικέφαλος σκύλος Κέρβερος ποὺ φύλαγε τὸ στόμιο τοῦ ἄδου, μ' ἀπασχολοῦσαν ὡς ἀντικείμενα ἐρμηνείας. καὶ δὲν μποροῦσα νὰ τὰ ἐρμηνεύσω, μέχρι ποὺ πῆγα στὸ Ταίναρο καὶ μπῆκα ὁ ἴδιος στὸν ἄδη, ἀπὸ τὸ ἴδιο στόμιο ποὺ μυθολογεῖται ὅτι μπῆκε κι ὁ Ἡρακλῆς στὸ δωδέκατο ἄθλο του, χωρὶς νὰ λογαριάσω οὔτε τὸν Κέρβερο οὔτε τὸ Χάροντα, κι ἔπλευσα ὅλο τὸν Ἀχέροντα καὶ τὴν Ἀχερονσία, καὶ εἶδα τὴ Στύγα, κι ἄκουσα τὸ «φοβερὸ» κατειβόμενον ὕδωρ τῆς Στυγός, κι ἄκουσα μέσα στὸ πηχτὸ μαῦρο σκοτάδι τοῦ ἄδου νὰ ψιθυρίζεται ἐπίμονα κρύα κι ἀνατριχιαστικὰ τὸ ὄνομα τῆς Στυγός. τὴν εἶχα δῆ τὴ Στύγα καὶ στὴ Σπάρτη τὸ πρωῖ, καθὼς πήγαινα πρὸς τὸ Ταίναρο, ἀλλὰ δὲν ἥξερα ὅτι εἶναι αὐτή. τὴν ξαναεῖδα μὲς στὸν ἄδη, ἀλλὰ πείσθηκα ὅτι εἶναι κάπιοις Γάλλος στρατηγὸς –διότι ἔτσι μοῦ εἴπαν–, καὶ μόνο τὴν τρίτη φορὰ ποὺ τὴν εἶδα κατάλαβα ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ Στύξ. βγῆκα ἀπὸ τὴ βάρκα κι ἀπομακρύνθηκα ἀπὸ τὶς ἄλλες ψυχές, κι ὅταν ἔφτασα σὲ μιὰ ἀπόμερη κατασκότεινη σπηλιὰ τοῦ ἄδου, ὅπου δὲν ἔβλεπα οὔτε ἄκουγα κανέναν, ἄφοβος ἀτρόμητος κι ἀτάραχος, ἔμεινα γιὰ πολλὴ ὥρα σιωπηλός, στήνοντας αὐτὶ ν' ἀφουγκραστῶ. κι ἄκουσα τότε τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ποὺ ἔγλειφε τὴ μακρουλὴ σὰ γιγάντιο καρῶτο πέτρα κι ἔσταζε· στοὺγκ στοὺγκ στούγκ, ποὺ στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραφὴ καὶ προφορὰ γραφόταν στὺγ στὺγ Στύγης, Στύξ, τῆς Στυγὸς τὸ ὕδωρ. καὶ κατάλαβα σὲ μιὰ στιγμὴ ὅλα ὅσα μ' ἀπασχολοῦσαν ἐρμηνευτικῶς, εἶναι λοιπὸν ἡχοποίητα καὶ τ' ὄνομα Στύξ καὶ σχεδὸν ὅλα τ' ἄλλα τῶν καταχθονίων. ἥμουν ἔκπληκτος καὶ συνέχιζα ν' ἄκούω, ὥσπου ἄκουσα νὰ μὲ φωνάζουν ἀπὸ τὴ βάρκα·

–Θὰ ’ρθῆς νὰ βγοῦμε ἡ θὰ μείνης ἐδῶ γιὰ πάντα;
ὅχι βέβαια, δὲν θাভελα νὰ μείνω ἐκεῖ γιὰ πάντα. φώναξα· «Ἐρχομαι ἀμέσως», κι ἔτρεξα, πήδηξα στὴ βάρκα, κι ἀρχίσαμε νὰ βγαίνουμε. ἡ διαδρομὴ ἐκεῖ ἦταν ἡλεκτροφωτισμένη· ἥμασταν περίπου 10 ψυχές σὲ μιὰ πολὺ μοντέρνα ἀλουμινένια βάρκα, καὶ περιεργαζόμασταν τὸ ἔνα ἀπὸ τὰ δύο σπήλαια τοῦ Δυροῦ Λακωνίας, στὸ Ταίναρο, ἀπὸ τὰ ὠραιότερα στὸν κόσμο σπήλαια σταλακτιτῶν καὶ σταλαγμιτῶν· ὠραιότατα γιὰ τὸ σημερινὸ ἄνθρωπο ποὺ τὰ βλέπει ἡλεκτροφωτισμένα, στυγητὰ

στυγερά καὶ ἀπαίσια γιὰ τὸν προϊστορικὸ ἄνθρωπο, ποὺ ἔβλεπε τὸ ἔνα κατασκότεινο, ἐνῷ ἡ κινούμενη φλόγα τῆς πολύκαπνης δάδας του, ἐκτὸς ποὺ κάπνιζε καὶ μαύριζε τὴν ύγρὴ δροφή του, ἔκανε τὶς ἀνθρωπόμορφες σκιὲς τῶν σταλακτιτῶν νὰ χορεύουν σὰ φαντάσματα, νὰ τὸν ἀπειλοῦν, κι αὐτὸν νὰ τὸν πιάνῃ κρύος ἰδρώτας καὶ κίτρινος φόβος (χλωρὸν δέος), ὅπως λέει κι ὁ Ὁμηρος στὴ νέκυια τῆς Ὀδυσσείας⁵⁴, στὴν κάθοδο τοῦ Ὀδυσσέως στὸν ἄδη. ὁ σταλακτίτης εἶναι ἀργυρέη μακρὴ πέτρη, τὴν ὅποια γλείφει τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ σ' ὅλο τὸ ὑψος τῆς, καὶ στὴν κατώτατη αἰχμῇ τῆς στάζει· κι ὅταν ἡ σταγόνα πέφτῃ στὸν ἀπὸ κάτω σταλαγμίτη, ἀκούγεται τὸ ὄνομα τῆς Στυγός· Στοὺγκ Στύγη Στύξ· τὸ στυγητὸν ὄνομα τὸ ὅποιο ἀπεστύγουν οἱ φοβισμένοι ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ πανικόβλητοι ἀπὸ τὴ φρίκη του ἀρχαῖοι Ἑλληνες· καὶ στὶς μεγάλες ἀμφισβήτησεις των ὥρκίζονταν· Στὴ ζωὴ μου! στὸ ὕδωρ τῆς Στυγός!

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἄγνωστο στοὺς ἀρχαίους σπήλαιο Γλυφάδα, τὸ ὅποιο ἔξερεύνησαν ἀπὸ τὸ 1949 κι ἔπειτα οἱ σπηλαιολόγοι Ἰωάννης Πετρόχειλος καὶ ἡ γυναίκα του Ἀννα⁵⁵, τὸ 1958 οἱ ἕιδοι ἔξερεύνησαν γιὰ πρώτη φορὰ καὶ τὸ ἄγνωστο ἐπίσης καθ' ὅλη τὴν ἴστορικὴ ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τὰ νεώτερα χρόνια διπλανὸ σπήλαιο Ἀλεπότρυπα, γνωστὸ ὅμως στοὺς προϊστορικοὺς κατοίκους τῆς Μάνης· αὐτὸ ποὺ κατὰ τὴ γνώμη μου εἶναι ὁ ἄδης τοῦ Ταινάρου, ὅπου μπῆκε κατὰ τὸ μῆθο ὁ Ἡρακλῆς γιὰ νὰ συλλάβῃ τὸν Κέρβερο. τὸ 1967 καὶ τὸ 1970 τὸ ἔξερεύνησαν καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι Βελισσιώτης καὶ Παπαθανασόπουλος. τὸ 1958 ὁ ἐντόπιος Ἄ. Λαμπρινάκος κυνηγοῦσε στὴν περιοχὴ τοῦ ἀφανοῦς στομίου τοῦ «ἄδου». ὁ σκύλος του κυνηγώντας μιὰ ἀλεποῦ, ἡ ὅποια χώθηκε σὲ μιὰ τρύπα 20×60 ἑκατοστῶν, χώθηκε κι ἐκεῖνος ἀπὸ κατόπι της, ἀλλὰ καταβαραθρώθηκε στὸ χάος. μετὰ ἀπὸ μέρες κατώρθωσε νὰ βγῆ κι ἐμφανίστηκε στὸν κύριο του σὰ σουβατισμένος μονοκέφαλος Κέρβερος· γιὰ νὰ βγῆ εἶχε παλέψει μέρες μέσα σὲ ἀραιὴ κόκκινη λάσπη, εἶχε στεγνώσει μετὰ τὴν ἔξοδό του, καὶ φαινόταν σὰν κεραμιδένιος. ὁ κυνηγὸς ἀνακοίνωσε τὸ πρᾶγμα στοὺς προειρημένους σπηλαιολόγους, κι αὐτοὶ βρῆκαν τὴν τρύπα, τὴ διάνοιξαν, καὶ μπῆκαν κι ἔξερεύνησαν τὸ σπήλαιο, ποὺ ἀπὸ τότε ὀνομάζεται Ἀλεπότρυπα.

Τὸ στόμιο τοῦ «ἄδου» ἡ Ἀλεπότρυπας βρίσκεται 20 μέτρα πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα, ὅλο δὲ τὸ σπήλαιο εἶναι ἐπίμηκες, διότι εἶναι τὸ τελευταῖο πρὸς τὴ θάλασσα τμῆμα τῆς κοίτης ύπογείου ἐνεργοῦ ποταμοῦ, δηλαδὴ ύπόγειες ἐκβολές, ἔχει μῆκος περίπου 300 μέτρα (μὲ συνολικὸ μῆκος διαδρόμων 600 μέτρων), μέγιστο πλάτος 60 μέτρα, μέγιστο ὑψος ὁροφῆς 30 μέτρα (ἐνῷ ὑπάρχουν περισσότεροι ἀπὸ ἔνας ὄροφοι - ἐπίπεδα), συνολικὴ ἔκτασι 6.500 τ.μ., καὶ σταθερὴ αἰώνια θερμοκρασία 19 βαθμοὺς Κελσίου στὸν ἀέρα καὶ 18 στὸ νερό, ὁ πιὸ μεγά-

λος ένιατος χῶρος του εἶναι ἡ λεγόμενη «Μεγάλη Αἴθουσα» διαστάσεων 100×60 μ. και ὅψους 30 μ., ἐνῷ ὁ δεύτερος σὲ μέγεθος χῶρος, ἡ λεγόμενη «Μεγάλη Σάλα», διαστάσεων 40×25 μ., εἶναι λίμνη βάθους 5-9 μέτρων. αὐτή, νομίζω εἶναι, ἡ Ἀχερούσια λίμνη τῶν ἀρχαίων, ὁ δὲ ποταμὸς ὁ Ἀχέρων. τὸ τρεχούμενο νερὸ τοῦ ποταμοῦ καὶ τῆς λίμνης διακρίνεται σὲ κινούμενα στρώματα· τὸ κάτω ἀπὸ τὰ 4 μέτρα τοῦ βάθους του εἶναι θαλασσινὸ νερὸ ποὺ εἰσορμάει ἀπὸ τὸ ὑποβρύχιο στόμιο τῆς ἐκβολῆς τοῦ ποταμοῦ μέσα στὸ σπήλαιο· τὰ ἀμέσως πιὸ πάνω ἀπ’ αὐτὸ 3,5 μέτρα εἶναι νερὸ ὑφάλμυρο, ἐνῷ τὸ ἐπιφανειακὸ μισὸ μέτρο εἶναι γλυκὸ πόσιμο νερὸ ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὰ ἔγκατα τοῦ ὄρους τοῦ ἀκρωτηρίου. αὐτὸ συμβαίνει διότι στὰ τελευταῖα αὐτὰ 300 μέτρα τῆς ῥοῆς του τὸ πόσιμο νερὸ τοῦ ὄρους δὲν προλαβαίνει ν' ἀναμιχθῇ ὅλο μὲ τὸ θαλάσσιο τοῦ ὑπογείου κόλπου - ἐκβολῆς· ἀναμιγνύεται μόνο κατὰ τὰ 3/4 καὶ τὸ μῆγμα ἀποτελεῖ τὸ μεσαῖο στρῶμα τῶν 3,5 μέτρων· τὸ πιὸ κάτω εἶναι ἀκόμη σκέτο θαλάσσιο, τὸ δὲ ἀνώτατο μισὸ μέτρο εἶναι ἀκόμη ὀρεινὸ πόσιμο. αὐτὸ προφανῶς τὸ εἶχαν παρατηρήσει καὶ οἱ προϊστορικοὶ "Ελληνες καὶ διασφάζεται ως φθαρμένη παράδοσι στὸν Ὄμηρο (B 751-5), διτὶ τὸ νερὸ τοῦ Τιταρησοῦ ποταμοῦ τῆς Θεσσαλίας χύνεται μὲν στὸν Πηνειό, ἀλλὰ δὲν ἀναμιγνύεται μ' ἐκεῖνο τοῦ Πηνειοῦ, παρὰ ἐπιπλέει πάνω σ' ἐκεῖνο σὰ λάδι, ἐπειδὴ εἶναι ἀπόρροια τοῦ ὕδατος τῆς Στυγὸς (*καθύπερθεν ἐπιρρέει ἡύτ' ἔλαιον· ὅρκουν γάρ δεινοῦ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ*). στὸ σκοτεινὸ σπήλαιο κατοικεῖ μονίμως ἔνα μοναδικὸ στὴ γῆ ὑδροχαρὲς ἔντομο, τὸ ὅποιο πρὸς τιμὴν τοῦ ἔξερευνητοῦ του Ἰω. Πετροχείλου ὠνομάστηκε διεθνῶς «δολιχόποδο πετροχειλόζι».

Μέσα στὸ σπήλαιο τοῦ «ἄδου» ἡ Ἀλεπότρυπας βρέθηκαν τὰ ἔξης πράγματα.

1. Νεκροταφεῖο μὲ πολλὰ ἀνθρώπινα κρανία καὶ ὀστᾶ, κι ἔνας ὀλόκληρος σκελετὸς θαμμένος σὲ βάθος 1,60 μ.: πολλὰ κρανία τὰ χαρακτηρίζει χαμαιμετωπία.

2. Λείψανα ζώων (κρανία, ὀστᾶ, δόντια), πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, θυσιάστηκαν ἡ φαγώθηκαν ἐκεῖ σὲ κηδείες ἡ ἄλλες νεκρώσιμες τελετὲς καὶ ἐστιάσεις. τὰ ζῶα ἦταν βόδια, ἐλάφια, γίδια, ἀγριόχοιροι, ἀρκοῦδες, πτηνά, καὶ ψάρια.

3. Ἀφθονη καπνιὰ καὶ στάχτη καὶ καρβουνόσκονη. ἐνῷ τὸ φυσικὸ χῶμα εἶναι κόκκινο, ἡ λάσπη πολλῶν χώρων εἶναι μαύρη ἀπὸ καπνιὰ ἡ καρβουνόσκονη. κατὰ τὴ γνώμη μου, πρῶτα ἡ καπνιὰ μαύριζε τὶς ὄροφες καὶ τὰ τοιχώματα καὶ τοὺς σταλακτῖτες, ἐπειτα δὲ τὰ νερὰ ποὺ στάζουν ξεπλύνοντάς την τὴν ἔρριχναν στὸ δάπεδο. ἡ καρβουνόσκονη καὶ ἡ στάχτη εἶναι τέφρα νεκρῶν ἡ πυρῶν ὅπου ψήνονταν θυσιασμένα ζῶα· ἡ καπνιὰ εἶναι ἀπὸ τὶς δᾶδες καὶ τὴν καιομένη ρητίνη

φωτισμοῦ τῶν πρωτογόνων ποὺ ἔμπαιναν ἐκεῖ κατὰ τὶς κηδεῖες καὶ τὶς ἄλλες νεκρώσιμες ἢ λατρευτικὲς τῶν καταχθονίων θεῶν τελετές.

4. Στρογγυλὲς ἢ ἐλλειπτικὲς πέτρινες πλάκες, σαφῶς τεχνουργημένες, ποὺ πάνω τους ἔχουν στάχτες καὶ καρβουνόσκονη. κατὰ τὴ γνώμη μου, ἥταν θυμιατήρια.

5. Ἐλλειπτικὴ κροκάλη βαθουλωμένη ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ μὲ χτυπήματα. νομίζω ὅτι κι αὐτὴ ἥταν θυμιατήριο.

6. Ἀφθονα θραύσματα πηλίνων ἀγγείων τῆς νεολιθικῆς καὶ χαλκίνης ἐποχῆς. λίγα ἀκέραια ἀγγεῖα. ἔνα μὲ καμμένη ρήτινη, κι ἔνα μὲ ἄκαφτη. ἥταν, νομίζω, φωστῆρες καὶ πυρσοί, δηλαδὴ σκεύη φωτισμοῦ μὲ καιόμενη ρήτινη. ἀρκετὰ ἀγγεῖα ἢ θραύσματα ἔχουν γραμμικὲς ἢ ἀνάγλυφες διακοσμήσεις. μέχρι σήμερα σὲ πολλὰ χωριά μετὰ τὴν ταφὴν τοῦ νεκροῦ, στὴν πόρτα τοῦ νεκροταφείου πλύνουν ὅλοι τὰ χέρια τους, καὶ στὸ τέλος σπάζουν κατὰ γῆς τὴ στάμνα ἢ τὴν κανάτα ἀπὸ τὴν ὄποια πλύθηκαν. τὰ δὲ ἴδιωτικὰ πήλινα θυμιατήρια καὶ καντήλια παραμένουν γιὰ πάντα στὸ νεκροταφεῖο.

7. Ἐργαλεῖα χάλκινα, κοκκάλινα, καὶ λίθινα ἀπὸ ἀργιλικὸ σχιστόλιθο, λευκὸ ἀσβεστόλιθο, χαλαζιακὸ κερατόφυρι, κερατόλιθο, πράσινη μάργα, καὶ ὀψιδιανό.

8. Κοσμήματα, ἥτοι βραχιόλια ἀπὸ θαλάσσια ὅστρακα, σκουλαρίκια καὶ χάντρες γιὰ τὸ λαιμὸ ἀπὸ ἀργυροῦ.

9. Τρία ἀγαλματίδια προϊστορικῆς τέχνης, τῆς λεγομένης κυκλαδικῆς, ἥτοι· α') ζεῦγος ποδιῶν ἀπὸ πήλινο ἀγαλματίδιο· β') ὑποτυπώδες καὶ ἀκέφαλο μαρμάρινο γυναικεῖο ἀγαλματίδιο 7 ἑκατοστῶν. γ') ἐλαφρῶς κομψότερο ἀκέφαλο μαρμάρινο γυναικεῖο ἀγαλματίδιο 9 ἑκατοστῶν. τὰ μαρμάρινα τεχνουργημένα μὲ τριβικὴ ἐργασία κι ὅχι μὲ γλυπτικὴ τῆς σμίλης. φυλάγονται ὅλα στὸ ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο τῆς Σπάρτης. σὰν τοὺς ἐπίσης ἀκέφαλους λέοντες τῆς πύλης τῶν Μυκηνῶν ἵσως νὰ εἶχαν τὰ κεφάλια τους ἀπὸ ἄλλη ὕλη, λ.χ. χρυσό. κατὰ τὴ γνώμη μου εἶναι ἀγαλματίδια τῆς βασιλίσσης τοῦ ἄδου χθονίας θεᾶς Στυγός.

10. Μισοφθαρμένα ἀπὸ τὸ χρόνο καὶ τὴν εἰσορμοῦσα ὑπογείως θάλασσα, λαξευτά σὲ ψαμμιτικὸ πέτρωμα, ἔνας θρόνος μὲ 3 κοιλώματα γιὰ τοποθέτησι φωστήρων ἢ ἀναθημάτων καὶ πολλὰ στρογγυλὰ καθίσματα· κατὰ τὴ γνώμη μου, γιὰ ἱερέα καὶ λάτρεις.

11. Ὑποτυπώδης σκάλα μὲ ξηρολιθιὰ γιὰ κατάβασι στὸ «Μεγάλο Θάλαμο».

12. Τρεῖς λάκκοι περιποιημένοι μὲ πέτρες τοποθετημένες γύρω ἀπὸ τὸ χεῖλος τους, οἱ δύο μὲ μαύρη αἰθαλωμένη λάσπη κι ὁ ἔνας μὲ κόκκινη φυσική· κατὰ τὴ γνώμη μου καμίνια-ψησταριές θυσιῶν, ἢ κλίβανοι καύσεως νεκρῶν, οἱ δύο χρησιμοποιημένοι κι ὁ ἔνας ἀχρησιμοποίητος.

13. Σὲ θαλαμίσκο τῆς «Μεγάλης Σάλας» βραχογραφίες πρωτογόνων ποὺ παριστάνουν ζῷα, πτηνά, καὶ γυναικεῖο αἰδοῖο.

“Ολ’ αὐτὰ μέσα στὸ σπήλαιο. ὑπάρχουν δῆμοις εὐρήματα καὶ ἔξω ἀπ’ αὐτό, στοὺς γύρω βράχους καὶ μέσα στὴ θάλασσα.

14. Σὲ φυσικὰ μικροκοιλώματα τῶν βράχων θραύσματα ὁψιδιανοῦ ἀπὸ κατεργασία τοῦ σκληροτάτου αὐτοῦ λίθου.

15. Στὰ ᾴδια βρέθηκαν καὶ θραύσματα κακοτέχνων πρωτογονικῶν πηλίνων ἀγγείων. διαπιστώθηκε ὅτι κοντὰ στὸ στόμιο τοῦ «Ἄδου» ὑπῆρχε ἐργαστήριο τέτοιων ἀγγείων· θὰ ἔλεγα, ὅπως καὶ τώρα ἔξω ἀπὸ τίς πόλεις τῶν νεκροταφείων πωλοῦνται ὅλα τὰ ὄλικὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν τιμὴ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν τάφων.

16. Σὲ βράχο, ποὺ ἀπέχει 200 μ. ἀπὸ τὸ στόμιο τοῦ «Ἄδου», βρέθηκε χαραγμένο πάλι γυναικεῖο αἰδοῖο. κατὰ τὴ γνώμη μου κι αὐτὸ κι ἐκεῖνο μέσα στὸ σπήλαιο δείχνουν ὅτι ἡ Στὺξ ὡς Μήτηρ Μαῖα Μᾶ ἦταν καὶ θεὰ τῆς γονιμότητος καὶ τῆς βακούφικης πορνείας (ἱεροδούλιας)· καὶ πάντοτε σ’ ὅποιαδήποτε μυθολογίᾳ οἱ χθόνιοι θεοὶ εἶναι καὶ ὀργιαστικοί.

17. Στὸ βυθὸ τῆς θαλάσσης, 6 μ. μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀκτή, βρίσκεται ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κίονας ἀπὸ ψαμμιτικὸ πέτρωμα· νομίζω ὅτι εἶναι κατασκευὴ τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Ἡ Ἄ. Πετροχείλου καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι ἀπ’ ὅλ’ αὐτὰ συμπέραναν, ὅτι τὸ σπήλαιο ἦταν κατὰ καιροὺς κατοικία τῶν ἀνθρώπων, τόπος λατρείας θεοτήτων, νεκροταφεῖο, καὶ θεραπευτήριο (ἀσκληπεῖο). νομίζω ὅτι ἦταν μόνο νεκροταφεῖο καὶ τόπος λατρείας χθονίων καὶ ὀργιαστικῶν θεῶν, κυρίως μάλιστα τῆς μεγάλης θεᾶς Μητρὸς καὶ Στυγός, κι ἐπὶ πλέον, ὅπως ἥδη ἔχω πῆ, ὅτι αὐτὸ τὸ σπήλαιο εἶναι ὁ «Ἄδης» τοῦ Ταινάρου, ὅπου κατὰ τὴ μυθολογίᾳ ὁ βασιλεὺς τῶν Μυκηνῶν Εὔρυθεὺς ἔστειλε τὸν Ἡρακλῆ νὰ μπῇ, γιὰ νὰ συλλάβῃ τὸν Κέρβερο. ἀπὸ νεκροταφεῖο ἔγινε «Ἄδης», καί, καθὼς τὸ μὲν στόμιο μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων ἔκλεινε ἀπὸ τὰ χώματα, ἡ δὲ γύρω ἀπὸ τὸν «Ἄδη» αὐτὸ δεισιδαιμονικὴ φρίκη ἀπαρχαιωνόταν καὶ μεγάλωνε, κάποτε ἐγκαταλείφτηκε ὡς νεκροταφεῖο, κι ἀπὸ τότε δὲν ξανάμπαινε κανείς, καὶ ἡ λατρεία τῶν χθονίων θεῶν, ἀποχωρισμένη πλέον ἀπὸ τὴν ταφὴ τῶν νεκρῶν, συνεχίστηκε ἔξω ἀπὸ τὸ στόμιο τοῦ σπηλαίου σὲ νεώτερες οἰκοδομές. ὅσο γιὰ τὸ Στυγός ὕδωρ, ὁ μῆθος του πῆρε διαστάσεις μεγαλείτερες καὶ πλουσιότερες σὲ φρίκη, κι ἔπειτα μεταφυτεύτηκε καὶ σ’ ὅποια ἄλλα μέρη ὑπῆρχαν σταλακτικὰ σπήλαια, ποὺ χρησιμοποιοῦνταν ἡ δὲν χρησιμοποιοῦνταν ὡς νεκροταφεῖα καὶ τόποι λατρείας χθονίων θεῶν, καὶ τέλος καὶ σὲ ὑπαίθριες πηγές, τῶν ὅποιων τὰ νερά ἔσταζαν ἀπὸ βράχους. γι’ αὐτὸ καὶ τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός οἱ ἀρχαῖοι τὸ ἐντόπιζαν καὶ στὸ Ταίναρο, καὶ στὸν Τιταρησσὸ τῆς Θεσσαλίας ποὺ τὸ

θέμα του είναι προφανῶς ἕδιο μὲ τὰ τιτάν καὶ τίτυρος (= θεὸς καὶ δαίμων στὴν προελληνικὴ γλῶσσα) καὶ ἡ σημασία του είναι θεῖος, ἵερος, βακούφικος, καὶ στὴν Κύμη τῆς Ἰταλίας, καὶ στὴν ὑπερωκεάνια χώρα τῆς νεκυίας τῆς Ὀδυσσείας.

Χιλιάδες ώραιοι καὶ μεγαλοπρεπεῖς σταλακτῖτες καὶ σταλαγμῖτες, μικροί καὶ τεράστιοι, διαφόρων ἀποχρώσεων ἀλλὰ συνηθέστερα ὄλόλευκοι, σὲ φαντασμαγορικοὺς χώρους καὶ σὲ παραμυθένιους συνδυασμούς, ἀποτελοῦν τὸ φυσικὸ διάκοσμο τοῦ σπηλαίου. ὅλ' αὐτὰ ὅμως χωρὶς τὸ φῶς τὸ ἀκίνητο καὶ ἡλεκτρικὸ δὲν εἶναι παρὰ τὸ πηχτὸ σκοτάδι τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς, ὁ «ἄδης» μὲ τὰ φόβητρά του. οἱ σπηλαιολόγοι ὧνόμασαν διαφόρους ἐντυπωσιακοὺς σταλακτῖτες ἢ συγκροτήματα σταλακτιτῶν μὲ διάφορα ὄνόματα τῆς ἐπιλογῆς των· Κρυστάλλινη Βροχή, Ἄετος, Κάκτοι, Τρεῖς Μάγοι, Ἀρμόνιο, καὶ ἄλλα. σὲ μερικὰ μέρη ὑπάρχουν πανύψηλοι κι ὀλόλευκοι σταλακτῖτες καὶ σταλαγμῖτες σὰν ἀρχαῖοι ἔλληνικοὶ κίονες· αὐτούς, νομίζω, περιγράφει ἡ διήγησι ποὺ ἐπιβίωσε στὴ Θεογονία τοῦ Ἡσιόδου, ὅπου λέγεται γιὰ τὴ Στύγα ὅτι ἔχει τὰ περιβόητα ἀνάκτορά της μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους θεούς, στεγασμένα μὲ μακρουλές πέτρες (μακρῆσιν πέτρησι κατηρεφέα), ἀνάκτορα ποὺ ὑψώνονται μέχρι τὸν οὐρανὸ στηριγμένα γύρω γύρω σὲ κολῶνες ὄλόλευκες σὰν ἀργυρές (ἀμφὶ δὲ πάντη κίοσιν ἀργυρέοισι πρὸς οὐρανὸν ἐστήρικται). κι ἐκεῖ στ' ἀνάκτορα ἐκεῖνα τοποθετεῖ ὁ ποιητὴς αὐτῶν τῶν στίχων τὸν ἴερὸ ποταμὸ ποὺ εἶναι κέρας τοῦ Ωκεανοῦ, καὶ τὴν πηγὴν μὲ τὸ πολυνόνυμον ψυχρὸν ὕδωρ, ὃ τ' ἐκ πέτρης καταλείβεται ἥλιβάτοιο ὑψηλῆς· πολλὸν δὲ ὑπὸ χθονὸς εὐρυνοδείης ρέει διὰ νύκτα μέλαιναν. καθὼς περιεργάζεται κανεὶς τὸ σπήλαιο αὐτό, πολλοὶ δυσνόητοι ἢ κι ἀκατανόητοι στίχοι τοῦ Ὁμήρου καὶ τῆς Θεογονίας παίρνουν σαφὲς νόημα. ἔνας πελώριος ἀνθρωπόμορφος σταλακτίτης ὠνομάστηκε ἀπὸ τοὺς σπηλαιολόγους «Ντὲ Γκώλ»· αὐτὸς εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ θεὰ Στύξ τῶν ἀρχαίων· ἄλλος ἔνας, ποὺ σχηματίζει μητέρα μὲ παιδὶ στὴν ἀγκαλιὰ ὠνομάστηκε «ἡ Παρθένος μὲ τὸ Βρέφος»· αὐτός, νομίζω, ἦταν γιὰ τοὺς πρωτογόνους ἡ Στύξ ὡς Μήτηρ. σ' ἔνα σημεῖο ὑπάρχουν πολλοὶ σταλακτῖτες μεγέθους ἀρχαίων ἔλληνικῶν κιόνων, ποὺ εἶναι πεσμένοι καὶ σπασμένοι σὲ σπονδύλους. κάποιος σεισμός, ἀπὸ τοὺς πυκνοὺς ποὺ γίνονται στὴ σεισμογενὴ Ἑλλάδα, τοὺς γκρέμισε πρὶν ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες· ἔνας σεισμὸς τεκτονικὸς ἢ καὶ ἥφαιστιογενής, ποὺ οἱ φρικιαστικὲς δονήσεις του δημιουργοῦσαν τὸ ρύθμικὸ ἥχο τὰρ τάρ τάρ· αὐτὸς εἶναι ὁ Τάρταρος, ἥχοποιήτος ὅπως κι ὁ βάρβαρος, ὁ Τάρταρος λοιπὸν ἦταν γιὰ τὸν πρωτόγονο ἀνθρωπὸ ἡ πηγὴ τῶν σεισμῶν, τὰ σπλάχνα τῆς γῆς, τὸ βασίλειο τοῦ ἐνοσίχθονος⁵⁶, τὰ κατασκότεινα ἔγκατα τοῦ ἄδου. τὰ χθόνια ὄνόματα εἶναι πανάρχαια, προϊστορικά, πρωτόγονα· γι' αὐτὸ καὶ σχεδὸν ὅλα ἥχοποίητα.

Από τὸ ἀχ τῶν θρήνων γιὰ τὸ νεκρὸ παράγονται τὰ ὄνόματα Ἀχελῷος, καὶ Ἀχέρων⁵⁷, Ἀχεροντία⁵⁸ ἢ Ἀχερουσία⁵⁹ λίμνη, Ἀχερωΐδες ὅχθαι⁶⁰ τοῦ ποταμοῦ ἢ τῆς λίμνης, καὶ ἀχερωῖς⁶¹ δηλαδὴ τὸ δέντρο λεύκη ἢ αἴγειρος, ἢ στενὴ καὶ ψηλὴ σὰν κυπαρίσσι λεύκη, ποὺ φυτεύοταν, φαίνεται, στὰ νεκροταφεῖα τῶν παναρχαίων ὅπως ἀργότερα καὶ μέχρι σήμερα τὸ κυπαρίσσι. τὰ ὄνόματα φυτῶν, ποὺ δηλώνουν πολλὰ καὶ διαφορετικὰ κατὰ καιρούς καὶ κατὰ τόπους φυτά, δὲν εἶναι τὰ κύρια βοτανικὰ ὄνόματά τους, ἀλλὰ τελεστικὰ προσωνύμια, ὅπως λ.χ. τὰ ὑάκινθος καὶ θριδαξ. ἐπίσης καὶ τὰ περισσότερα γεωγραφικὰ ὄνόματα ποὺ συναντῶνται σὲ πολλὰ μέρη εἶναι τελεστικά. Ἀχελῷος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα λεγόταν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μεγάλο Ἀχελῷο ποταμὸ τῆς Αἰτωλίας⁶² ποὺ λέγεται ἔτσι μέχρι σήμερα, κι ἔνας ποταμὸς κοντά στὴ Λαμία⁶³, κι ἄλλος μεταξὺ Ἀρκαδίας Ἡλείας καὶ Τριφυλίας στὴν Πελοπόννησο⁶⁴, κι ἄλλος στὸ ὅρος Σίπυλο τῆς Μ. Ἀσίας⁶⁵. γιὰ δὲ τὸ μεγάλο Ἀχελῷο τῆς Αἰτωλίας μαρτυρεῖται ὅτι τὸ κύριο ὄνομά του ἦταν Θόας⁶⁶ (= ταχύς, ὁρμητικός), ἐνῷ τὸ Ἀχελῷο ἦταν προσωνύμιο. τέσσερες λοιπὸν τούλαχιστο ποταμοὶ λέγονταν Ἀχελῷοι καὶ τοῦ κυριωτέρου σώζεται τὸ κύριο ὄνομα Θόας ποὺ δείχνει ὅτι τὸ Ἀχελῷος ἦταν μόνο προσωνύμιο διαφόρων ποταμῶν. καὶ ἦταν, ὅπως δείχνει ἡ κατασκευή του, ἥχοποίητο· θρηνητικό, θρησκευτικό, χθόνιο, νεκρικό, τελεστικό. τὸ ὄνομα Ἀχελῷος, γιὰ ποταμὸ ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ θάνατο καὶ τὰ καταχθόνια, χρησιμοποιόταν, νομίζω, πρὶν ἀπὸ τὸ Ἀχέρων, ἢ ἵσως τὸ ἔνα εἶναι προελληνικὸ καὶ τ' ἄλλο ἐλληνικό, χωρὶς νὰ μπορῶ νὰ προσδιορίσω ἐδῶ ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο. διότι σὲ πολλὲς περιπτώσεις καὶ ἰδίως σὲ πράγματα θρησκευτικά, ἐπικρατοῦσε τὸ ἀρχαιότερο στοιχεῖο τῶν ἡττημένων καὶ ὅχι τὸ νεώτερο τῶν νικητῶν καὶ κυριάρχων.

Πρὶν προχωρήσω στὴν ἐρμηνεία τῶν ἄλλων χθονίων ὄρων, εἶναι ἐπαγωγὸ νὰ πᾶ ὅτι οἱ ὄροι αὐτοὶ δηλώνουν τέσσερες τρόπους, μὲ τοὺς ὄποιοὺς κατὰ τὶς σχετικὲς δοξασίες καὶ συνήθειες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὃ ἄνθρωπος περνοῦσε ἀπὸ τὴν παρούσα ζωὴ στὴ μεταθανάτια. 1) τὸν ἔτρωγε ζωντανὸ ἢ κι ἐπὶ τούτῳ ἐκτεθειμένο νεκρὸ ἔνα χερσαῖο θηρίο ἢ θαλάσσιο κῆτος, λ.χ. λέων ἢ καρχαρίας. οἱ μέχρι σήμερα σὲ χρῆσι παραστάσεις τῆς κολάσεως σὲ νάρθηκες ναῶν, στὶς ὄποιες παριστάνεται σὰ χάσκον στόμα καρχαρίου ἢ λέοντος ποὺ καταπίνει τοὺς κολασμένους, κατάγεται ἀπὸ τὶς πανάρχαιες ἀντιλήψεις ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν τρόπο αὐτό. ἦταν τρόπος νομαδικὸς καὶ προφανῶς ὃ πρῶτος τρόπος τῶν Ἑλλήνων. 2) ἄφηναν τὸ νεκρὸ σὲ κάποιον ποταμό, κι ὁ ποταμὸς τὸν ἔφερνε σὲ κάποια λίμνη ἢ θάλασσα. κι αὐτὸς ὃ τρόπος ἦταν ἐπίσης πρωτόγονος, νομαδικός, καὶ πολὺ παλιός τῶν προϊστορικῶν Ἑλλήνων. 3) ἔκαιγαν τὸ νεκρό, καὶ τὴν τέφρα του ἢ τὴν ἄφηναν πάλι σὲ ποταμὸ ἢ τὴν φύλαγαν σὲ νεκρικὸ ἀγγεῖο, κι αὐτὸς εἶναι τρό-

πος πρωτόγονος καὶ κυρίως νομαδικός· εἶναι δὲ κι ὁ κατ' ἔξοχὴν ἐλληνικὸς τρόπος. 4) ἔθαβαν τὸ νεκρὸ στὴ γῆ, σὲ τάφο ποὺ ἦταν ἀπὸ ἀπλὸς λάκκος μέχρι ἐπιβλητικὴ οἰκοδομὴ σὰν τοὺς τάφους τῶν Μυκηνῶν. τὸν τελευταῖο τρόπο, ποὺ ἦταν τῶν προελλήνων, υἱοθέτησαν καὶ οἱ "Ἐλληνες μετὰ τὴ μόνιμῃ ἐγκατάστασί τους στὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ὅχι σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις· διότι καὶ ἡ καῦσι τοῦ νεκροῦ ἦταν σὲ χρῆσι ἀπὸ τὸν Ὁμηρο μέχρι καὶ τὸν Πολύβιο τούλάχιστο.

Ἡ ρίζα *χάρ* (= *χάρ χάρ*, *χράτς χράτς*) σὲ μιὰ μεγάλη συγγένεια ἥχοποιήτων ἐλληνικῶν λεξεων δηλώνει τὸ βραχὺν ἥχο τῆς χαράξεως καὶ τοῦ ξεσχίσματος μαλακῆς ἢ ήμισκληρῆς ὕλης μὲ δόντι ἢ δόντια ἢ αἰχμηρὸ ὅργανο, ὅπως εἶναι τὸ μαχαίρι - ξίφος - σπαθὶ ἢ ἡ γραφίδα τῆς χαρακτικῆς γραφῆς μὲ τὴν ὄποια ἔγραφαν σὲ μόλυβδο ἢ κηρὸ ἢ ἀργότερα σὲ πάπυρο. (ἐξ ἄλλου τὸν ὁξύτερο ἥχο χαράξεως σκληρῆς ὕλης, λίθου ἢ δόστοῦ ἢ κεραμικοῦ, τὸν δηλώνει, ὅπως δείχθηκε στὰ Γραφικά, ἡ ρίζα *γρ* (*γράτς*) μιᾶς ἄλλης συγγενείας ἥχοποιήτων λέξεων, κυριώτερη ἀπὸ τὶς ὄποιες εἶναι τὸ ρῆμα *γράφω* = *γρατσουνῶ*⁶⁷). γι' αὐτὸ ἢ ἀρχαιότερη, καὶ ἵσως ἀρχικὴ ἐλληνικὴ ὄνομασία τοῦ λέοντος (ἢ ἵσως κάθε σαρκοβόρου θηρίου) εἶναι *χάρων*. μιλώντας ὁ Λυκόφρων γιὰ τὸ λέοντα τῆς Νεμέας, ἀπὸ τὸν ὄποιο ὁ Ἡρακλῆς ἀπέκτησε τὴ λεοντῆ του, δυὸ φορὲς τὸν ὄνομάζει μὲ τ' ὄνομά του αὐτὸ *χάρων*· λέει *χάρωνος ὀμηστοῦ δορὰ* τὴ λεοντῆ, καὶ *τοῦ μονογλήνου στέγας χάρωνος* τὴ φωλιά του⁶⁸. τὰ ἴδια φαίνονται καὶ στὰ Σχόλιά του. ἐπίσης ὁ λεξικογράφος Ἡσύχιος ἔχει τὸ λῆμμα: *χάρων*· ὁ λέων· ἐπειδὴ ἔχει σουβλερὰ καὶ κοφτερὰ δόντια μὲ τὰ ὄποια ξεσχίζει τὶς σάρκες τῶν θηραμάτων του κάνοντας *χάρ χάρ χράτς χράτς*. στὸν Ὁμηρο, στὸν Ἡσίοδο καὶ στοὺς Ὁμηρικοὺς "Υμνους οἱ λέοντες λέγονται *χαροποί*"⁶⁹, δηλαδὴ «θηρία μὲ στόμα γεμάτο δόντια ποὺ ξεσχίζουν»· σ' ἔναν Ὁμηρικὸ "Υμνο καὶ οἱ σκύλοι· στὸ Σοφοκλῆ γενικῶς οἱ θῆρες"⁷⁰, τὰ ἄγρια θηρία τὰ σαρκοφάγα. ὁ δὲ Ἡσύχιος ἔχει τὰ λήμματα: *χαροπός*· *φοβερός*· καὶ *χαροπόν*· *φοβερόν*· ἐννοεῖ, αὐτὸς ἢ ἡ πηγή του, τὸ φοβερὸ στόμα τοῦ λέοντος ἢ κάθε ἄγριου σαρκοφάγου. σὲ ἄλλο γραμματικὸ τύπο ὁ *χάρων* λέγεται *χάροψ*, καὶ εἶναι στὴν περίπτωσι αὐτὴ κάποιο θαλάσσιο κῆτος, φάλαινα ἢ δελφίνι ἢ καρχαρίας, ποὺ ξεσχίζει ἐπίσης τὰ θύματά του μὲ τ' ἄγρια δόντια του. λέει ὁ Ὀππιανός: *Γλαυκός τε χάροψ φάκη τε δυσαής*⁷¹. ὑπῆρχε δὲ φάλαινα, καὶ γαλάζια φάλαινα, στὴ Μεσόγειο καὶ μάλιστα καὶ στὸ Αἴγαο, ἀφοῦ καὶ σήμερα, μετὰ ἀπὸ τόση οἰκολογικὴ καταστροφή, ἐμφανίστηκαν ἢ πιάστηκαν ἢ ἐξώκειλαν στὴν παραλία τέτοιες ζωντανὲς ἢ νεκρὲς τὸ 1981 στὴ Λήμνο, στὶς 9-7-1990 στὴν Κεφαλληνία καὶ στὴ Λευκάδα, στὶς 19-5-1992 στὴν ήφαιστιακὴ Καλδέρα τῆς Σαντορίνης, στὶς 24-5-1992 στὴν Κύνθο, καὶ στὶς 14-5-1993 στὴν Κεφαλληνία⁷². ὅπως δὲ τὸ *λέων* ἔτσι καὶ

τὸ Χάροψ ἢ Χάροπος χρησιμοποιοῦνται ώς ὀνόματα ἀντρῶν ἥδη ἀπὸ τὸν Ὁμηρο⁷³. ἔνας τρίτος γραμματικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος μὲ προστεθειμένη καὶ τὴν ἔννοια τοῦ θορύβου, τὸ Χάρυβδις, σήμαινε προφανῶς ἀρχικὰ τὴν φάλαινα φυστῆρα μὲ τὸ σὰν καταβόθρα πελώριο στόμα της, μὲ τὸ ὄποιο ῥουφάει καὶ νερὰ καὶ ψάρια καὶ κατὰ τοὺς ὑπερβολικοὺς ναυτικοὺς θρύλους καὶ καράβια, κι ἔπειτα φυσάει τὸ νερὸ ἀπὸ τὰ ῥουθούνια της σὰν πίδακα πολλῶν μέτρων. ἀκόμη καὶ στοὺς μετὰ Χριστὸν αἰδονες οἱ ἀρχαῖοι ναυτικοὶ ἀπὸ τὸ φόβο τους ἀφηγοῦνταν ὅτι εἴδαν κήτη ποὺ ἦταν ὀλόκληρα νησιὰ μὲ βουνά στὴν ῥάχι τους καὶ καταπιναν ὀλόκληρους στόλους⁷⁴. στὸν Ὁμηρο ἡ Χάρυβδις ῥουφάει μὲ θόρυβο (ροιβδεῖ) κι ἔπειτα ἀπὸ κάμποση ὥρα ἀναρροιβδεῖ τὸ νερὸ τῆς θαλάσσης⁷⁵. στὸν Ἡσύχιο διασφέται μιὰ προφανῶς ἐρμηνευτικὴ τοῦ Ὁμήρου παράδοσι σὲ δύο λήμματα· Χάρυβδις· χάσμα θαλάσσης, ἡ καταιγίς· καὶ Χάρυβδις ὠμόβροτος· ἡ ἀναπινομένη θάλασσα. στὸν Ὁμηρο ἡ μάχη λέγεται πολλὲς φορὲς χάρμη⁷⁶, δηλαδὴ μαχαίρωμα, σφαγή. στὸν Ἡσύχιο ἀνευρίσκονται τὰ λήμματα χάρμη· μάχη· καὶ μὲ ἀστοχη ἐρμηνευτικὴ προέκτασι χάρμη· ἡ μετὰ χαρᾶς μάχη! ὁ δὲ ψυχοπομπὸς Ἐρμῆς, ποὺ ἔχει πολλὴ δουλειὰ ἰδίως μετὰ ἀπὸ κάποια μάχη ἡ σφαγὴ σὰν τὴ μνηστηροφονία⁷⁷, λέγεται καὶ στὸν Ὁμηρικὸ Ὅμνο του καὶ στὸν Ἡσύχιο Ἐρμῆς χαρμόφρων⁷⁸, ἐπειδὴ χαίρεται στὶς μάχες καὶ στὶς σφαγές, κι ὅχι γιὰ τὸ λόγο ποὺ λέει τὸ μεγάλο Λεξικὸ τῶν Liddell-Scott. ἀπὸ τὴν ἴδια ρίζα χαρ εἶναι καὶ οἱ ἀρχαιότατες ἥχοποίητες λέξεις χαράδρα ἢ χαράδρη, καὶ χαραμὸς ἢ χηραμὸς (ἢ σχισμὴ ἢ τρύπα τοῦ φιδιοῦ καὶ ἄλλων ζωϋφίων), καὶ χαραδριὸς τὸ πουλὶ δρυοκολάπτης⁷⁹. χάρων λοιπὸν ὁ λέων κι ὁποιοδήποτε χερσαῖο ἄγριο σαρκοβόρο θηρίο, καὶ χάροψ ἢ χάρυβδις ὅταν εἶναι θαλάσσιο.

Μετὰ τὴν ἐμφάνισι διμος στὴν ἐξελιγμένη καὶ ὄψιμη μυθολογίᾳ τοῦ ψυχοπομποῦ μικροθεοῦ, Χάρων, ἔτσι ώς κύριο ὄνομα, λέγεται ὁ πορθμεὺς δαίμων ποὺ μὲ τὴ λέμβο του παραλαμβάνει τὴν ψυχὴ τοῦ νεκροῦ, καὶ πλέοντας τὸν Ἀχέροντα ποταμὸ τὸν μεταφέρει στὴν Ἀχεροντία ἡ Ἀχερονσία λίμνη, ὅπου εἶναι ὁ ἄδης. ὁ μῦθος, ποὺ σχηματίστηκε ἀπὸ τὴν ἀμυδρὴ ἀνάμνησι καὶ τὸ συμφυρμὸ τῶν δύο τρόπων μεταβάσεως στὴ μεταθανάτια ζωή, βρῶσι ἀπὸ ἄγριο θηρίο ἢ κῆτος καὶ ἄφεσι τοῦ νεκροῦ ἢ τῆς τέφρας του στὰ ῥεῖθρα κάποιου ποταμοῦ, ἀνευρίσκεται γιὰ πρῶτες φορὲς στὸν Εὐριπίδη καὶ τὸν Ἀριστοφάνη, στὸν Εὐριπίδη ἡ Ἀλκηστις, ποὺ πεθαίνει, λέει·

Ορῶ δίκωπον ὄρῶ σκάφος ἐν λίμνᾳ·

*νεκύων δὲ πορθμεὺς
ἔχων χέρ' ἐπὶ κοντῷ Χάρων
μ' ἥδη καλεῖ.*

καὶ παρακάτω ὁ σύζυγός της Ἀδμητος λέει·

*Σ' ἐξ Ἄδου λαβεῖν
κατῆλθον ἄν, καὶ μ' οὐθ' ὁ Πλούτωνος κύων
οὐθ' οὐπὶ κάπῃ ψυχοπομπὸς ἀν Χάρων
ἔσχεν, πρὶν ἐς φῶς σὸν καταστῆσαι βίον⁸⁰.*

παραστατικώτερα ἀλλὰ καὶ διακωμῳδημένα περιγράφει τὸ *Χάρωνα* ἢ *Χάροντα* ὁ Ἀριστοφάνης στοὺς χθονίους Βατράχους του, ποὺ διαδραματίζονται πί *Ταΐναρον*⁸¹. καὶ μέχρι σήμερα στὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ στὴ λαϊκὴ δεισιδαιμονία μυθολογεῖται ὁ *Χάρος*. στὴν κλασσικὴ Ἀθήνα *χαρώνιον* λεγόταν μία θύρα τοῦ δεσμοφυλακείου, ἀπὸ τὴν ὅποια ἔβγαζαν τὸ θανατοποιίτη, γιὰ νὰ τὸν ἐκτελέσουν⁸².

Δεύτερος κλάδος τῆς ἴδιας συγγενείας τῶν ἡχοποιήτων λέξεων ἀπὸ τὸν ἥχο τῆς *χαράξεως χάρ* εἶναι οἱ λέξεις, ποὺ εἶναι καὶ γραφικοὶ ὅροι, *χαράσσω* (= γράφω μὲ χαρακτικὴ γραφή), *χάραγμα* (= γράμμα, γραπτὸ κείμενο), *χάραξ* (= τάφρος, κι ἔπειτα ξύλινος φράκτης), *χαρακτήρ* (= γραφίδα γραφῆς χαρακτικῆς κι ἔπειτα κι ἔκτυπωτικῆς καὶ χρωστικῆς, γράμμα, γραπτὸ κείμενο), καὶ *χάρτης*, δηλαδὴ μόλυβδος, ἔπειτα κηρός, ἔπειτα πάπυρος, κι ἐν τέλει τὸ σημερινὸ σινικὸ *χαρτί*⁸³. ἔγραψα γιὰ ὅλ’ αὐτὰ ἄλλοτε⁸⁴.

Μερικὲς φορὲς ὁ ἥχος *χάρ* στὶς ἡχοποιήτες λέξεις μ’ αὐτὴ τὴ ρίζα εἶναι ἀναδιπλασιασμένος *χαρχαρ* ἢ σχεδὸν ἀναδιπλασιασμένος *χαρχα*: στὶς περιπτώσεις αὐτὲς τὸ θέμα μὲ ἀνομοίωσι γίνεται *καρχαρ* ἢ καὶ μὲ διπλῇ ἀνομοίωσι *καρχαλ*, ὅπως τὰ *χεχόρευκα θεθαύμακα φεφύτευκα λήθαλγος* γίνονται *κεχόρευκα τεθαύμακα πεφύτευκα λήθαργος*. κι αὐτὲς οἱ λέξεις ἀποτελοῦν ἔναν τρίτο κλάδο τῆς ἴδιας συγγενείας ἡχοποιήτων. ἔτσι λέγονται *κάρχαρος* ὁ σκύλος (καὶ ὁ Κέρβερος), τὸ δελφίνι, κι ὁ κυνόδοντας⁸⁵, *καρχαρίας* τὸ κῆτος μὲ τὰ φοβερὰ δόντια ποὺ *ξεσχίζουν*⁸⁶, *καρχαρόδοντες* οἱ λέοντες, οἱ παρδάλεις, οἱ λύκοι, οἱ κύνες (καὶ ὁ Κέρβερος), τὰ *γεωργικὰ δόδοντωτὰ δρεπάνια*⁸⁷, καὶ κάθε τὶ ποὺ ἔχει σουβλερὰ καὶ κοφτερὰ δόντια (ἐνῷ ἀντίθετα *χαυλιόδοντα*⁸⁸ λέγονται τὰ ζῷα μὲ τὰ μὴ κοφτερὰ δόντια), *καρχαλέοι* οἱ κύνες καὶ οἱ αίμοχαρεῖς ἄνθρωποι, καὶ οἱ *τραχεῖς πετρώδεις τόποι*⁸⁹, *καρχήσιον* ἢ αἰχμὴ τῆς κεραίας κι ὁ δόδοντωτὸς τροχὸς (*γρανάζι*)⁹⁰, *καρχήσιος* αὐτὸς ποὺ ἔχει ἐπιφάνεια ἢ ὑφὴ τραχειά καὶ ἄγρια, κι ὅχι στιλπνή⁹¹, *κάρχαι* τὰ καβούρια μὲ τὶς δυὸ ψαλιδωτὲς δαγκάνες⁹², καὶ *καρχᾶδες* κάθε τὶ τὸ τραχὺ καὶ ἄγριο⁹³ σὰν τὸ σμυριδόχαρτο νὰ ποῦμε.

Ἐνας τέταρτος κλάδος τῆς ἴδιας συγγενείας ἡχοποιήτων λέξεων ἀπὸ τὸν ἥχο τῆς *χαράξεως χάρ* ἔχει προαγάγει τὸ δασὺ ἄφωνο *χ* σὲ ἀκόμη δασύτερο, δηλαδὴ σὲ δασὺ πνεῦμα ἦτοι δασεῖα ‘, κι ἔχει κάνει τὸν ἥχο ἄρ, ὅπότε λέγεται *ἄρπη* τὸ γεράκι μὲ τὸ γαμψὸ ράμφος καὶ τὸ

όδοντωτὸ γεωργικὸ δρεπάνι⁹⁴, ἀρπάζω⁹⁵ τὸ ρῆμα ποὺ ἀρχικὰ σήμαινε «γραπώνω μὲ τὰ δόντια», ἀρπακτῆρες οἱ λησταὶ⁹⁶ ποὺ παραμονεύουν ὅπου καὶ οἱ χάρωνες, ἀρπαλέος ὁ ἀρπακτικὸς ἢ αὐτὸς ποὺ ἔχει ἀρπακτικὰ δόντια⁹⁷, κι ἐπίρρημα ἀρπαλέως⁹⁸, καὶ κύριο ὄνομα ἀντρὸς Ἀρπαλίων⁹⁹, καὶ πολλὰ ἄλλα παράγωγα καὶ σύνθετα.

Ἐνας πέμπτος κλάδος τῆς ἴδιας συγγενείας ξεκινάει ἀπὸ τὴ λέξι *χαρά*¹⁰⁰ ποὺ ἀρχικὰ θὰ πῇ γέλιο ἢ χαμόγελο, ἐπειδὴ κατ’ αὐτὸ δείχνει κανεὶς τὰ δόντια του, ἀν καὶ μὲ ἄλλη πρόθεσι. τὰ λήμματα ὅμως τοῦ Ἡσυχίου *χαρά*· ὀργίλον, ἢ ἡ ὀργὴ· καὶ *χαρά*· ὀργὴ, ἢ ὀργίλος, δείχνουν ὅτι *χαρά* λεγόταν κάποτε στὴν προϊστορικὴ ἀρχαιότητα ἢ σὲ περιθωριακὲς καὶ βραδείας ἐξελίξεως ἑλληνικὲς διαλέκτους καὶ τὸ ἀγρίεμα ποὺ γίνεται μ' ἐπίδειξι τῶν ἀπειλητικῶν δοντιῶν, ὅπως κάνει ὁ σκύλος, ὅταν γρύζῃ ἀπειλητικά. τὸ ἴδιο λέει ἀσφαλῶς κι ὁ Ξενοφῶν στὸν Κυνηγετικό του, ὅταν ἀνάμεσα σὲ ἄλλα 47 δίνῃ ὡς ὄνομα κυνηγόσκυλου καὶ τ' ὄνομα *Χαρά*¹⁰¹. ἐννοεῖ σκυλὶ μὲ ἄγρια καὶ κοφτερὰ δόντια ποὺ ξεσχίζουν, σὰν τὰ σημερινὰ ντόμπερμαν ἢ μπουλντόγκ, κι ὅχι βέβαια τὸ εὐγενὲς συναίσθημα τῆς *χαρᾶς*. ἐπειτα ἀπὸ τὸ *χαρά* παράγεται τὸ *χαίρω*¹⁰², ἀπὸ τὸ *χαίρω* τὸ *χάρμα* – *χάρμα φίλοις* ἐτάροισι ποὺ λέει κι ὁ Ὁμηρος¹⁰³ –, καὶ *χάρις* καὶ *χαρίεις* καὶ *χαρίζομαι*¹⁰⁴ καὶ πολλὰ ἄλλα παράγωγα καὶ σύνθετα.

Χάρων λοιπὸν πρῶτα ὁ λέων ὁ *καρχαρίας* καὶ κάθε ἄγριο σαρκοφάγο θηρίο καὶ κῆτος, ποὺ ἀρπάζει ζωντανὸ ἢ νεκρὸ τὸν πρωτόγονο ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ ζωὴν αὐτὴν καὶ τὸν μεταφέρει στὴν μεταθανάτια, καὶ πολὺ ἐπειτα ὁ βαρκάρης μικροθεός τῆς ὁψιμώτερης μυθολογίας ποὺ φέρεται νὰ κάνῃ τὴν ἴδια μεταφορὰ μὲ βάρκα.

Μὲ βάρκα, διότι τὸ δεύτερο στοιχεῖο τοῦ συμπεφυρμένου μύθου εἶναι ὁ ποταμὸς ποὺ μὲ τὸ ρέιθρο του παρασύρει τὸ σῶμα ἢ τὴν τέφρα τοῦ νεκροῦ στὴ λίμνη ἢ τὴ θάλασσα ὅπου ἐκβάλλει. Ἀχελῷος ἢ Ἀχέρων ὁ κάθε τέτοιος ποταμός, κι Ἀχεροντία ἢ Ἀχερονσία ἡ κάθε τέτοια λίμνη καὶ θάλασσα, διότι στὰς Ἀχερωΐδας ὁχθας¹⁰⁵ των θρηνοῦν οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι τοῦ κηδευόμενου νεκροῦ ἀναφωνώντας ἄχ ἄχ! κι ἀχερωΐδες¹⁰⁶ οἱ ψηλόλιγνες πένθιμες λεῦκες, ποὺ ὡς κάπως ὑδρόφιλα δέντρα εύδοκιμοῦν κυρίως στὶς ὁχθες λιμνῶν καὶ ποταμῶν, ἐκεὶ ὅπου ἀκούγονταν οἱ ἐπικήδειοι θρῆνοι ἄχ ἄχ, ὅπως καὶ τὰ ψηλόλιγνα καὶ πένθιμα διάδοχά των κυπαρίστια φυτεύονται σήμερα συνηθέστερα στὰ νεκροταφεῖα. γι’ αὐτὸ σὰν τὸν Ἀχελῷον καὶ ὁ Ἀχέρων μὲ τὴν Ἀχερονσία βρίσκονταν καὶ στὴ Θεσπρωτία¹⁰⁷, καὶ στὴν Ἀργολίδα¹⁰⁸, καὶ στὴν Τριφυλία¹⁰⁹, καὶ στὸν Πόντο¹¹⁰, καὶ στὴν Ἰταλία¹¹¹, καὶ στὴν ὑπερωκεάνιο χώρα τῆς νεκυίας τῆς Ὁδυσσείας¹¹². θὰ ὑπῆρχαν ἀσφαλῶς σὲ κάθε μέρος ὅπου κατοικοῦσαν καὶ κηδεύονταν Ἑλληνες. ὑπάρχει μάλιστα καὶ σχετικὸ ἀνέκδοτο γιὰ τὸ βασιλέα Ἀλέξανδρο τὸ

Μολοσσό, που, παίρνοντας ἀπὸ τοὺς Δελφοὺς χρησμὸν νὰ φυλάγεται ἀπὸ τὸν Ἀχέροντα, φυλαγόταν ἀπὸ τὸν Ἀχέροντα Θύαμιν τῆς Ἡπείρου, τὸ σημερινὸν Καλαμᾶ ποταμό, ἀλλὰ τὴν ἔπαθε στὸν Ἀχέροντα τῆς Ἰταλίας¹¹³. Ἀχέρων ἀσφαλῶς θὰ ὠνομάστηκε γιὰ κάποιο διάστημα κι ὁ ποταμὸς ποὺ ρέει μὲς στὸ σπήλαιο τοῦ Δυροῦ Ἀλεπότρυπα, ἀλλ’ αὐτός, νομίζω, ἀρχικὰ λεγόταν *Κωκυτός*¹¹⁴. κι αὐτὸ τὸ ὄνομα εἶναι ἐπίσης ἡχοποίητο ἀπὸ τὸ θρηνητικὸ ἐπιφώνημα *χώχου*. τὸ χ στὸ ὄνομα αὐτὸ γίνεται μὲ ψύλωσι κ, ὅπως καὶ τὸ χω τοῦ ἔχω γίνεται κω στὴ λεξὶ ἀνοκωχῇ¹¹⁵, ἥ ὅπως τὸ χ γίνεται πάλι κ στὰ ἐπίσης ἡχοποίητα ἀπὸ τὸ ἄχ ἄχ ὄνόματα τῶν χθονίων θεῶν καὶ δαιμόνων ποὺ λέγονται Ἀκακος¹¹⁶ καὶ Ἐρμείας ἀκάκητα ἥ Ἐρμῆς Ἀκακήσιος¹¹⁷. αὐτὰ τὰ ἄκ ἄκ εἶναι ἄχ ἄχ ὅπως κι ἐκεῖνο τὸ ἄκ στὰ ρήματα ἀγανακτῶ καὶ ἀκκίζομαι¹¹⁸. ἄλλωστε καὶ σὰν κοινὴ λέξι τὸ κωκυτός σημαίνει θρῆνος¹¹⁹. διότι στὴν δχθη του μέσα στὸ σπήλαιο θρηνοῦσαν (*χώχου!*) οἱ προϊστορικοὶ ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ποὺ ἔθαβαν τοὺς νεκρούς, τῶν ὅποιων πολλὰ κρανία καὶ ὀστᾶ ἀλλὰ καὶ νεκρικὰ σκεύη καὶ κτερίσματα βρῆκαν οἱ σημερινοὶ σπηλαιολόγοι κι ἀρχαιολόγοι.

Ο γνωστὸς ἀπὸ τὸν Ὄμηρο κιόλας φύλακας τοῦ στομίου τοῦ ἄδου, ὁ Ἀίδου κύων, ὁ ὅποιος ἀπὸ τὸν Ἅσιοδο κι ἐπειτα λέγεται *Κέρβερος*, καὶ μυθολογεῖται ὅτι εἶχε 1 ἥ 3 ἥ 50 ἥ 100 κεφάλια, καὶ σύμφωνα μὲ μία ἀπὸ τὶς σχετικὲς παραδόσεις ἦταν ὅφις ἥ δράκων ἥ ἔχιδνα, ἐπικράτησε ἐν τέλει νὰ θεωρῆται τρικέφαλος κύων. ὁ Ἡρακλῆς, ἐκτελώντας τὸν τελευταῖο ἄθλο του, κατέβηκε στὸν ἄδη καὶ συνέλαβε τὸν *Κέρβερον*. αὐτὸ ἔγινε κυρίως στὸ Ταίναρο, ἀλλὰ κατ’ ἄλλες παραδόσεις καὶ στὴν Τροιζῆνα, ἥ στὴν Ἐρμιόνη τῆς Πελοποννήσου, ἥ στὸ Λαφύστιον ὅρος τῆς Βοιωτίας. κατὰ μία παράδοσι μπῆκε ἀπὸ τὸ Ταίναρο καὶ βγῆκε στὴ Βοιωτία. ἄλλες ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες εἶναι ὅτι κατὰ τὸ μῦθο ποὺ θέλει τὸ γεγονὸς αὐτὸ στὴ Βοιωτία ὁ Ἡρακλῆς λέγεται *Ἡρακλῆς Χάροψ*. σὲ συμφωνίᾳ δὲ μὲ τὸ μῦθο ποὺ τὸ θέλει στὴν Ἐρμιόνη, ἐπιδεικνύονταν ἐκεῖ κατὰ τὸν Β' μ.Χ. αἰῶνα πίσω ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς *Χθονίας* (*θεᾶς Μητρὸς ἥ Στυγός*) τρία στεγασμένα χωρία· τὸ ἔνα λεγόταν χωρίον *Πλούτωνος*, τὸ ἄλλο *Ἀχερούνσια λίμνη*, καὶ τὸ ἄλλο χωρίον *Κλυμένου*· σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο οἱ ιερεῖς ἔδειχναν ἔνα γῆς χάσμα, γιὰ τὸ ὅποιο ἔλεγαν ὅτι αὐτὸ ἦταν τὸ στόμιο τοῦ ἄδου ἀπ' ὅπου ὁ Ἡρακλῆς κατέβηκε σ' αὐτὸν καὶ συνέλαβε τὸν *Κέρβερον*¹²⁰.

Καὶ τὸ *Κέρβερος* εἶναι ἵσως ὄνομα ἡχοποίητο. εἰκάζω μόνον, ὅτι σὲ καιρὸ ποὺ τὸ στόμιο τοῦ «ἄδου» Ἀλεπότρυπα στὸ Ταίναρο εἶχε κλείσει ἀπὸ προσχώσεις σὲ τέτοιο βαθμό, ποὺ νὰ περνάῃ ἀπ' αὐτὸ μόνο μιὰ ἀλεποῦ, ἦταν δηλαδὴ ἔνα γῆς χάσμα σὰν ἐκεῖνο ποὺ μυθολογοῦνταν τὸ Β' μ.Χ. αἰῶνα στὴν Ἐρμιόνη, ὅταν τὸ θαλάσσιο κῦμα εἰσωρμοῦσε μέσα στὸ σπήλαιο ἀπὸ τὸ ὑποθαλάσσιο στόμιο - ἐκβολή,

πίεζε τὸν ἀέρα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σπηλαίου, ὁ ὄποιος ἔβγαινε μὲ ἀπότομες σὰ ρίπες καὶ δυνατὲς καὶ βοερές ἐκπνοὲς ἀπὸ τὸ χερσαῖο στόμιο, παράγοντας ἔναν ἥχο ποὺ ἀκούγοταν περίπου σὰν κέρ βέρ· κι αὐτὸς οἱ ἀρχαῖοι δεισιδαιίμονες, ποὺ φοβοῦνταν νὰ πλησιάσουν ἡ πλησίαζαν τρέμοντας, τὸ ἄκουγαν σὰ γαύγισμα τοῦ *Κερβέρου*. διότι οἱ τρεῖς φωνὲς τοῦ σκύλου, γρύξιμο γαύγισμα καὶ οὔρλιασμα, δηλώνονται μὲ τὰ ἥχοποιητα γρύζω γαυριῶ ὑλακτῶ· δὲν ὑπάρχει φωνὴ τοῦ σκύλου ποὺ νὰ φαίνεται στὸ ὄνομα *Κέρβερος*. δὲν πρόλαβα τὸ στόμιο τῆς Ἀλεπότρυπας τοῦ Ταινάρου πρὶν ἀπὸ τὴ διάνοιξί του, γιὰ ν' ἀκούσω ἔναν τέτοιο ἥχο κύματος ἡ ἀέρος, ποὺ νὰ θυμίζῃ τὸ ὄνομα *Κέρβερος*. φρόντισα ὅμως σὲ μέρες θαλασσοταραχῆς, ὅταν τὸ κῦμα χτυπάῃ σὲ προκυμαία πόλεως καὶ εἰσορμάῃ μέσα στὰ στόμια - ἐκβολὲς τῶν ὑπονόμων, ν' ἀκούσω τὸν ἥχο του ἀπὸ σκάρες ὑπονόμων ποὺ βρίσκονται σὲ δρόμους κοντὰ στὴν προκυμαία· πράγματι ὑπάρχουν περιπτώσεις ποὺ ἀκούει κανεὶς ἔναν ἥχο περίπου σὰν κέρ βέρ, ὁ ὄποιος μπορεῖ νὰ τυποποιήθῃ στὸ ὄνομα *Κέρβερος*. ἐν πάσῃ περιπτώσει διατυπώνω τὴν ἐρμηνεία αὐτή, τοῦ *Κέρβερος* μόνο, μὲ κάποια, ἀμφιβολία.

Ἐπέστρεψα ἀπὸ τὸ Ταίναρο μὲ τὸ συμπέρασμα, ὅτι κατὰ τὴν ἀπομύθευσι ἀρχαιοτάτων καὶ πρωτογόνων μύθων εἶναι πολὺ καρποφόρο νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἔνα μέρος τῶν ὄνομάτων, ποὺ ἀποτελοῦν τοὺς πυρῆνες τῶν μύθων, εἶναι ἥχοποιητα.

Γιὰ τὴ σημασία τῶν βιβλικῶν στυγῶ ἀποστυγῶ στυγητὸς στυγνὸς θεοστυγῆς στυγνάζω τάρταρος ταρταρῶ ἀποκόμισα τὴν ἄκρα ἐξιχνίασι.

Ἄλλὰ τὸ μάθημα ποὺ κυρίως πῆρα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία μου στὸ Ταίναρο ἦταν ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν προσφορὰ τῶν πηγῶν καὶ τὴ συνδρομὴ τῆς νεώτερης βιβλιογραφίας σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις ἐρμηνείας τὸν κύριο ρόλο παίζει ἡ ἀδάπανη σὲ χρόνο καὶ κόπο ἀπλῆ καὶ αἰφνίδια σκέψι, κατὰ τὴν προειρημένη παρατήρησι τοῦ Ἀριστοτέλους.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Ἀριστοτέλης, Ἄναλ. ὕστ. 1,34 (89β).
2. Ὁ ἀδης Γε 37,35· Ψα 6,6· Ἡσ 38,10· Μθ 11,23· Λκ 16,23· Ἀπ 1,18· καὶ ἄλλες 70 φορές στὴν Π. Διαθήκη καὶ 8 στὴν Καινή. ταρταρῶ Β' Πε 2,4. στυγνὸς Ἡσ 57,17. στυγνάζω Ἱε 27,35· 28,19· 32,10· Μθ 16,3· Μρ 10,22. στυγητὸς Ττ 3,3. θεοστυγῆς Ρω 1,30. ἀποστυγῶ Ρω 12,9.
3. Οἰωνισμῷ οἰωνίζομαι Γε 44,5· 44,15. σπένδομαι Β' Τι 4,6. εὐδία Μθ 16,2. καταχθόνια Φι 2,10.
4. Πρξ 15,29· 21,25· Ρω 14,21· Α' Κο 8,1-13· 10,19-20· Ἀπ 2,14· 2,20.
5. Σχόλια εἰς Ὁπιανοῦ Ἀλιευτ. 3,166. Κ. Σιαμάκης, Γραφ. 4,2· 4,63.
6. Ὁμηρος, Ε 265 (εὐρύοπα Ζεύς).

7. Ὁμηρος, λ16 (*Ἡέλιος φαέθων*).
 8. Ὁμηρος, Α3' Θ 368' Ψ 19' δ 834' κ 175' 491' 534' 564' λ 1-640 (νέκυια) καὶ κυρίως Ο 187-193. Ἡσίοδος, Θε., 311' 455' 768' 850' Ἔργ., 153. Ὅμν. Δήμ., 79' 336' 347' 395. Ὅμν. Ἐρμ., 572. Ὅμν. Ἀφρ., 154.
 9. Ὁμηρος, Ο 187-193.
 10. Ὁμηρος, Θ 13-16.
 11. Ἡσίοδος, Θε., 682' 736' 868.
 12. Ἡσίοδος, Θε., 721-5.
 13. Ὁμηρος, Θ 13-16' 478-481' Ξ 379. Ἡσίοδος, Θε., 716-725. Ὅμν. Ἀπόλλ., 335-6.
 Ὅμν. Ἐρμ., 256-7' 374. Ἀπολλόδωρος 1,1,4.
 14. Ὁμηρος, Ι, 457' 569' κ 494' λ 47. Ὅμν. Δήμ., 337.
 15. Ὁμηρος, Β 755' Θ 369' Ξ 271' Ο 37' ε 185' κ 514. Ἡσίοδος, Θε., 361' 383' 389' 397' 776' 805. Ὅμν. Ἀπόλλ., 85. Ὅμν. Δήμ., 259' 423. Ὅμν. Ἐρμ., 519. Ἀριστοφάνης, Βάτρ., 470. Ἀπολλόδωρος 1,2,2. Στράβων 5,4,5 (244). Παυσανίας 8,17,6' 8,18-5' 8,19,3.
 16. Ὁμηρος, Ο 36-38' ε 184-6. Ὅμν. Ἀπόλλ., 84-86. Παυσανίας 8,18,2.
 17. Ὁμηρος, Α 544' α 27-28.
 18. Ὁμηρος, Γ 310' Λ 66' Ω 287.
 19. Ὁμηρος, Δ 56.
 20. Ὁμηρος, Ο 247.
 21. Ὁμηρος, Δ 56.
 22. Ὁμηρος, Θ 1-27.
 23. Ὅμνος εἰς Μητέρα θεῶν (XIV), στίχ. 1.
 24. Ἡσίοδος, Θε., 126-7.
 25. Ὅμνος εἰς Γαῖαν Μητέρα πάντων (XXX), στίχ. 1-2.
 26. Ἡρόδοτος 8,65,4.
 27. Ὁμηρος, Β 696' Ν 322' Ξ 326' Φ 76.
 28. Ὁμηρος, Ψ 92' 170.
 29. Ὁμηρος, Α 397.
 30. Ἰβυκος, ἀπ. 3,21 Diehl. Σχόλια εἰς Πινδάρου Ὀλ. 1,144 (= 89). Σχόλια εἰς Εὐριπίδου Ὀρ., 5' 16.
 31. Ὅμν. Δήμ., 47' 211' 492.
 32. Ἡρόδοτος 8,65,4.
 33. Αἰσχύλος, Ἰκ., 890' 900.
 34. Αἰσχύλος, Ἰκ. 890' 900.
 35. Ὁμηρος, Ξ 271-5.
 36. Ὁμηρος, Ξ 379.
 37. Ὅμν. Δήμ., 259-260.
 38. Ὅμν. Ἐρμ., 518-9.
 39. Ἀπολλόδωρος 1,2,5.
 40. Ἡσίοδος, Θε., 346-361' πρβλ. καὶ 240-264' καὶ Ὁμηρον, Σ 38-50' Ὅμνον Δήμ., 418-424' Ἀπολλόδωρον 1,2,2' 1,2,7.
 41. Ὁμηρος, Β 751-5' Θ 364-9' Ξ 271-9' Ο 36-38' ε 184-6' κ 513-5' (*Στυγὸς ὕδωρ πέτρη τε*). Ἡσίοδος, Θε., 775-806 (*Στυγὸς ὕδωρ - καταστύφελος χῶρος*). Ὅμνος Ἀπόλλ., 84-86 (*Στυγὸς ὕδωρ*). Ὅμνος Δήμ., 259-260 (*Στυγὸς ὕδωρ*). Ὅμνος Ἐρμ., 518-9 (*Στυγὸς ὕδωρ*). Ἀριστοφάνης, Βάτρ., 464-473 (*Στυγὸς πέτρα*). Στράβων 5,4,5 (244) (*Στυγὸς ὕδωρ*). Παυσανίας 8,17,6-8,19,3 (*Στυγὸς ὕδωρ καὶ πέτρα*).
 42. Ὁμηρος, Β 751-5. καὶ Παυσανίας 8,18,2.
 43. Ὁμηρος, Θ 366-9. καὶ Παυσανίας 9,18,3.
 44. Ὁμηρος, κ 511-5.

45. Ὁμηρος, Ε 271.
46. Ὁμηρος, Ο 36-38 (= ε 184-6). και Ὅμνος Ἀπόλλ., 84-86. Παυσανίας 8,18,2.
47. Ἡσίοδος, Θε., 775-806.
48. Ὅμνος Ἀπόλλ., 84-86 = Ὁμηρος, Ο 36-38 = ε 184-6.
49. Ὅμνος Δήμ., 259-260.
50. Ὅμνος Ἐρμ., 518-9.
51. Ἀριστοφάνης, Βάτρ., 470-3.
52. Στράβων 5,4,5 (243-4).
53. Παυσανίας 8,17,6-8,19,3. και Ἡρόδοτος 6,74, 1-2.
54. Ὁμηρος, λ 43.
55. Τὰ φυσιογνωστικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ σπήλαιο Ἀλεπότρυπα ἄλλα τὰ γνωρίζω ἀπὸ αὐτοψία μου κι ἄλλα τὰ παίρνω ἀπὸ τὸ βιβλίο τῆς σπηλαιολόγου Ἄ. Ἰ. Πετροχείλου, *Τὰ σπήλαια τοῦ Δυροῦ Μάνης*, σ. 11' 20-27.
56. Ὁμηρος, Η 445' α 74' χθόνια παραλλαγὴ τοῦ Ποσειδάνωνος.
57. Θουκυδίδης 1,46,4.
58. Εὑριπίδης. Ἀλκ., 443.
59. Αἰσχύλος, Ἀγ., 1160. Θουκυδίδης 1,46,4.
60. Νίκανδρος, Ἀλεξιφ., 13' καὶ Σχόλια.
61. Ὁμηρος, Ν 389. Παυσανίας 5,14,2.
62. Ὁμηρος, Φ 194. Ἡσίοδος, Θε., 340. Ἀπολλόδωρος 1,7,10. Στράβων 6,2,4' 8,3,11' 9,5,10' 10,2,1 (272' 342' 434' 450). Παυσανίας 1,34,3' 8,38,9-10.
63. Στράβων 9,5,10' 10,2,1' (434' 450).
64. Στράβων 8,3,11' 10,2,1' (342' 450). Παυσανίας 8,38,9-10.
65. Ὁμηρος, Ω 615-6. Παυσανίας 8,38,9-10.
66. Στράβων 10,2,1 (450).
67. Σιαμάκης Κ., *Γραφ. 1,3-4' 1,10' 2,32-33' 2,52' 2,92' 2,103' 2,113' 2,223.*
68. Λυκόφρων, 455' 660' καὶ Σχόλια.
69. Ὁμηρος, λ 611. Ἡσίοδος, Θε., 321. Ὅμνος Ἐρμ., 569.
70. Ὅμνος Ἐρμ., 194. Σοφοκλῆς, Φιλ., 1146-47.
71. Ὀπτιανός, Κυν. 3,114.
72. Εἰδῆσεογραφία καὶ φωτογραφίες στίς ἐφημερίδες: Θεσσαλονίκη 12-8-81. Ἐλεύθερος Τύπος 10-7-90, σελ. 35' 20-5-92, σελ. 22' 25-5-92, σελ. 2' 27-5-92, σελ. 28-29. Καθημερινὴ 15-5-93, σελ. 7.
73. Ὁμηρος, Β 672 (*Χάροπος*) Λ 426 (*Χάροψ*).
74. Λουκιανός, Ἀληθ. διηγ. 1,30-42' 2,1-2. Βασίλειος Καισ., Ἐξαήμ. 7,6 (ἢ 7,31) PG 29, 161b.
75. Ὁμηρος, μ 101-110' 426-446' ψ 327-8. Ἀπολλόδωρος 1,9,25.
76. Ὁμηρος, Δ 222' Ν 82' 104' χ 73.
77. Ὁμηρος, ω 1-15.
78. Ὅμνος Ἐρμ., 127. Ἡσύχιος, λ. χαρμόφρων.
79. Ὁμηρος, Δ 454' Π 390. Ἀλκμάν, ἀπ. 34 Page. Ἀριστοφάνης, Σφ., 1034. Ἡσύχιος, λ. χαραμός. χαραδρίός.
80. Εὑριπίδης, Ἀλκ., 252-5' 357-362.
81. Ἀριστοφάνης, Βάτρ., 180-9.
82. Πολυδεύκης 8,102. Ἡσύχιος καὶ Σούμμα, λ. χαρώνιον.
83. Ἡσίοδος, Ἐργ., 573 (*χαράσσω*). Σοφοκλῆς, Φιλ., 267 (*χάραγμα*). Εὑριπίδης, Ἡλ., 559 (*χαρακτήρ*). Πλάτων, ἄδηλος, ἀπ. 10, στὸν Πολυδεύκη 7, 210 (*χάρτης = κηρός*). Ἀριστοφάνης, Ἀχ., 986' Σφ., 1202 (*χάραξ*). Ἐπιγραφὴ Ἀττικῆς 374, στίχ. 278-281 IG 1,181 (ed. minor). Ἡριννα, Ἀνθ. παλ. 7,710, 7-8 (= Ἐλλ. Ἐπιγράμματα, 642 Page)

(χαράσσω γράμματα). Θεόπομπος, Φιλιππικά, 14, στὸ Διονύσιο Λογγῖνο, "Υψ. 43,2 (= ἀπόσπ. 125, FHG 1,299) (χάρτης = πάπυρος). Ἀριστοτέλης, Πολ. 1,9 (1257a) (χαρακτήρ = γράμμα). Ἐβδομήκοντα, Ἡσ 8,1' Ἱε 43,23' (χάρτης = πάπυρος). Πάπυρος Ζήνωνος 59317' 59687' (χάρτης = πάπυρος). Λυσίμαχος Ἀλεξανδρινός, στὸν Ἰώσηπο, Ἀπ. 1,307 (χάρτης = μόλυβδος). Πολύβιος 6,35 (χάραξ, χαρακτήρ). Suetonius, Nero 20,1 (χάρτης = μόλυβδος). Δίων Κάσσιος, Ρωμ. ἵστ. 46,36,4 (χάρτης = μόλυβδος). Πάπυρος βρεταν. μουσ. 46, στίχ. 304-311 (χάρτης = μόλυβδος). Παλλαδᾶς, Ἀνθ. παλ. 9,401 (χάραγμα = γράμμα). Ἡσύχιος, λ. χάρακες· τάφοι. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, "Εκθ., 80 (σελ. 153, στίχ. 20-22 (χαρτοκαλαμάρια· χάρτης = σινικό χαρτί). Γεωπονικὰ 13,5,4-5 (χάρτης = χαρτί). Βαρθολομαῖος Ἐδεσσηνός, "Ἐλεγχ. Ἀγαρην., PG 104, 1396b (χαρτίον).

84. Σιαμάκης Κ., ἔνθ' ἀνωτ.

85. Λυκόφρων, 33-34 (κάρχαρος κύων = ὁ Κέρβερος)· καὶ Σχόλια. Λουκιανός, Πένθ., 3 (κύων τρικέφαλος μάλα κάρχαρος)· Ἱστ. συγγρ., 43 (σφοδρὰν καὶ κάρχαρον φωνῆν). Οπτιανός, Κυν. 3,142 (κάρχαρον στόμα). Αἰλιανός, Π. ζῷων 16,18 (δελφίνων δὲ γένη δύο..., τὸ μὲν ἄγριον καὶ κάρχαρον...). Ἡσύχιος: κάρχαροι· οἱ ἔσχατοι ὁδόντες, τραχεῖς τε καὶ ὁξεῖς.

86. Πλάτων, Φάων 173,13 Kock, στὸν Ἀθήναιο 1,8 (5c). Θεόφραστος, Ἱστ. φυτ. 4,7,2. Νουμήνιος Ἡρακλ., Ἀλιευτικόν, ἀπ. 11 Birt, στὸν Ἀθήναιο 7,76' 7,131' (306d' 327a). Σώφρων, Θυννοθήρας, ἀπ. 56 Bo, στὸν Ἀθήναιο 7,76 (306d). Νίκανδρος Κολοφῶν., Γλῶσσαι, ἀπ. 137 Ssh., στὸν Ἀθήναιο 7,76 (306d). Ἡσύχιος, λ. καρχαρίας.

87. Ὁμηρος, Κ 360' Ν 198 (κ. κύνες). Ησίοδος, Θε., 179-180 (κ. ἄρπη). Ἀριστοφάνης, Ἰππ., 1017' Σφ., 1031 (κ. κύων = Κέρβερος). Θεόκριτος, Ἡρακλίσκος (= 24), 87 (κ. λύκος). Ἡσύχιος: καρχαρόδονν, τραχεῖς ὁξεῖς ὁδόντας ἔχον· καρχαρόδοντας· ὁμοίως. Ἀριστοτέλης, Ἱστ. ζῷ. 2,1 (501a) (τὰ μὲν ἔστι καρχαρόδοντα αὐτῶν, οἷον λέων καὶ πάρδαλις καὶ κύων...).

88. Ἀριστοτέλης, Ἱστ. ζῷ. 2,1 (501a).

89. Ὁμηρος, Φ 541. Ἀπολλώνιος Ρόδ. 3,1058' 4,1442.

90. Πίνδαρος, Νε. 5,51' καὶ Σχόλια. Γαληνός, Ὑπόμν. εἰς Ἰπποκρ. Π. ἄρθρων 3,25 (Kühn 18¹, 522).

91. Κρατίνος, Διονυσαλέξ., ἀπ. 38 Kock. Γαληνός, Ὑπόμν. εἰς Ἰπποκρ. Π. ἄρθρων 1,23 (Kühn 18¹, 351).

92. Ἡσύχιος: κάρχαι· καρκῖνοι· Σικελοί.

93. Ἡσύχιος: καρχῶδες· τραχύ.

94. Ὁμηρος, Τ 350 (ἄρπη τανυπτέρυξ λιγύφωνος). Ησίοδος, Θε., 180' Ἔργ., 573 (ἄρπη καρχαρόδονς Κρόνου· ἄρπαι γεωργῶν).

95. Ὁμηρος, Ε 556' Σ 319' κ 48.

96. Ὁμηρος, Ω 262.

97. Ὁμηρος, θ 164.

98. Ὁμηρος, ζ 250' ξ 110.

99. Ὁμηρος, Ν 644.

100. Αἰσχύλος, Ἄγ., 270.

101. Ξενοφῶν, Κυν. 7,5.

102. Ὁμηρος, Η 312.

103. Ὁμηρος, Ρ 636' Ψ 342.

104. Ὁμηρος, Α 39' Ε 71' 211.

105. Νίκανδρος, Ἀλεξιφ., 13-14' καὶ Σχόλια.

106. Ὁμηρος, Ν 389. Παυσανίας 5,14,2.

107. Θουκυδίδης 1,46,4. Στράβων 6,1,5' 7,7,5' (256' 324). Παυσανίας 1,17,5' 5,14,2-3.

108. Παυσανίας 2,35,10.
109. Στράβων 8,1,15 (344).
110. Σχόλια εἰς Νικάνδρου Ἀλεξιφ., 13.
111. Στράβων 6,1,5 (256).
112. Ὁμηρος, κ 513. Αἰσχύλος, Ἄγ., 1160-61. Εὐριπίδης, Ἄλκ., 443. Ἀριστοφάνης, Βάτρ., 471. Παυσανίας 10,28,1. Λουκιανός, Πένθ., 2-3.
113. Στράβων 5,4,5' 6,1,5' (243-4' 256).
114. Ὁμηρος, κ 513-5. Πλάτων, Φαιδ., 113d-114a. Λουκιανός, Πένθ., 2-3. πρβλ. Ἀριστοφάνης, Βάτρ., 472.
115. Θουκυδίδης 1,40,4' 4,117,1' 5,32,7' 8,87,4' (ἀνοκωχὴ = ἀνακωχή).
116. Παυσανίας 8,3,2' 8,36,10' πρβλ. καὶ 8,27,4' 8,37,1' καὶ πόλι Ἀκακήσιον, καὶ Ἀκακήσιος λόφος, σὰν τὸν Ὑακίνθιον πάγον.
117. Ὁμηρος, Π 185' ω 10' (Ἐρμείας ἀκάκητα). Παυσανίας 8,3,2' 8,36,10' πρβλ. καὶ 8,27,4' 8,37,1' (Ἐρμῆς Ἀκακήσιος).
118. Ἀριστοφάνης, Σφ., 297. Πλάτων, Γοργ., 497a.
119. Ὁμηρος, X 409' 447.
120. Ὁμηρος, Θ 367-9 (Ἡρακλέα ἄξοντα κύνα στυγεροῦ Ἀίδαο). Ἡσίοδος, Θε.., 311-2 (Κέρβερον ἀμητήν. Ἀίδεω κύνα χαλκεόφωνον, /πεντηκοντακέφαλον, ἀναιδέα τε κρατερόν τε). Εὐριπίδης, Ἄλκ., 360 (ὅ Πλούτωνος κύνων) Ἡρ. μαν., 610-1 (Ἀμφ.: Ἡλθες γάρ ὅντως δώματ' εἰς Ἅδου τέκνον; / Ἡρ.: Καὶ θῆρα γ' ἐξ φῶς τὸν τρίκρανον ἥγαγον). Ἀριστοφάνης, Βάτρ., 187 (ἢ ὁ Κερβερίους, ἢ ὁ κόρακας, ἢ πί Ταίναρον) 472-3 (φρουροῦσι Κωκυτοῦ τε περιόδρομοι κύνες, / ἔχιδνά θ' ἔκατονκέφαλος...). Παυσανίας 2,31,2 (καὶ φασιν... ταῦτη (= Τροιζῆνι) καὶ ὡς Ἡρακλῆς ἀναγάγοι τὸν κύνα τοῦ Ἅδου) 2,35,10 (Ὀπισθεν δὲ τοῦ ναοῦ τῆς Χθονίας χωρία ἔστιν ἀ καλούσιν Ἐρμιονεῖς τὸ μέν Κλυμένου, ... ἐν δὲ τῷ τοῦ Κλυμένου καὶ γῆς χάσμα· διὰ τούτου δὲ Ἡρακλῆς ἀνῆγε τοῦ Ἅδου τὸν κύνα κατὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ Ἐρμιονέων) 3,18,13 (Ἐν Ἀμύκλαις... Ἡρακλέους εἰκὼν πεποίηται... καὶ ὡς ἀνήγαγε τοῦ Ἅδου τὸν κύνα) 3,25,5 (...ἄκρα Ταίναρον... ὡς Ἡρακλῆς ἀναγάγοι ταύτη τοῦ Ἅδου τὸν κύνα) 9,34,5 (Βοιωτία - Λαφύστιον ὄρος - τέμενος Διός Λαφυστίου· Ἐνταῦθα οἱ Βοιωτοὶ λέγουσιν ἀναβῆναι τὸν Ἡρακλέα (= Ἡρακλῆς Χάρωψ ἐπίκλησιν) ἄγοντα τοῦ Ἅδου τὸν κύνα). Λουκιανός, Πένθ., 3 (Ἡ Ἀχερούνσια λίμνη... καὶ παρ' Αἰακῷ κύων τρικέφαλος μάλα κάρχαρος). Σχόλια εἰς Νικάνδρου Ἀλεξιφ., 13 (Ιστορεῖται τὸν Κέρβερον ἐξ Ἅδου ἀνενεχθέντα...). Σχόλια εἰς Λυκόφρονα, 38 (Μετὰ τὴν τοῦ Κερβέρου ἀναγωγὴν Ἡρακλῆς εἰς Θήβας παραγενόμενος...).

Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. 6 (1996), σελ. 257-286.

Τὸ 1996 ἔστειλα ἔνα ἀνάτυπο τῆς μελέτης αὐτῆς στὴ διοίκησι τῶν Σπηλαίων Δυροῦ Λακωνίας. δὲν ἔλαβα καμμιὰ εὐχαριστία. ἀντ' αὐτῆς μετὰ λίγον καιρὸ εἶδα σὲ περιοδικὸ τουριστικὴ διαφήμισι τῆς διοικήσεως αὐτῆς γιὰ τὰ Σπήλαια· «Ἐλάτε στὰ Σπήλαια τοῦ Δυροῦ, στὸ στόμιο τοῦ Ἅδου, ἀπ' ὅπου μπῆκε ὁ Ἡρακλῆς, κλπ. κλπ.». ἡ συνήθης ἐλληνικὴ ἀχαριστία καὶ γε κλοπὴ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας.

Μερικοὶ στὴν Ἐλλάδα θεωροῦν τὴ μαγκιὰ τῆς φθονερῆς ἀχαριστίας καὶ τῆς κλοπῆς ἀξιοπρεπέστερη ἀπὸ τὴν εὐγνωμοσύνη καὶ τὴν εὐχαριστία. καὶ οὐδέποτε τὴ θεωροῦν φθόνο καὶ γυφτιά.

2. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΙ ΠΑΠΥΡΟΙ

Εἰσαγωγή

Ανάμεσα στίς 20.000 τῶν ἑλληνικῶν παπύρων, δηλαδὴ παπυρικῶν σπαραγμάτων, ποὺ εἶναι δημοσιευμένοι σὲ περισσότερες ἀπὸ 160 ἐκδόσεις μὲ περισσότερους ἀπὸ 300 συνολικῶς τόμους, ἀνευρίσκονται, σὰ σπάνια ψήγματα χρυσοῦ στὴν ἄμμο μεγάλου ποταμοῦ, καὶ λίγοι χριστιανικοί. οἱ πάπυροι τῆς Π. Διαθήκης κατὰ τοὺς Ο' ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ Β' π.Χ. αἰῶνα, οἱ τῆς Κ. Διαθήκης ἀπὸ τὸ Β' μ.Χ., οἱ δὲ μεταβιβλικοὶ χριστιανικοὶ ἀπὸ τὸν Γ' αἰῶνα. δὲν εἶναι λίγοι οἱ πάπυροι ποὺ θυμίζουν μ' ὅποιοδήποτε τρόπο τὴν ὑπόθεσι τοῦ Χριστοῦ. εἶναι ὅμως λίγοι ἐκεῖνοι ποὺ μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν κυριολεκτικῶς ως «χριστιανικοὶ πάπυροι». πιστεύοντας ὅτι ἀξίζει τὸν κόπο νὰ χτενίσῃ κανεὶς ὅλες τὶς ἐκδόσεις τῶν παπύρων, γιὰ νὰ βρῇ τοὺς λίγους χριστιανικούς, ἐπιχείρησα αὐτὴ τὴν ἔρευνα καὶ περισυλλογή, ἀφοῦ πρῶτα ἔξηρεσα τὶς ἀκόλουθες κατηγορίες.

1. Βιβλικοὶ πάπυροι.
2. Πάπυροι ἐπωνύμων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.
3. Πάπυροι ἀποκρύφων.
4. Πάπυροι γνωστικῶν κειμένων.
5. Πάπυροι μαγικοὶ ποὺ χρησιμοποιοῦν βιβλικὰ ὀνόματα.
6. Πάπυροι γραμμένοι μετὰ τὸ 350.

ἐκεῖνοι ποὺ ἔμειναν εἶναι 32 πάπυροι παρμένοι ἀπὸ 13 τόμους 8 ἐκδόσεων ἢ μεγάλων σειρῶν.

Οἱ 32 αὐτοὶ ἀκριβῶς χριστιανικοὶ πάπυροι εἶναι γραμμένοι ἀπὸ τὸ 200 μέχρι τὸ 350, μποροῦν δὲ νὰ χαρακτηριστοῦν καὶ ως πρωτοχριστιανικοί, διότι τούλαχιστο οἱ πρῶτοι 17 ἀπ' αὐτοὺς περιέχουν κείμενα τῆς ἐποχῆς τῶν διωγμῶν, ποὺ στὸ ἀνατολικὸ ‘Ρωμαϊκὸ κράτος διήρκεσαν μέχρι τὴν τετραετία 321-4. ἐνδέχεται ὅμως νὰ εἶναι τῆς ἐποχῆς τῶν διωγμῶν καὶ ἄλλοι 8 πάπυροι, οἱ 18-21 καὶ 26-29. λεπτομερέστερα οἱ 8 πρῶτοι πάπυροι εἶναι τοῦ Γ' αἰῶνος, ἀρχίζοντας μάλιστα ἀμέσως μετὰ τὸ ἔτος 200, οἱ 3 εἶναι γραμμένοι γύρω στὸ 300, καὶ οἱ λοιποὶ 21 εἶναι τοῦ α' μισοῦ τοῦ Δ' αἰῶνος.

Προέρχονται ὅλοι ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, τὴ σχεδὸν μοναδικὴ πηγὴ

τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν παπύρων. λεπτομερέστερα προέρχονται οἱ 21 ἀπὸ τὸ περίφημο κοίτασμα τῶν μισῶν ἐλληνικῶν παπύρων, τὴν ἀρχαία Ὀξύρρυγχον ἢ σημερινὴ Μπαχνάσα (Bahnasa), οἱ 4 ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἐρμόπολιν ἢ σημερινὸν Ἀσμουνέιν (Ashmunein), καὶ ὁ 1 ἀπὸ τὴν ἀρχαία Μεγάλην Ὁασιν ἢ σημερινὴ Χάργκα (Kharga)· οἱ δὲ λοιποὶ 6 προέρχονται ἀπὸ μέρη τῆς Αἰγύπτου ποὺ παρέμειναν ἄγνωστα, διότι κατέληξαν στὶς βιβλιοθῆκες τοῦ Βρετανικοῦ μουσείου στὸ Λονδῖνο, τοῦ Τζῶν Ράυλαντς στὸ Μάντσεστερ, καὶ τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Ἀμπερντήν στὴ Σκωτία, προερχόμενοι ἀπὸ τὸ λαθρεμπόριο Αἴγυπτίων ἢ "Αγγλων ἀρχαιοκαπήλων.

Ἄπὸ τοὺς 32 ἐν λόγῳ παπύρους οἱ 30 εἶναι κυριολεκτικῶς πάπυροι, οἱ δὲ 2, ἵτοι ὁ 16 (=P.S.I. 208 ἀπὸ τὴν Ὀξύρρυγχο) καὶ ὁ 29 (=Οξύρρυγχου 1602), εἶναι κομμάτια περγαμηνῆς, ποὺ βρέθηκαν μαζὶ μὲ τ' ἄλλα παπυρικὰ σπαράγματα, καὶ λέγονται κι αὐτοὶ κατὰ συνεκδοχὴν πάπυροι. καὶ οἱ 32 εἶναι πάντοτε μόνο 1 φύλλο, ποὺ προέρχεται ἄλλοτε ἀπὸ κύλινδρο κι ἄλλοτε ἀπὸ κώδικα, δηλαδὴ ράφτῳ βιβλίο σὰν τὰ σημερινά, μερικὲς δὲ φορὲς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔξακριβωθῇ ἀπὸ ποιοῦ εἴδους βιβλίο προέρχονται. μεγαλείτερος εἶναι ὁ 7 τοῦ Γ' αἰώνος (=Ράυλαντς 469) διαστάσεων 36 × 20 ἑκ., μικρότερος δὲ ὁ 28 τοῦ Δ' αἰώνος (=Οξύρρυγχου 2073) διαστάσεων 5 × 7 ἑκ.. τὸ χριστιανικὸ κείμενο εἶναι γραμμένο ἄλλοτε στὴν ἐμπρόσθια ὅψι (rectum), ἄλλοτε στὴν ὄπισθια ἢ ἔξωθεν (versum), καὶ πολλὲς φορὲς καὶ στὶς δύο. μερικὲς φορὲς στὴ μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ ὅψεις ὑπάρχει ἄλλο κείμενο μὴ χριστιανικό, τὸ ὄποιο ἐδῶ δὲν ἐνδιαφέρει. τέτοια παπυρικὰ σπαράγματα προέρχονται πάντοτε ἀπὸ κύλινδρο. στὶς ἴδιωτικὲς ἐπιστολὲς στὴν ἔξωθεν ὅψι ὑπῆρχαν πάντοτε καὶ σώζονται τὶς περισσότερες φορὲς τὰ ὄνόματα τοῦ ἀποστολέως καὶ τοῦ παραλήπτου (διευθύνσεις), τὰ ὄποια ἐδῶ δημοσιεύονται ἐπίσης. καὶ φυσικὰ ὅλοι οἱ πάπυροι εἶναι μεγαλογράμματοι.

Οἱ 32 δημοσιεύομενοι ἐδῶ χριστιανικοὶ πάπυροι κατατάσσονται μὲ τρία κριτήρια· πρῶτα κατὰ αἰώνα, ἔπειτα κατὰ εἰδος κειμένου, καὶ τρίτον κατ' ἀπόλυτη χρονικὴ τάξι (ἀρχή, μέσο, τέλος αἰώνος). κάτω ἀπὸ τὸν ἐδῶ ἀριθμὸ τοῦ παπύρου καὶ τὸν τίτλο τοῦ κειμένου του, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ περιεχόμενο, σημειώνονται μὲ τὴ σειρὰ ὁ χρόνος γραφῆς, ὁ τόπος προελεύσεως, ἢ ἔκδοσι μὲ τὸ γενικὸ ἀριθμὸ τοῦ παπύρου, καὶ οἱ διαστάσεις του. τὸ κάθε κείμενο ἀκολουθοῦν κριτικὸ ὑπόμνημα, παραπομπὲς βιβλικῶν χωρίων, κι ἐνδεχομένως παραπομπὲς ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. μετά τὸ σῶμα τῶν κειμένων συνάπτονται κατάλογος παπυρικῶν ἐκδόσεων κι εὑρετήρια ὄνομάτων καὶ βιβλικῶν χωρίων.

Τὰ εἰδη τῶν κειμένων τῶν 32 χριστιανικῶν παπύρων εἶναι ἑφτά.

1. Ἐπιστολὲς ἴδιωτικὲς 17 (πάπυροι 1, 9, 10, 12-25)· οἱ 2 συστατικὲς (πάπ. 16, 17).

2. Ἐπιστολὴ ἐγκύκλιος 1 (πάπ. 7).
3. Συγγράμματα 9 (πάπ. 3-6, 8, 11, 27-29).
4. Προσευχὴ 1 (πάπ. 26).
5. Ὅμνος λατρευτικὸς 1 (πάπ. 2).
6. Λειτουργικὸ κείμενο 1 (πάπ. 30).
7. Σεκρετάριο κείμενο (κατάστασι χρεῶν) 1 (πάπ. 32).

κι ἔνα κείμενο, τὸ τοῦ παπύρου 31, εἶναι ἀγνώστου φύσεως, διότι ἡ πολλὴ φθορά του δὲν ἐπιτρέπει καθόλου νὰ φανῇ τὸ περιεχόμενό του· μόλις ποὺ διακρίνεται ὅτι εἶναι χριστιανικό. πολλὲς ἀπὸ τὶς ἴδιωτικὲς ἐπιστολὲς εἶναι ἀκέραιες ἢ σχεδὸν ἀκέραιες. ἀκέραιη εἶναι καὶ ἡ προσευχὴ. τὰ ἄλλα δλα εἶναι μόνο ἀποσπάσματα. τὸ σεκρετάριο κείμενο τοῦ παπύρου 32 τὸ περιέλαβα στὴ συλλογή, ἐπειδὴ περιέχει τὰ χριστιανικὰ ὀνόματα Ἀβράμιος, Ἡλίας, Πέτρος, Ἰσακος (= Ἰσαάκ), καὶ Ἰωάννης· τὸ Πέτρος μάλιστα εἶναι ἀποκλειστικῶς χριστιανικό.

Τ’ ἀποσπάσματα τῶν 9 συγγραμμάτων καὶ τῆς ἐγκυκλίου Ἐπιστολῆς, ποὺ εἶναι κι αὐτὴ τέτοιο, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ταυτιστοῦν μὲ κάποιο ἔργο κάποιου ἐπωνύμου ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέως. ἀνεξαρτήτως τοῦ τί περιεῖχαν τὰ 9 συγγράμματα, ἐδῶ θεματολογικῶς χαρακτηρίζονται τὸ καθένα συμβατικὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ σωζομένου ἀποσπάσματος. ἡ ἐγκύκλιος Ἐπιστολὴ ὅμως τοῦ παπύρου 7, ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1938, ἦταν σαφῶς ὀλόκληρη ἔνας ἔλεγχος τῆς αἱρέσεως τῶν μανιχαίων, ποὺ ἔστειλε κάποιος σπουδαῖος ἐκκλησιαστικὸς προϊστάμενος, πιθανώτατα ἐπίσκοπος, γιὰ νὰ καταδείξῃ στὸ ποίμνιό του τὶς πλάνες καὶ τὰ ἐπικινδύνως ἀκάθαρτα ἥθη καὶ ἔθιμα τῶν μανιχαίων, καὶ νὰ τὸ διαφυλάξῃ ἀπ’ αὐτά. ἡ Ἐπιστολὴ περιέχει τὴν ἀρχαιότερη ἀναφορὰ τῆς αἱρέσεως τῶν μανιχέων. (ἔτσι μανιχεύς, μανιχεῖς, μανιχέων γράφει καὶ κλίνει τὸ ὄνομα, κατὰ τὸ Ἀντιοχεύς, Ἀντιοχεῖς, Ἀντιοχέων· κι αὐτὸς ὁ γραμματικὸς τύπος εἶναι ὁ σωστός· ὁ τύπος μανιχαῖοι, ποὺ ἐπικράτησε ὕστερα, γραμματικῶς εἶναι κακότεχνος). οἱ μανιχαῖοι, ὀπαδοὶ τοῦ ἀπὸ τὴν Περσία Μάνητος ποὺ πέθανε τὸ 276, ἦταν ἡ πιὸ ὄψιμη γνωστικὴ αἵρεσι καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς χειρότερες, καταπολεμούσε τὸ γάμο καὶ προπαγάνδιζε τὶς εἰδεχθέστερες σεξουαλικὲς διαστροφὲς καὶ τὴν ἀπόλυτη ἀποχὴ ἀπὸ τὴν ἐργασία. μέχρι τὴ δημοσίευσι αὐτοῦ τοῦ παπύρου οἱ ἀρχαιότερες ἀναφορὲς τῶν μανιχαίων ἀνευρίσκονταν στοὺς M. Ἀθανάσιο, Σεραπίωνα Θμούεως, Ἀλέξανδρο Λυκοπόλεως, καὶ Ἡγεμόνιο¹, ποὺ εἶναι σύγχρονοι μεταξύ τους καὶ ἀρ-

1. M. Ἀθανάσιος, Ἐπιστ. ἐπισκ. Αἰγ. καὶ Λιβ., 16 PG 25, 573 a. Σεραπίων Θμ., Κατὰ μανιχαίων, PG 40, 900-924' ΒΕΠ 43, 29-70. Ἀλέξανδρος Λυκ., Πρὸς τὰς μανιχαίων δόξας, ΒΕΠ 19, 163-181. Ἡγεμόνιος, Πράξεις Ἀρχελάου Κασχάρων Μεσοποταμίας, ἔκδ. C.H. Beeson, GCS.

κετὰ νεώτεροι αὐτῆς τῆς Ἐπιστολῆς. στὸ σωζόμενο κείμενό της περιέχεται κι ἔνα κομμάτι τοῦ «συμβόλου τῆς πίστεως» τῶν μανιχαίων (*Oὐδὲ εἰς κλίβανον... ἀναιτίως ἔφαγον*), ποὺ ἀνευρίσκεται αὐτολεξεὶ καὶ στοὺς Ἡγεμόνιο κι Ἐπιφάνιο². ὁ ἐκδότης τοῦ παπύρου Roberts τὴ χρονολογεῖ στὰ ἔτη 273-300. ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἐπιστολῆς κατέχει τὴ Βίβλο καὶ εἶναι δυνατὸς ἐρμηνευτής. ἀν ἡ Ἐπιστολὴ ἦταν ἑορταστική, δηλαδὴ πασχάλιος ἐγκύκλιος τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, αὐτὸς πάλι κατὰ τὸ Roberts πρέπει νὰ εἶναι ὁ Θεωνᾶς (282-300).

Ἡ ἀπλῆ προσευχὴ στὴν ὄπισθια ὅψι τοῦ φύλλου ἔχει γραμμένη τὴ λέξι προσευχῆ.

Τὰ 6 λειτουργικὰ ἀποσπάσματα εἶναι πενιχρὰ λείψανα μιᾶς σειρᾶς εὐχῶν.

Ο "Υμνος στὸν τριαδικὸ θεό, πατέρα νιὸ καὶ ἄγιο πνεῦμα, μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ μουσικὴ παρασήμανσι εἶναι τὸ ἀρχαιότερο χριστιανικὸ μουσικὸ κείμενο, γραμμένο κατὰ τὰ ἔτη 200-250. φαίνεται νὰ γράφτηκε λίγο μετὰ τὸ 212, ὅταν ἐκδόθηκε ὁ νόμος τοῦ Καρακάλλα (constitutio antoniniana), ποὺ ἔδωσε σ' ὅλους τοὺς ἐλευθέρους ὑπηκόους τοῦ 'Ρωμαϊκοῦ κράτους τὴ ῥωμαϊκὴ ἰθαγένεια, διότι στὴν ἄλλη ὅψι τοῦ παπύρου ἀναγράφονται ἄφθονοι Αὐρήλιοι. τὸ ποίημα εἶναι γραμμένο ἀπὸ λόγιο ποιητὴ σὲ ἀρχαῖουσα ἑλληνική, ἀφοῦ χρησιμοποιεῖ λέξεις ποιητικές (ρόθιοι, φαεσφόρα, πρυτανεῖον), καὶ ἀρχαϊκὲς κράσεις (χυῖὸν χάγιον πνεῦμα, κατὰ τὰ θοίματιον, ἄνθρωπος, κάγω, κάτα, κάπειτα), καὶ δυϊκὸ ἀριθμὸ (λείπεσθον) ὁ ὅποιος δὲν χρησιμοποιεῖται ποτὲ οὔτε στοὺς Ο' οὔτε στὴν Κ. Διαθήκη. μόνο ποὺ ἡ κρᾶσι δύο διφθόγγων αἱ + υἱ στὴν περίπτωσι χ Yίὸν μὲ ἀναγκαστικὴ ἐξαφάνιστι τοῦ πρώτου ι εἶναι γλωσσικῶς ἀδόκιμη. αὐτὸ ποὺ σώζεται εἶναι τὸ ἀκροτελεύτιο τοῦ "Υμνου, στὸ ὄποιο ὁ ποιητής, ἀποδίδοντας προφανῶς τὸν ψαλμὸ 148, καλεῖ τὴ φύσι, τὰ δυὸ φαεσφόρα ἄστρα δηλαδὴ τὸν ἥλιο καὶ τὴ σελήνη, καὶ τοὺς ὄρμητικοὺς ποταμοὺς ποὺ βρυχῶνται (ρόθιοι) νὰ ὑμνήσουν μαζὶ μὲ τοὺς Χριστιανοὺς τὸν πατέρα τὸν νιὸ καὶ τὸ ἄγιο πνεῦμα. οἱ μετρικοὶ πόδες ποὺ διακρίνονται στὸ κατασπαραγμένο κείμενο εἶναι ἀνάπαιστοι, ἐνῷ διακρίνονται καὶ κάποια κῶλα κατὰ ζεύγη. ἡ ὑπεργεγραμμένη μουσικὴ παρασήμανσι παριστάνει μουσικὴ φωνητική. εἶναι δὲ μουσικὴ τῶν πρωΐμων μουσικῶν παπύρων. τὸ μέλος εἶναι ὑπολύδιον, αὐτὸ ποὺ ἀργότερα ὠνομάστηκε ἥχος πλάγιος τοῦ β'. μετὰ τὸ κείμενο ἀπλό, τὸ παραθέτω πάλι μὲ τὴν ἀρχαία μουσικὴ παρασήμανσι, καὶ τρίτη φορὰ μὲ τὴν παρασήμανσι μεταγραμμένη σ' εὐρωπαϊκὸ μουσικὸ πεντάγραμμο ἀπὸ τὸν H. Stuart Jones.

Πίσω ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν 17 ἴδιωτικῶν ἐπιστολῶν κρύβονται μερι-

2. Ἡγεμόνιος, Πράξ. Ἀρχελ., 10 (GCS, σ. 17). Ἐπιφάνιος, Πανάρ. 66, 28, 7.

κὲς φορὲς συγκινητικὰ γεγονότα. ἀνάμεσα στὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς διακρίνονται τρεῖς ὁμάδες, οἱ 12-14, 15-16, καὶ 22-25· οἱ ἄλλες εἶναι μεμονωμένες.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πρεσβυτέρου Ψενοσίριος (1) δείχνει τὴ φιλανθρωπία τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν. μιὰ γυναῖκα ἐγκατέλειψε τὸ γιό τῆς Νεῖλο, ὁ ὅποιος μεγάλωσε ἔπειτα στὰ χέρια τῶν Χριστιανῶν ποὺ τὸν περιμάζεψαν, κι αὐτὴ ἔζησε ως πολιτικὴ (=πόρνη) στὴν κεντρικὴ πόλι ποὺ γειτόνευε μὲ τὴν ἀπόκεντρη μικρὴ πόλι Μεγάλη Ὀασι. κάποτε πέθανε κακοποιημένη ἀπὸ κάποιους, καὶ οἱ ἀρχὲς τῆς πόλεως, ἐπειδὴ οἱ πόρνες δὲν θάβονταν στὰ νεκροταφεῖα τῶν δήμων, ἔστειλαν τὸ πτῶμα τῆς νὰ ταφῇ στὴ Μεγάλη Ὀασι. Χριστιανοὶ πάλι γιὰ χάρι τοῦ γιοῦ τῆς ἀνέλαβαν τὴν ταφή της. ὁ ἔλληνόγλωσσος Αἰγύπτιος πρεσβύτερος ἀπὸ τὴ Μεγάλη Ὀασι Ψενόσιρις, ἀφοῦ παρέλαβε τὸ πτῶμα καὶ τὸ παρέδωσε γιὰ φύλαξι σὲ καλοὺς καὶ πιστοὺς νεκροτάφους, γράφει τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴ στὸν πρεσβύτερο Ἀπόλλωνα, στὴν κεντρικὴ πόλι, γιὰ νὰ τὸν ἐνημερώσῃ γιὰ τὴν παραλαβὴ καὶ νὰ τοῦ πῃ ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν ταφὴ τῆς νεκρῆς περιμένει τὸ γιό τῆς Νεῖλο, νάρθη νὰ δῃ τί ἔκαναν στὴ μητέρα του αὐτοὶ ποὺ τὴν πέθαναν. μετὰ θὰ τὸν στείλῃ στὸν Ἀπόλλωνα, γιὰ νὰ τοῦ πῃ τί εἰδε. ὁ Ψενόσιρις δηλώνει ἀδελφικὰ ἐν Κυρίῳ ὅτι εἶναι ἀπέναντι στὸν Ἀπόλλωνα πρόθυμος καὶ γιὰ ὅποιαδήποτε μέλλουσα ἔξυπηρέτησι.

Ο Ἡράκλειος ἀπὸ τὴν Ὀξύρρυγχο ἔστειλε τὸν ἀνήλικο γιό του στὸν Θῶνιν, ἵσως στὴν Ἀλεξάνδρεια, γιὰ νὰ μάθῃ γράμματα ἢ τέχνη. καὶ ὁ Θῶνις γράφει στὸν Ἡράκλειο (9), γιὰ νὰ τοῦ γνωρίσῃ τὴν παραλαβὴ τοῦ παιδιοῦ. τοῦ ὑπόσχεται ὅτι θὰ προσέχῃ τὸ παιδί σὰ δικό του γιὸ καὶ θὰ παρακολουθῇ τὴν πρόοδό του.

Μιὰ Χριστιανὴ, ποὺ τ’ ὄνομά της στὸν πάπυρο φθάρηκε, πῆρε γράμμα ἀπὸ ἔνα σημαντικὸ πνευματικὸ πατέρα, καὶ γεμάτη εὐγνωμοσύνη τοῦ γράφει (10) πόσο ἐμεγαλύνθη καὶ ἡγαλλίασεν (Λκ 1, 47), ὅτι τοιοῦτος πατήρ τὴν μνήμην αὐτῆς ποιεῖται.

Ο Θεοφάνης εἶναι ἕνας σπουδαῖος Χριστιανὸς ποὺ ζῆ στὰ χρόνια 300-320 περίπου σὲ κάποια σημαντικὴ πόλι τῆς Αἰγύπτου, ἵσως τὴν Ἀλεξάνδρεια. ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο του περισώθηκαν 5 ἐπιστολές, 3 χριστιανικὲς ποὺ ἐκδίδονται ἐδῶ, καὶ 2 εἰδωλολατρικὲς ποὺ δὲν ἐκδίδονται. ἔχει δυὸ ἀδερφούς, τὸν Ἀνατόλιο καὶ τὸ Βησόδωρο, κοὶ μιὰ ἀδερφὴ παντρεμένη μὲ τὸν Ἐρμόδωρο. ἡ ἀδερφή του κι ὁ γαμπρός του εἶναι ὅπως κι αὐτὸς Χριστιανοί, ὁ ἀδερφός του Ἀνατόλιος εἶναι εἰδωλολάτρης ἰερεύς, ἀρχιπροφήτης στὸ βαθμό, ὁ δὲ Βησόδωρος κι αὐτὸς στὴν ἀρχὴ εἰδωλολάτρης. οἱ πάπυροι Ἐρμοπόλεως 2 καὶ 3 εἶναι οἱ δυὸ εἰδωλολατρικὲς ἐπιστολές, τὶς ὅποιες γράφει ὁ ἀρχιπροφήτης Ἀνατόλιος πρὸς τοὺς συναδέλφους του στὴν εἰδωλολατρικὴ ἰερωσύνη πάν-

*σοφον Ἀμβρόσιον καὶ <πάνσοφον> Σαραπίωνα καὶ στὶς ὁποῖες μιλάει γιὰ τὸν ἀδερφό του Θεοφάνη. κάποτε ὁ Χριστιανὸς Θεοφάνης, ποὺ οἱ εἰδωλολάτρες ἀδερφοί του μᾶλλον δὲν γνωρίζουν τὴ χριστιανική του ἰδιότητα, προφανῶς ἐπειδὴ κινδυνεύει ν' ἀποκαλυφθῇ ἢ ἐπειδὴ ἀποκαλύφθηκε ὅτι εἶναι Χριστιανός, πρὶν συλληφθῆ, φεύγει πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν πόλι του, στὴν Ἐρμόπολι. ἐκεῖ τοῦ γράφουν γράμματα πρῶτα πρῶτα οἱ ἐν Χριστῷ ἀδελφοί του ἢ μαθηταὶ του Ἰωάννης καὶ Λέων (12), ποὺ τοῦ εὔχονται ὑγείᾳ καὶ χαρὰ καὶ γρήγορῃ ἐν ἀσφαλείᾳ ἐπιστροφὴ στὸν τόπο του, καὶ τοῦ στέλνουν ἀσπασμοὺς ἀπ' ὅλους τοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφοὺς καὶ εἰδικὰ ἀπὸ τὸ Διονύσιο ἀπὸ τὸ Ἀττινο, ἐκεῖνον ποὺ εἶχε συναντήσει κάποτε τὸ Θεοφάνη στὴν Ἀθριβι. ἔπειτα τοῦ γράφει κι ὁ γαμπρός του Ἐρμόδωρος (13), ὁ ὁποῖος τοῦ μιλάει μὲ πολὺ σεβασμό, τοῦ εὔχεται γρήγορῃ ἐπιστροφή, ποὺ γι' αὐτὸν θὰ εἶναι ἡ μεγίστη εὐφροσύνη, καὶ τοῦ στέλνει ἀσπασμοὺς ἀπὸ τὴν ἀδερφή του καὶ τοὺς ἀνεψιούς του Ἀνύσιο καὶ Ἀφθόνιο καὶ ὄλες τὶς ἀνεψιές του (γυναῖκα καὶ τέκνα τοῦ Ἐρμοδώρου). ἡ ἐπιστολὴ ἔχει ἡμερομηνία 26 Παχῶν. τέλος τοῦ γράφει κι ὁ ἀδερφός του Βησόδωρος (14), ποὺ μετὰ τὴ φυγὴ τοῦ Θεοφάνους ἔγινε Χριστιανός, ἵσως ἀπὸ τὴν ἀδερφή του καὶ τὸν ἄντρα της, κι ἔμαθε γιὰ τὴ χριστιανικὴ ἰδιότητα τοῦ ἀδερφοῦ του. ἡ ἐπιστολὴ του εἶναι γεμάτη σεβασμὸ καὶ θαυμασμὸ γιὰ τὸν ἀδερφό του Θεοφάνη. ἀρχίζοντάς την γράφει *Τῷ δεσπότῃ μου καὶ ἀδελφῷ Θεοφάνει*, καὶ τελειώνοντάς την τὸν προσφωνεῖ πάλι δέσποτα ἀδελφέ. βλέποντας κατάπληκτος ὁ Βησόδωρος τὴν ἐπιφάνειαν καὶ λαμπρότητα τῆς ὑπολήψεως τοῦ ἀπόντος ἀδερφοῦ του μέσα στὴν πόλι, πρᾶγμα ποὺ πρῶτα δὲν τὸ ἤξερε, αἰσθάνεται μεγάλο πόθο νὰ τὸν ξαναδῇ τὸ ταχύτερο. διότι σ' αὐτοὺς ποὺ ἀγαποῦν πολύ, λέει, φαίνεται πολὺς καὶ ἀμέτρητος χρόνος ἀκόμα καὶ τὸ ἀκαριαῖο παίξιμο τῆς βλεφαρίδος. ρώταει συνεχῶς τοὺς ξένους ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἐρμόπολι, γιὰ νὰ μάθῃ γιὰ τὸν ἀδερφό του. τώρα καταλαβαίνει ὅτι οὐδέν ἐστιν οὕτ' ἐντιμότερον οὕτ' ἴσχυρότερον ἀδελφοῦ. καὶ πιστεύει ὅτι, ἀφοῦ πρὸς πᾶσαν πρᾶξιν ὁ θεὸς εἶναι μαζὶ μὲ τὸν ἀδερφό του Θεοφάνη, δὲν πρόκειται νὰ τοῦ συμβῇ τίποτε τὸ θλιβερό. τώρα ξέρει ὅτι τοῖς ἀγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων παρὰ θεοῦ ἀπόκεινται πάμπολλαι τιμαί. τώρα ποὺ τὸν πρώην μόνο κατὰ σάρκα ἀδερφό του τὸν ἔχει καὶ ἀδελφὸν ψυχῆς ὡς ἀληθᾶς (καὶ ποὺ ἀσφαλῶς ἔχει διαβάσει τὴν Γ' Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννου καὶ χρησιμοποιεῖ τὴ φρασεολογία της), δὲν ἔχει μειζοτέραν ἀληγηνὸν χαράν (Γ' Ἰω, 4) ἀπὸ τὸ νὰ τὸν δῆ. μακάρι νὰ ἥταν πολὺ πιὸ νωρὶς ἄξιος νὰ ξέρῃ καὶ νὰ βλέπῃ τὴ δόξα μέσα στὴν ὄποια ζῆ ὁ ἀδερφός του, μακάρι ν' ἀκολουθοῦντες κι αὐτὸς τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἀπὸ πιὸ μπροστά. οἱ ἰδιάζουσες φθορὲς τοῦ παπύρου δείχνουν, ὅτι τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν ὁ Θεοφάνης τὴ διάβαζε καὶ τὴν ξαναδιάβαζε συχνά, γι' αὐτὸν*

καὶ τὴν πάλιωσε. ἡ χρῆσι τῆς φρασεολογίας τῆς Κ. Διαθήκης σ' αὐτές τὶς 3 χριστιανικές ἐπιστολές πρὸς τὸ Θεοφάνη εἶναι πλούσια καὶ ἔντονη. δὲν γνωρίζουμε τίποτε γιὰ τὸ τί ἀπέγιναν ὁ Θεοφάνης καὶ οἱ ἄλλοι Χριστιανοὶ τῆς ἀλληλογραφίας του.

Τὰ ᾖδια χρόνια γράφει τὰ δυὸ γράμματά του (15-16) ὁ Χριστιανὸς Σώτας, προφανῶς πρεσβύτερος ἢ ἐπίσκοπος κάποιας ἐκκλησίας τῆς Αἰγύπτου. μὲ τὸ πρῶτο (15) δίνει ὁδηγίες καὶ συγχαίρει τὸν ἵερὸν νίόν του, δηλαδὴ πνευματικὸν υἱόν του, Δημητριανό, ποὺ ἀποφάσισε νὰ παραχωρήσῃ γιὰ τὸ χριστιανικὸν ἔργον τὴν ἐκμετάλλευσι ἐνὸς ἀγροκτήματός του. τὸ δεύτερο (16) εἶναι συστατικὴ ἐπιστολὴ γιὰ τὸν μετοικοῦντα Χριστιανὸν Ἡρακλῆ, τὴν ὁποίᾳ ἀπευθύνει πολὺ ἀδελφικὰ πρὸς τὸν ὁμόλογό του ἐκκλησιαστικὸν προϊστάμενο Πέτρον· νὰ παραδεχθῇ κατὰ τὸ ἔθος τὸν ἀδελφὸν Ἡρακλῆ ως μέλος τῆς ἐκκλησίας τῆς ὁποίας προϊσταται.

Παρόμοια συστατικὴ ἐπιστολὴ εἶναι τὸ γράμμα τοῦ πρεσβυτέρου Λέοντος (17) πρὸς τοὺς μὴ κατονομαζομένους συλλειτουργούς πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἀγαπητοὺς ἀδελφούς, ὅπως τὸν ἀδελφὸν ἥμαδν Ἀμμώνιον παραγινόμενον συνδέξωνται ἐν εἰρήνῃ στὴ δική τους ἐκκλησία. καὶ διὰ τοῦ Ἀμμωνίου τοὺς χαιρετάει ὅλους κι αὐτὸς καὶ οἱ συνεργάτες του.

Ο Βόδηος γράφει (18) στοὺς ἀνθρώπους τοῦ σπιτιοῦ του, ἀδέρφια καὶ μιὰ δούλη, γιὰ μιὰ βιοτικὴ ὑπόθεσι, ἀλλὰ δὲν παραλείπει νὰ ζητήσῃ τὶς προσευχές των γιὰ τὴν εὐόδωσι τοῦ ἔργου του· τοὺς προσφωνεῖ ὅλους μὲ τρυφερὴ ἀγάπη καὶ τοὺς ἀσπάζεται πάντας κατ' ὄνομα (Γ' Ιω, 15).

Κι ὁ Νεῖλος γράφει στὸν Ἀπολλώνιο (19) γιὰ βιοτικὴ ὑπόθεσι, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὔχεται ὀλοκληρίαν παρὰ τῷ Κυρίῳ θεῷ.

Μιὰ ἄρρωστη γυναικα γράφει σὲ μιὰ ἄλλη (20) ἀπὸ τὸ κρεβάτι της ζητώντας βοήθεια τῷ σώματι, τῇ ψυχῇ, τῷ πνεύματι, καὶ μνημονεύοντας τὸν ἀγαθὸν ἥμαδν σωτῆρα καὶ τὸν νίόν αὐτοῦ τὸν ἡγαπημένον (Ἐφ 1, 6). ἡ φθορὰ τοῦ παπύρου ἔξαφάνισε τ' ὄνομά της καὶ μεγάλο μέρος τῆς ἐπιστολῆς.

Γιὰ βιοτικὴ ὑπόθεσι γράφει ὁ Χριστιανὸς Μακάριος στὸν πατέρα του Ἡλιόδωρο (21), εὐχόμενος συνάμα τῷ θεῷ γιὰ τὴν ὑγεία του.

Ἡ πιὸ μεγάλη ὁμάδα ἐπιστολῶν εἶναι οἱ τέσσερες (22-25) τοῦ ἀρχείου τοῦ ἀναχωρητοῦ Ἰωάννου, γραμμένες γύρω στὸ 350· εἶναι οἱ χρονικῶς νεώτεροι ἀπὸ τοὺς ἐδῶ ἐκδιδομένους χριστιανικοὺς παπύρους. ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία εἶναι πλέον ἐλεύθερη, ὁ μοναχισμὸς ἔχει ἐμφανισθῆ, οἱ μοναχοὶ ἀσκοῦν μεγάλη ἐπιρροὴ στοὺς ἄρχοντες τοῦ ἐγκοσμίου κράτους καὶ εἶναι κόμβοι ἀστικῶν ἐκδουλεύσεων, ἀλλ' ὁ ὄρος μοναχὸς δὲν χρησιμοποιεῖται ἀκόμη· ὁ μοναχὸς λέγεται στὰ

κείμενα αὐτὰ ἀποτακτικός (ἀπὸ τὸ ἀποτάσσεσθαι ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων) ἢ ἀναχωρητής καὶ προσφωνεῖται ἀπᾶ (=ἀμπᾶ, ἀββᾶς).

Οἱ Αἰγύπτιοι Σόις, Πατουῶις, καὶ ἄλλοι τούλαχιστο δύο, ποὺ τὰ ὀνόματά τους στὸν πάπυρο φθάρηκαν, γράφουν (22) στὸν παναχωρητὴν (=ἀναχωρητὴν κοπτιστὶ) Ἰωάννη, τὸν θεῷ μεμελημένον, τὸν βεβαιώνουν ὅτι τὸν εὐχαριστοῦν ποὺ ἀγωνίζεται γιὰ τὶς ψυχές των ἐκείνος, κι ὅτι αὐτοὶ σ' αὐτὸν ἔχουν ρίξει ὅλη τῇ φροντίδα γιὰ τὴν ὑπόθεσί τους, καὶ τὸν παρακαλοῦν νὰ μεσολαβήσῃ γι' αὐτοὺς στὸ δικαστή, νὰ τοὺς ἀκούσῃ σχετικά μὲ τὴν ψευδοκατηγορία ποὺ τοὺς βαρύνει. (ἢ συνέχεια στὸ φθαρμένο πάπυρο δὲν διασώθηκε).

‘Ο Χαιρήμων, γράφοντας στὸν ἵδιο ἀμίμητον ἀποτακτικὸν Ἰωάννη (23), τὸν παρακαλεῖ νὰ μὴ σταματήσῃ νὰ προσεύχεται γι' αὐτὸν μέρα καὶ νύχτα, τὸν βεβαιώνει ὅτι μετὰ τὸ θεὸ ἔχει στήριγμα αὐτὸν κι ὅτι μὲ τὶς δικές του προσευχές ὁ ἵδιος εἶναι ἀδύνατο νὰ σφαλῇ, καὶ τοῦ ζητάει μιὰ ἐπίγεια χάρι, ἢ ὅποια γιὰ μᾶς παρέμεινε ἄγνωστη, διότι ὁ πάπυρος κόβεται στὸ σημεῖο αὐτό.

‘Ο Ἀβραάμ, πιθανῶς Χριστιανὸς ἐξ Ἐβραίων, ποὺ μαζὶ μὲ τὴν οἰκογένειά του ἀπὸ χρεωκοπία ἢ κάποια ἄλλη περιπέτεια ἔχουν πουληθῆ ὡς δοῦλοι, ἢ ἵσως βρίσκονται σ' αἰχμαλωσία, καὶ θέλει νὰ ἐλευθερωθοῦν, γράφοντας στὸν εὐλαβέστατον ἀπᾶ Ἰωάννην (24), τὸν βεβαιώνει ὅτι συνεχῶς ἔχει μέσα στὴ διάνοιά του τὸ ἱερὸν πρόσωπόν του κι ὅτι τὸν προσκυνεῖ μαζὶ μ' ὅλη τὴν οἰκογένειά του, τὸν παρακαλεῖ νὰ τὸν μνημονεύῃ στὶς καθημερινές προσευχές του πρὸς τὸν σωτῆρα Κύριο καὶ νὰ τὸν θυμᾶται πάντοτε, καὶ τοῦ κάνει γνωστὸ ὅτι ποθεῖ νὰ ἐλευθερωθῇ κι αὐτὸς καὶ ἡ οἰκογένειά του, καὶ νὰ ἐπιστρέψουν κοντὰ σ' αὐτὸν τὸν ἀληθᾶς θεοῦ ἄνθρωπον.

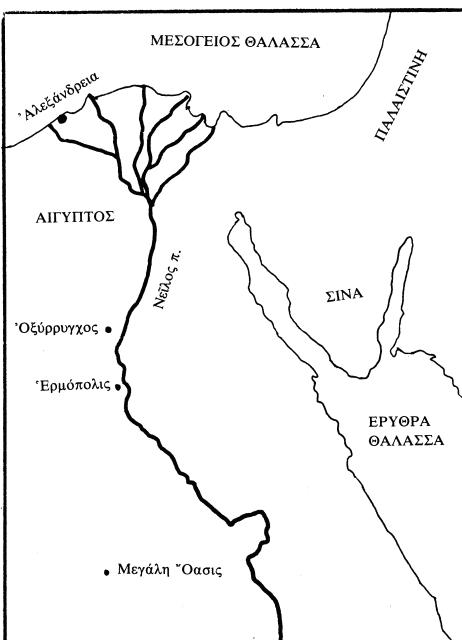
‘Ο ἀγράμματος Αἰγύπτιος Ψόις ὁ Κυλλὸς (=ὁ Κουλλὸς) ἀπὸ τὴν κωμόπολι Πῶχιν τοῦ νομοῦ Ἀνταιούπολεως, ποὺ δὲν ξέρει καλὰ τὴν Ἑλληνική, γράφει πρὸς τὸν ἀγαπητὸς ἀπᾶ Ἰωάννης (25), ποὺ διὰ τὴν εὐσέβειάν του πρὸς τὸν παντοκράτωρ σώζει πάσας τὰς ψυχαί, καὶ τὸν ἰκετεύει γιὰ ἔνα θέμα ποὺ τὸν καίει. τόσο ἡ κάποια φυσικὴ φθορὰ τοῦ παπύρου ὅσο καὶ ὁ γλωσσικὸς βαρβαρισμὸς τοῦ ἐπιστολογράφου συντελοῦν στὸ νὰ βγαίνουν ἀπὸ τὸ γράμμα δυὸ διαφορετικὰ νοήματα. α') ‘Ο ἀπᾶ Ἰωάννης, καθὼς φαίνεται, γιὸς καὶ κληρονόμος πλουσίων καὶ διακεκριμένων γονέων, προτοῦ ἀναχωρήσῃ γιὰ τὴν μοναχικὴ ζωὴ, ἥταν πολὺ χρεωμένος καὶ μὲ τὰ πλούτη του ὑποθηκευμένα. γι' αὐτὸ πούλησε ὅσα δὲν εἶχε ὑποθηκευμένα, γιὰ ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ χρέη ποὺ τὸν βάρυναν, κι ἔτσι ἀπαλλάχηκε ἀπὸ τὶς μέριμνες τοῦ κόσμου τούτου καὶ ἀναχώρησε. ἀνάμεσα στὰ ἄλλα κτήματά του, ποὺ πούλησε, πούλησε στὸν δανειστής του καὶ τὸ δοῦλο του Ψόιν, αὐτὸν ποὺ τοῦ γράφει, καὶ τὰ παιδιά τοῦ Ψόιος σὲ δυὸ ἀγοραστάς, στὸν Ψόιν ἀπὸ

τὴν Ταετώ τοῦ Τριβούνου καὶ στὸν Βόηθον, παρ' ὅλο ποὺ ὁ Ψόις ὁ Κυλλὸς τοῦ εἶχε δώσει τὸ προσωπικό του ἀντίτιμο, γιὰ νὰ τὸν ἐλευθερώσῃ. Ἐλαβες γάρ παρ' ἐμοῦ, τοῦ γράφει, ἵνα ἀπολύωμαι, καὶ οὐκ ἀπόλυσόν με. γι' αὐτὸ σὲ παρακαλῶ, γιὰ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἵνα ἡ ἀπόλυσόν με, ἡ παράδοτέ μοι τὸ χρυσοῦ νομίσματια ὀκτά, ποὺ σοῦ ἔδωσα, γιὰ νὰ ἐλευθερώσω μ' αὐτὰ τούλαχιστο τὰ παιδιά μου· μοῦ ζητοῦν γι' αὐτὰ ἵσα 8 νομίσματα, ἥτοι 7 νομίσματα ὁ γιὸς τοῦ Ψόιος ἀπὸ τὴν Ταετώ καὶ 1 ὁ Βόηθος. ἐσύ, τοῦ γράφει στὴ συνέχεια, τὰ τέκνα μου ἔδωκας ὑποθήκας διὰ τὸ χρυσάφιν, κι ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ ἐλευθερωθῶ· ἀλλὰ κι ἀν ἐλευθερωθῶ, δὲν μπορῶ οὔτε καὶ νὰ στρατευτῶ οὔτεποτε, διότι εῖμαι ἀνίκανος, ἐπεὶ ἔστι μοι πλέα ἀφορμὴ παρὰ τάκτυλος (εἶχε, φαίνεται κομμένα δάχτυλα, καὶ γι' αὐτὸ εἶχε καὶ τὴν ἐπωνυμία - παρατσούκλι Κουλλός)· γι' αὐτὸ νῦν μὴ ἀμελήσῃς, δέσποτα, διὰ τὸν θεόν (=γιὰ ὄνομα τοῦ Θεοῦ)· κάνε κάτι. β') Ὁ Ψόις ὁ Κυλλὸς θέλει ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴ στράτευσι πληρώνοντας 8 χρυσᾶ νομίσματα, ἐπειδὴ εἶναι ἀνάπηρος κι ἐπειδὴ θέλει νὰ φροντίσῃ γιὰ τὰ ὑποθηκευμένα - πουλημένα παιδιά του. γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἔδωσε στὸν ἀπᾶ Ἰωάννη 8 χρυσᾶ νομίσματα, γιὰ νὰ τὰ δώσῃ στὸν τριβοῦνον (=tribunus militum, χιλιάρχον) Ψόιν ἀπὸ τὴν Ταετώ, ἀλλ' ὁ ἀπᾶ Ἰωάννης κράτησε τὰ χρήματα, χωρὶς νὰ φροντίσῃ γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ Ψόιος. τὸ δεύτερο αὐτὸ νόημα δὲν εἶναι πιθανό, διότι οὔτε ὑποχρεωτικὴ στρατιωτικὴ θητεία ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη (ἥ στράτευσι ἦταν ζηλευτὸ προνόμιο λίγων εὐνοημένων πολιτῶν), οὔτε ἦταν δυνατὸ νὰ στρατεύεται ὁ ἀνάπηρος Ψόις ὁ Κουλλός, οὔτε ἔνας ἀνάπηρος χρειαζόταν νὰ καταβάλῃ χρήματα, γιὰ ν' ἀπαλλαγῇ, οὔτε ἦταν δύσκολο καὶ ἄλλως πως ν' ἀπαλλαγῇ κανεὶς ἀπὸ τὴ στράτευσι, ἀφοῦ τὸ δύσκολο ἦταν νὰ προσληφθῇ στὸ στρατό, οὔτε, γιὰ ν' ἀποκτήσῃ ἔνας φτωχὸς οἰκονομικὴ ἀνεστι, ὑπῆρχε καλλίτερη λύσι ἀπὸ τὴ στράτευσι σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ στρατιῶτες ἦταν ὅλοι μόνιμοι καὶ καλοπληρωμένοι. σαφῶς εἶναι πιθανότερο τὸ πρῶτο νόημα.

"Αν καὶ σπαράγματα, οἱ χριστιανικοὶ πάπυροι περιέχουν ἀξιόλογα πράγματα. μᾶς δείχνουν μερικὲς πτυχές τῆς προσωπικῆς κι ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν, οἱ ὄποιοι μέσα σ' αὐτὰ τὰ κείμενα φαίνονται ἄλλοτε ἐγγράμματοι κι ἄλλοτε ὀλιγογράμματοι, πάντοτε ὅμως εὐγενικοὶ κι ἀνεξίκακοι, χαρούμενοι ἀνθρώποι, κι ἐπὶ πλέον παρήγοροι ὅλων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ποὺ φροντίζουν ἀκόμη καὶ γιὰ τὰ ἔκθετα κι ἐγκαταλειειμένα παιδιά τῶν εἰδωλολατρῶν, καὶ γιὰ τὸ πτῶμα μιᾶς πολιτικῆς. μᾶς προσφέρουν τὰ ἐν λόγῳ κείμενα μιὰ πνοὴ ἀπὸ τὸ κλῖμα τῆς διωκομένης ἐκκλησίας καὶ μιὰ γεῦσι ἀπὸ τοὺς ἀντιαιρετικοὺς ἀγῶνες της, μὲ τοὺς ὄποιούς ἀναχαιτίζει τὸ ἀκάθαρτο κῦμα τοῦ εἰδωλολατρικοῦ θρησκευτικοῦ ὀργίου ποὺ μὲ τὸ σχῆμα τῶν

μανιχαίων προσπαθεῖ νὰ διεισδύσῃ στὶς τάξεις της. μᾶς παραδίδουν μερικὲς προσευχὲς τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν κι ἔνα πανάρχαιο μουσικὸ κομμάτι ἀπὸ τὴ λατρευτική τους ὑμνολογία. βλέπουμε ἐπίσης μέσα σ' αὐτὰ τὰ κείμενα τοὺς Χριστιανοὺς τοῦ 200 νὰ πιστεύουν καὶ νὰ ὑμνοῦν τὸν τριαδικὸ θεό, πατέρα νίον καὶ ἄγιον πνεῦμα, σὲ μιὰ χώρα, ὅπου λίγο ἀργότερα τὸ μεγάλο τῆς ἀστικὸ κέντρο, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἐμφάνισε τὴν ἄρνησι τῆς ἵσης θεότητος τοῦ νίον ἀπὸ τὸν Ὁριγένη τὸν Ἀρειο καὶ τοὺς ὁπαδούς των. τοὺς βλέπουμε νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ Βίβλο εὑρύτατα· μέσα σὲ τόσο λίγα κείμενα χρησιμοποιοῦνται χωρία ἀπὸ 16 βιβλία τῆς Π. Διαθήκης κατὰ τοὺς Ο' κι ἀπὸ 21 τῆς Κ. Διαθήκης, ἀνάμεσα στὰ ὄποια καὶ οἱ Ἐπιστολὲς Β' Πέτρου, Ἰούδα, καὶ Γ' Ἰωάννου, καὶ μάλιστα σὲ περιβάλλον ἀλεξανδρινό, ὅπου λίγο ἀργότερα ἐμφανίστηκε ἡ ἄρνησι τῆς ἀποστολικῆς προελεύσεως καὶ τοῦ βιβλικοῦ κύρους αὐτῶν τῶν Ἐπιστολῶν. ἀνευρίσκονται στοὺς χριστιανικοὺς παπύρους 114 κύρια ὀνόματα, ἀξιοσημείωτα δὲ προσηγορικὰ 11, ἦτοι πρεσβύτεροι, διάκονοι, συλλειτουργοί, στρατιῶται Χριστοῦ, ἀπᾶς, ἀναχωρητής, ἀποτακτικός, πλακούντας, νεκροτάφοι, πολιτική, μανιχεῖς.

Εἶναι λοιπὸν οἱ χριστιανικοὶ πάπυροι μικρὸ μὲν ἀλλὰ σπουδαῖο σύνολο χριστιανικῶν κειμένων, ποὺ μέχρι στιγμῆς δὲν εἶχε ἐνταχθῆ στὴ χριστιανικὴ γραμματεία.

Κείμενα

1. Ψενόσιρις πρὸς Ἀπόλλωνα

Γ' αἱ., Μεγάλη Ὁασις. (Γκρένφελ 73, διαστάσεων 21 × 8 ἑκ.).

**Ψενόσιρις πρεσβύτερος Ἀπόλλωνι πρεσβυτέρῳ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ
ἐν Κυρίῳ χαιρεῖν.**

Πρὸ τῶν ὅλων πολλά σε ἀσπάζομαι καὶ τοὺς παρὰ σοὶ πάντας ἀ-
δελφοὺς ἐν θεῷ.

5 *Γινώσκειν σε θέλω, ἀδελφέ, ὅτι οἱ νεκροτάφοι ἐνηνόχασιν ἐνθάδε
εἰς τὸ ἔσω τὴν πολιτικὴν τὴν πεμφθεῖσαν εἰς Ὁασιν ὑπὸ τῆς ἡγεμο-
νίας, καὶ ταύτην παραδέδωκα τοῖς καλοῖς καὶ πιστοῖς ἐξ αὐτῶν τῶν νε-
κροτάφων εἰς τήρησιν, ἔστ' ἀν ἔλθῃ ὁ νίος αὐτῆς Νεῖλος. καὶ ὅταν ἔλ-
θῃ σὺν θεῷ μαρτυρήσει σοι περὶ ὧν αὐτὴν πεποιήκασι δι.λω.ο.....κν.*

10 καὶ.. περὶ ὧν θέλεις ἐνταῦθα ἡδέως ποιοῦντι.

Ἐρρῶσθαί σε εὔχομαι ἐν Κυρίῳ θεῷ.

Διενθύνσεις ἔξωθεν

Ἀπόλλωνι
πρεσβυτέρῳ

Παρὰ Ψενοσίριος
πρεσβυτέρου ἐν Κυρίῳ

1 Ψενοσίρι πρεσβ...ρῷ.	3 ἀ.ελφούς.	9 μαρτυρήσι.	9 πεποιήκασιν.	13
Ψενοσίριο...				

2 Φι 3,1· 4,4· 4,10. 4 Ἰδ, 1. 5 Α΄Κο II,3· Κλ 2,1.

2. Ὑμνος εἰς πατέρα νίὸν καὶ ἄγιον πνεῦμα

Γ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 1786, διαστ. 30 × 5 ἑκ.).

... Ὁμοῦ πᾶσαι τε θεοῦ λόγιμοι ἀ.....αρ..... πρυτανείῳ σι-
γάτῳ, μηδ' ἄστρα φαεσφόρα λείπεσθον..λει.....ρ..... ποταμῶν
ριθίων πᾶσαι. ὑμνούντων δ' ἡμῶν πατέρα χυῖὸν χάγιον πνεῦμα, πᾶσαι

Πάπυρος 2: "Υμνος εις πατέρα νίὸν και ὄγιον πνεῦμα (Γ' αἱ.)
μὲ ἀρχαία ἔλληνική μουσική παρασήμανσι (Οξυρρύγχου 1786,
διαστ. 30 × 5 ἑκ., ἀπὸ τὴν ἔκδ. τῶν Grenfell - Hunt)

'Ο πάπυρος μὲ τὴν ἀρχαία εἱλληνική μουσική παραστήμανσι κατὰ τὴ μεταγραφὴ τοῦ παπυρολόγου A.S. Hunt

1
 Ju ταν η ω σι - γά - τω μηδ' ασ - τρα φα -
 - εσ - φό - ρα λ[ε-π]έ - [σ]θων . . πο - τα - μῶν ῥο - θί - ων πᾶ -
 - σαι νύμ - νούν - των δ' ή - μῶν πα - τέ - ρα χυί -
 - όν χά - γι - ον πνεῦ - μα πᾶ - σαι δυ - νά - μεις
 3
 ἐπι - φω - νούν - των ἀ - μῆν ἀ - μῆν κρά - τος αῖ -
 3
 - νος . . - - δω - τή - ρι μό - νῳ
 3
 πάν - των ἀ - γα - θῶν ἀ - μῆν . . ἀ - μῆν.

Ο πάπυρος μεταγραμμένος μὲ τῇ μουσικῇ παρασήμανσι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πενταγράμμου ἀπὸ τῷ μουσικῷ *H. Stuart Jones*

5 δυνάμεις ἐπιφωνούντων Ἀμήν ἀμήν κράτος αῖνος.....δοτῆρι μόνῳ πάντων ἀγαθῶν ἀμήν ἀμήν.

2 ..υτανήω. 3 λείπεσθων. 5 δωτῆρι.

3. Ἀποσπάσματα εἰς τὴν βάπτισιν τοῦ Κυρίου
Γ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 405, διαστ. 8 × 5 ἑκ.).

A'.ο.....μη ἀθ.....που τῆς.....αι ἐπιθε..... γνωστος.....η.....ου.....
του.....του.....με.....μαι ζ..... τοῦ βαπτ.....ος ἀνεώχθησαν αὐτῷ
οἱ οὐρανοί, καὶ εἶδε τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ καταβάνον ὥσει περιστε-
5 ρὰν καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν. καὶ ἴδον φωνῇ ἐκ τῶν οὐρανῶν λέ-
γουσα· Οὗτός ἐστιν ὁ νίος μου ὁ ἀγαπητὸς γὰρ τότε..... τὸν Ἰ-
ησοῦν..... ἄλλος δὲ θεοῦ σωτηρ..... κυριεύω.....
B'.σπ.....ωνε
Γ'.ασυ.....νω..... ὁ Χριστὸς ομ.....
10 Δ'.ατε.σ.....πος αὐτ.....νον αὐτ..... καὶ ὁ αὐ..... προφητ.....ς καὶ
ὑπο.....σαγγέλλο..... παρθεν.....ου καὶ τὸ..... τω..... α.....
Ε'.που.....θ...ν κα..... αὐτὸν ἐκκ..... σσουθησ..... π.....
F'.α..... οστοσ.....ωνος κ.....ητουσαπ.....
3-6 τοῦ β.π.....ος ἀνεώ..... καὶ εἶδεν..... βαῖνον ώ..... ἐρχόμενο..... ἴδον φω.....
λέγουσα..... πητὸς..... 7 θυ σωτ..... 12 ὑπὸν εκκ.....
3-6 Μθ 3,16-17.

4. Ἀποσπάσματα εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ σπορέως
Γ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 406, διαστ. 10 × 8 ἑκ.).

A'. φησὶοσ... κω.....α..... συ..... σανυ... ἄλλοιθεν λαλῶ
..... αὐτῶν γὰρ ρ... ἀνθρώπουν υἱὸς θεοῦ.....ος ἐσταυρω-
μένος Χριστὸςσ.....ρο.....
B'.ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου καὶ τοῖς ὁσὶ βαρέως
5 ἥκουσαν καὶ τοὺς ὁφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι
τοῖς ὁφθαλμοῖς αὐτῶν καὶ τοῖς ὁσὶν ἀκούσωσι καὶ τῇ καρδίᾳ συ-

*νῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτοὺς τε εχότες οἱεν
εἰς τὸν οὐρανὸν στέλλεται.*

2ώπου νίδιος θῦν.....οις ἐστρνος Χς. 4-7 .παχύν.η γὰρ λαοῦ τούτου κ..... βα-
ρέως ἥκου..... δφθαλμοὺς α.....μυσαν μήπ..... δφθαλμοῖς αὐ..... σὶν ἀκούσωσι
.....συνθῶσιν καὶ ἐ.....κα. ἰσοματ α.....

4-7 Μθ 13,15 (= Ἡσ 6,9-10).

5. Ἀποσπάσματα διαλόγου πρὸς Ἰουδαῖον

Γ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 2070, διαστ. 30×11 ἑκ.).

- A'.Ἐχθραίνοντάς μοι ματαίως ἢ ὅτι ἀ..... ἐχθραίνοντεςς εἴτα
φησιν ἐ.....α σου διατί ὁ ἀλλότριος λαός, ὃν οὐκ ἔγνων, ἐδούλευσε
μοι, εἰς ἀκοὴν ὥτιον ὑπῆκουσέ μοι τὸν μηδέπω ἐγενήθη ἄν-
θρωπον ὅλον ἥδη...ετος περὶ τοῦ Ἰησοῦ... μέντοι, διότι πλείους
5 ήπιστησαν αὐτοῦ τῷ λόγῳ ο..... ἔπειτα ὑπακούσωσιν τοῖς πρώ-
τοις αὐτὸς εἰ... οὓς οὐδέπω τοιγάρς τούτους δὲ ἀλλοτρίους
ὅτι λόγον ἀκου..... εἶπεν αὐτῷ· Κύριε,το νίοι ἀλλότριοι ἐψεύσα-
ντό μοι, νίοι ἀλλότριοι..... ἐμὲ νίοὺς ἀλλοτρίους ...τοη ἐψεύ-
σαντο ὠνόμαζον οὐκέ..... η.....ι δι' Ἡσαῖον οἴα πεφωνη..... τοῖς
10 χεῖλεσι τιμᾶσί με, ἢ δὲ καρδία πόρρω ἀπέσχεν ἀπ' ἔμοϋ. μάτην δὲ
σέβονται με.....εν αὐτοὺς ... οὐκ εἰδέναι εἰ.....ς καὶ ὁ φειδείπελος
τη.....λε οὐκ εἰδέναι.ως τὸ μάτηννουνωςτοις γρα-
φεῖσιμεν ἐμει..... περὶ αὐ..... φαινόμενα..... ἵσως διὰ τὸνξ-
γραψε δι' Ἡσαῖον ήμεῖς ὅς του..... κατὰ τὸ τὴντων πάλιν..
15 B'. Λογίων κατὰ μο.....κότες οἵον ὡς ὅτι εἰς χοῦν με θανάτου
κατήγαγες, ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες, συναγωγὴ πονηρευομένων,
περιέσχον με. ὕρυξαν χεῖρας καὶ πόδας μου, αὐτοὶ δὲ κατενόησαν
20 καὶ ἐπεῖδόν με. διεμέρισαν τὰ ἴματιά μου ἔαντοῖς καὶ ἐπὶ τὸν ἴματι-
σμόν μου ἔβαλον κλῆρον. σὺ δέ, Κύριε, μὴ μακρύνης τὴν βοή-
θειάν μου, εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσσχες. ῥῦσαι ἀπὸ φομφαίας
τὴν ψυχήν μου καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν
μου. διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου..... μ.....δ.....
ν.....λο..... ρε.....αν.....ι.....π.....ἐποι.....τ.ι.....με.....
25 τα.....εσ.....σ..... πε.....κ.....των.....πωτα..... τοσήδ.....
μωρίαντε κα..... τασ..... εκ.....

1..θραίνοντας.....ταίως. 2-3 διατί ὅτι ἀλ..... [λαὸς]..... ἐδούλωσέ μοι.....ήκουσέ μοι.

4 ..θρωπον ὅλον. 5ν αὐτοῦ τῷ λόγῳ ο.....πειτα.ις πρώτοις. 6-7 τούτους δὲ
ἀλ.....τι λόγον. 7 ..πεν αὐτῷ. 7-15 ...το νίοι ἀλ.....μοι νίοι ἀλλό..... ἐμὲ νίοὺς ἀλ-
λο..... τοη ἐψεύσαντο ...νόμαζον οὐκέ.....η.....ι δι' Ἡσαῖ.. οἴα πεφωνη..... τοῖς χεῖλε-

σι.....ρω ἀπέσ.....νταί με..... ...εν αὐτοὺς.....κ εἰδέναι ει.....ς καὶ ὁ φ εῖπελος τη.....[..χρις αυ]λε οὐκ εἰδέναι.ως τὸ μάτην ...νου...νωξ... τοῖς γρα....μεν ἐμει..... περὶ αὐ.....αινόμενα.....ἰσως διὰ τὸν.....ψεν δι' Ἡσαΐ[ου]μεῖς δς του..... [τ αὐτὸ] κατὰ τὸ τὴν... των πάλιν. 15-22 Λογίων [γράφων] κατὰ μο...κοτες οἶον ὡς ὅτ.... με θανάτου κα- τή..... με κύνες συναγω..... [νων] περιέσχον....ρας καὶ πόδας μ....νοησαν καὶ ἐ[φ]πει..... μάτια μου [έαν...] βοήθειάν [ψίν μου] πρόσχ.....ας τὴν ψυχὴν μο..... μονοκερότων..... διηγήσομαι τὸ δ..... ἀδελφοῖς μου.....

1-3 Ψα 17,44-45. 6 Ψα 17,44. 7-8 Ψα 17,45-46. 9-11 Ἡσ 29,13. 15-22 Ψα 21, 16-23.

6. Ἀποσπάσματα διαλόγου

Γ' αἱ., Οξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 2072, διαστ. 12 × 5 ἑκ.).

- A'.γ.....οί τῶν ἰδίων..... μεταδόντες ἐ..... παρόντες ἐγένοντο
αχος τῇ χειρὶ κ.....ς καὶ χαρίεντας..... γὰρ ἡτηθῆναιεν τὴν οἴ-
ησινἀλήθειαν προ.....ἀδελφὸς συν..... αἰδεσίμων. τὰ μὲν ἀγαθὰ
.....νοις αὐτοῖς τ... ...καὶ κακὰ κοινὰκεν καὶ τὰ μὲν κακὰ.....
5 τήματα ἐδέξαντοτὰ δὲ ἀγαθὰ ἰδόντες.....
B'.ρ..... μηχανικῶημαι αὐτὸν πρ... ...ον καίτοι μὴ β.....σεν ἀ-
παξαπλῶς, οὐκ αὐτὸς δὲ ἀλλὰ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἀποσταλεὶς
σωτὴρ τῷ Ἰσραὴλ καὶ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν..... αὐτοῦ τῷ θεῷ ὃν
..... τοις τούτοις ἐ.....ν Χριστὸν ὁ αὐτὸς...ου πυνθαν... ...καὶ ἴσως
10 οὐκ ἄγνο.....ον αἴνιγμα ει... ...ασ.β.....

1 ἐγέν..... 2 χαρίεντα.. ἡτηθῆν.. 3 .δελφὸς συν.....εσίμων. 4 τὰ
μὲν..... 7-8 ἀπαξαπ..... κ' αὐτὸς δὲ ἀλλ..... Χρς ὁ ἀποτα.....ρ τῷ Ιηλ καὶ πᾶ...ς πι-
στεύουσι. 9 ὁ αὐτ.. 10 ενιγμα. Fragmentum A rectum, fragmentum B versum
papyrus.

3-4 Πρξ 2,44' 6,32.

7. Ἀποσπάσματα Ἐπιστολῆς κατὰ μανιχέων

Γ' αἱ., Αἴγυπτος. (Ράυλαντς 469, διαστ. 36 × 20 ἑκ.).

- A'.ει.....ι..... τὰ αἴτια τα..... ἐξολοθρεύεσθαι ἀμαρτωλούς..... τοῦ
νομοθέτου.....ηρημένηςνη ἐξολοθρευ..... πονηριῶν ταυτ...
B'.δ..... του.....ν καὶ οὐ Κυ..... το ἔσθ' ὅτε..... ὡς ὑπὸ..... ρε τὸ
κακὸν..... οὐ θέλοντες.....ς ζῆλος..... δῆλον είναι..... πονηρία
5κ..... καλὰ ἐποίησαν..... αὐτοὶ πάλιν οἱ μανιχεῖς καταψεύδονται
τοῦ γάμου, ὡς ὁ μὴ γαμῶν καλῶς ποιεῖ· τὸν μὴ γαμοῦντα κρεῖσ-
σον ποιεῖν Παῦλος λέγει. ὅτι δὲ ὁ μοιχεύων καὶ ὁ πορνεύων κα-
κός, δῆλον ἐκ τῶν Θείων Γραφῶν, ἀφ' ὧν μανθάνομεν, ὅτι τίμιος

10 ο γάμος, πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ θεός, η δῆλον ἐστιν αὐτὸν κατακρίνειν καὶ τοὺς τὴν κτίσιν σεβαζομένους, οἵπερ.... ἐμοί-
χενσαν τὸ ξύλον καὶ τὸν λίθον. οὐ μὴν ἀλλὰ κολάζειν τὸν ποιοῦ-
ντα τὸ πονηρὸν προστάσσει οὕτως· Ἐὰν δὲ εὑρεθῇ ἀνήρ η γυνὴ ἐν
μιᾷ τῶν πόλεων σου, ὃν Κύριος ὁ θεός δίδωσί σοι, ὃς ποιήσει τὸ
πονηρὸν ἔναντι Κυρίου τοῦ θεοῦ σου, προσκυνῶν τῷ ἡλίῳ η πα-
ντὶ τῶν ἐκ τοῦ κόσμου, βδέλυγμά ἐστι Κυρίω τῷ θεῷ σου. πᾶς
ποιῶν ταῦτα βδέλυγμά ἐστι Κυρίω τῷ θεῷ. καὶ οἱ μανιχεῖς δῆλον
ὅτι προσκυνοῦσι τὴν κτίσιν..... ἐν ταῖς ἐπαοιδαῖς, βδέλυγμά ἐστι
Κυρίω.....

15 Γ'. ...‘... Οὐδέ εἰς κλίβανον ἔβαλον. ἀλλος μοι ἥνεγκε ταῦτα. ἐγὼ ἀ-
ναιτίως ἔφαγον’. ὅθεν εἰκότως ἐστι γνῶναι ὅτι πολλῆς μανίας πε-
πλήρωνται οἱ μανιχεῖς· καὶ μάλιστα ἐπεὶ καὶ η πρὸς τὸν ἄρτον αὐ-
τῶν ἀπολογία ἔργον ἐστὶν ἀνθρώπου πολλῆς μανίας πεπληρωμέ-
νουν. ταῦτα, ὡς προεῖπον, ἐν συντόμῳ παρεθέμην ἀπὸ τοῦ παρεμπε-
σόντος ἐγγράφου τῆς μανίας τῶν μανιχέων, ἵν' ἐπιτηρῶμεν τοὺς ἐν
ἀπάταις καὶ λόγοις ψευδέσι εἰσδύνοντας εἰς τὰς οἰκίας, καὶ μάλι-
στα τὰς λεγομένας παρ’ αὐτοῖς ἐκλεκτάς, ἃς ἐν τιμῇ ἔχουσι διὰ τὸ
δῆλον ὅτι χρήζειν αὐτοὺς τοῦ ἀπὸ τῆς ἀφέδρου αἴματος αὐτῶν εἰς
τὰ τῆς μανίας αὐτῶν μυσάγματα· ἂ μὴ θέλοντες λαλοῦμεν, οὐ ζη-
τοῦντες τὸ ἔαυτῶν σύμφορον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι.
30 παράσχοι τοιγαροῦν ὁ πανάγαθος καὶ πανάγιος θεός ἡμῶν, ἀπὸ
παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπεχομένων ὑμῶν, σώζεσθαι ὑμῶν ὀλό-
κληρον καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ
παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. ἀσπάσασθαι ἀλλή-
λους ἐν ἀγίῳ φιλήματι. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί.

35 Ἐρρῶσθαι ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ εὔχομαι, ἀγαπητοί, καθαρεύοντας
ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος.

1οθρεύεσθαι ἄ..... 1-2 τοῦ νομοθέ..... 2 ἔξολοθ.....ηριῶν. 4. ὑ θέλοντες. .ἡ-λον. .ονηρία. 5 ἐποί..... 5-17 μανιχ.....κατα.....γαμῶν καλῶς ποιεῖ· τὸν μὴ γα-μοῦν.....λος λέγει ὅτι δὲ ὁ μοιχεύων καὶ ὁ πορ.....ν Θείων Γραφῶν ἀφ' ὃν μανθάνομεννς δὲ καὶ μοιχοὺς [μεισι] κρινεῖ ὁ θς ἢ δῆλον.....ιν καὶ τοὺς τὴν κτίσιν σεβαζόμενουςσαν τὸ ξύ.on καὶ τὸν λί.on. οὐ μὴν....ντα τὸ πονηρὸν προστάσσει οὕτως.....ἐν μιᾷ τῶν πόλεών σου ὃν Κς ὁ θςναντὶ Κυ τοῦ θῦ σου, προσκυνῶν τῷδέλυγμά ἔστιν Κω τῷ θῷ .ου πᾶς ποιῶνφ τῷ θεῷ. καὶ οἱ μανιχῖς δῆλον ὅτι προσκυ.... ἐν ταῖς ἐπαισιδαῖς βδέ-λυγμά ἔστιν Κω. 19-20ἐ εἰς κλείβα..... ...ος μοι ἦν.....ἀν.ι.....ς ἔφαγον. ὅθεν εἰκότος ἔσ.ιν γνῶναι ὅτι πολλῆς μανίας πεπλή.ωνται οἱ μανιχῖς. 23 παρε.πεσόντος. 28 θέλο-μεν.

1 Ψα 36,34. *6-7 Α' Κο* 7,9[·] 7,38. *8-9 Εβ* 13,4. *10 Πω* 1,25. *10-11 Ιε* 3,9
 $(\pi\rho\beta\lambda.$ *Ιε* 2,27). *12-14 Δε* 17,2-3. *14-16 Δε* 7,25[·] 17,1[·] 18,12. *25 Β' Τι* 3,6.
28-29 Α' Κο 10,33. *30-32 Α' Θε* 5,22-23. *33-34 Β' Κο* 13,12[·] *Πω* 16,16.
34 Ττ 3,15 *36 Β' Κο* 7,1

5-36 Μ. Ἀθανάσιος, Ἐπιστολὴ ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, PG 25, 537-594¹ ΒΕΠ 31, 220-239. Σεραπίων Θμούεως, Κατὰ μανιχαίων, PG 40,900-924² ΒΕΠ 43, 29-70. Ἡγεμόνιος, Πράξεις Ἀρχελάου Κασχάρων Μεσοποταμίας, ἔκδ. C.H. Beeson, GCS 1906. Ἀλέξανδρος Λυκοπόλεως, Πρὸς τὰς μανιχαίων δόξας, ΒΕΠ 19, 163-181. Κύριλλος Ἱεροσολύμων, Κατηχήσεις, ΒΕΠ 39. Τίτος Βόστρων, Κατὰ μανιχαίων, ΒΕΠ 19, 12-107. Ἐπιφάνιος, Πανάριον (αἴρ. 66), ἔκδ. K. Holl. τ. 1-3, GCS³ PG 41-42. Marius Victorinus, *Ad Iustinum manichaeum*, PL 8,999-1010. Augustinus, *Contra Faustum manichaeum*, PL 42,207-518. Φενδοκλήμης Ῥώμης, Ἐκθεσις, PG 1,1455-74.

5-7 Οἱ μανιχεῖς καταψεύδονται τοῦ γάμου: Φενδοκλήμης, Ἐκθ., 2 PG 1,1465c. 10 Τὴν κτίσιν σεβαζομένους: Φενδοκλήμης, Ἐκθ., 2 PG 1,1465ac. 19-20 Ὁὐδὲ εἰς κλίβανον... ἀναιτίως ἔφαγον: Ἡγεμόνιος, Πράξ. Ἀρχελ., 10 (σελ. 17). Ἐπιφάνιος, Πανάρ. 66,28,7. 20-21 Πολλῆς μανίας πεπλήρωνται οἱ μανιχεῖς: Σεραπίων Θμούεως, Μανιχ., 3 PG 40,904a. Τίτος Βόστρων, Μανιχ., 2,10' 2,14' 2,15' 2,28' 2,29' 2,36' ΒΕΠ 19,53' 57' 58' 71' 72' 77' (ό Μάνης... ὁ Μανείς). 23-24 Τοῦ παρεμπεσόντος ἐγγράφου τῆς μανίας τῶν μανιχέων: Φενδοκλήμης, Ἐκθ., 3 PG 1,1468a. 24-25 Τοὺς ἐν ἀπάταις: Ἀλέξανδρος Λυκ., Μανιχ., 5 ΒΕΠ, 19,166. 26 Τὰς λεγομένας παρ' αὐτοῖς ἐκλεκτάς: Φενδοκλήμης, Ἐκθ., 3 PG 1,1468a. 27-28 Τοῦ ἀπὸ τῆς ἀφέδρου αἴματος... μυσάγματα: Φενδοκλήμης, Ἐκθ., 2' 4' PG 1,1465c: 1469a. Ιωάννης μοναχός, Μαρτύριον ἄγιον Ἀρτεμίου, 43 PG 96, 1292b. πρβλ. καὶ Ἐπιφάνιον, Πανάρ. 26,8,1-2.

8. Ὄνομαστικὸν ἐβραϊκῶν ὄνομάτων

Γ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 2745, διαστ. 16×17 ἑκ.).

.....	β.....
.....	κω.....σις
Ἰεβ.....	παρ.....μα
5 Ἰαβὶς	ξηρασμὸς ἢ αἰσχύνη
Ἰεμουὴλ	ἡμέραι τοῦ θεοῦ
Ἰαμὶν	δεξιὸς
Ἰσσααρὼν	ἡλαιωμένος
Ἰθάμαρ	συντελεσθεῖσα πικρία
10 Ἰεμαρὲμ	οἰκτιρμὸς
Ἰωὴλ	ἀπαρχόμενος
Ἰωὰβ	Ἰαὼ ἴσχὺς
Ἰωναδὰβ	Ἰαὼ ἔκουσιότης
Ἰωάχαζ	Ἰαὼ κατάσχεσις
15 Ἰωφαλὲς	Ἰαὼ διδάσκαλος
Ἰεθὲρ	περισσὸς
Ἰαὰλ	ἀνανεναυσμένος
Ἰωιαδὲ	Ἰαὼ γνῶσις
Ἰωαμὼν	πίστις
20 Ἰωζαχὰρ	Ἰαὼ μνήμη
Ἰελιέζερ	Ἰαὼ βοήθεια

	΄Ιωσαβεὲ	΄Ιαὼ πλησμονὴ ἢ Ίαὼ ἔβδομον
10v
25	΄Ιωσεδὲκ	
	΄Ιαχὶμ	
	΄Ιεσαὶ	
	΄Ιωάβ	
	΄Ιεριώθ	
30	΄Ιαμὶν	
	΄Ιδα...	
	΄Ιεσεσι.....	
	΄Ιαεκ.....	
	΄Ι.υ...	
35	΄Ιεκεμία	
	΄Ιερκ...	
	΄Ιερκαὰν	
	΄Ιωση....	
	΄Ιωσηρ....	
40	΄Ιεφθου.....	
	΄Ιαβῃ...	
	΄Ιεβαὰλ	
	΄Ιανω.....	
	΄Ιελιφ.....	
	4 Ιαβεὶς ξη.ασμὸς ἢ αἰσχύ..	6 Ιαμείν.
	..αμῶν.	8 συντέλεσα.
	19 Ιωζαχά..	13 Ιωχάζ.
26 Ιεσσαὶ	34 Ιεκεμ..	20 Ι....ζερ Ιαὼ βοήθια.
		21 Ι....εξ.
		24 Ιωσ..έκ.
		36 Ιερκα..
		41 Ιεβαά...

9. Θῶντις πρὸς Ἡράκλειον

Γ'-Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξύρρυγχου 1493, διαστ. 11 × 10 ἑκ.).

Θῶντις Ἡρακλείῳ τῷ φιλτάτῳ πλεῖστα χαίρειν.

Πρὸ μὲν πάντων εὔχομαι σε ὄλοκληρεῖν καὶ ὑγιαίνειν παρὰ τῷ
5 Κυρίῳ θεῷ. γινώσκειν σε θέλω, ἀδελφέ, ὅτι κατὰ τὴν ί' τοῦ ὄντος μη-
νὸς Θώθ ἐκομισάμην σου τὸν νίὸν εὐρωστοῦντα καὶ ὄλοκληροῦντα
διὰ παντός. τούτου οὖν τὴν ἐπιμέλειαν ποιήσω ώς ἵδιου νίοῦ. οὐκ ἀμε-
λήσω δὲ ἀναγκάζειν αὐτὸν παραπροσέχειν τῷ ἔργῳ, ἐκ τούτου θεοῦ...
ρε..... ολο.....

1 Ἡρακλήῳ. 2 νιενειν. 6 τῷ ἔ.γῳ.

3 Α΄Κο 11,3' Κλ 2,1.

10. Ἐπιστολὴ γυναικὸς πρὸς πνευματικὸν πατέρα
Γ'-Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Ὀξυρρύγχου 1522, διαστ. 23 × 10 ἑκ.).

..... χαίρειν.

- 5 Ἐδεξάμην σου τὰ γράμματα, κύριέ μου πάτερ, καὶ πάνυ ἐμεγαλύν-
θην καὶ ἡγαλλίασα, ὅτι τοιοῦτός μου πατὴρ τὴν μνήμην ποιεῖται. αὐτὰ
γάρ δεξαμένη, τὸ ἱερόν σου (πρόσωπον) προσεκύνησα.....

2ρειν. 3 αἰδεξά.ην. 4 ἡγαλλείασα ὅτει 5 προσεκ.....

3-4 Λκ 1,47.

11. Ἀπόσπασμα περὶ θεοπνευστίας

Γ'-Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Ὀξυρρύγχου 5, διαστ. 12 × 11 ἑκ.).

- 5 τιν.....λος τοῦ πνεύματος τοῦ προφητικοῦ ὁ κείμενος ἐπ' αὐτῷ πληροῖ
τὸν ἄνθρωπον, καὶ πλησθεὶς ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος τῷ πνεύματι τῷ ἀγίῳ,
λαλεῖ καθὼς ὁ Κύριος βούλεται. οὕτω φανερὸν ἔσται τὸ πνεῦμα τῆς
θειότητος. τὸ γάρ προφητικὸν πνεῦμα τὸ σωμάτιόν ἔστι τῆς προφητι-
κῆς τάξεως, ὃ ἔστι τὸ σῶμα τῆς σαρκὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ μιγὲν τῇ
ἀνθρωπότητι διὰ Μαρίας. ὅτι δὲ δοχῇ δεκτικόν ἔστιν.....

- 10κ.....ν πνευμ.....ν.....επε.....εαν.....ω.....κα.....τε.....λικο.....
Δαυΐδ.....εμετμε.....μασ.....ει.....τισθ.....ολ..... οὔτε.....ου..... ἀ-
ποκαλύψει σοι.....ε..... τοῦ ἄνθρωπου.....ἐπουρανίοις μ..... ὁ Δαυΐδ ἐν
πνεύματι.....ι..... Κύριον αὐτὸν εἰს.....

2 προφητ.κοῦ. 2-3 ἐπ' αὐτῷ π.....ν. 4 βούλετε οὕτως φανερὸν ἔστε.
5 σωμάτειόν ἔστιν. 6 ἔστιν. 11 ...καλύψε.σοι. 11 .πουρανίοις. 1-7 rec-
tum, 9-12 *versum papyri.*

12. Ἰωάννης καὶ Λέων πρὸς Θεοφάνη

Δ' αἱ., Ἐρμόπολις. (Ἐρμοπόλεως 4, διαστ. 25 × 15 ἑκ.).

Θεοφάνει ἀγαπητῷ ἀδελφῷ Ἰωάννης καὶ Λέων χαίρειν.

- 5 Ἀναγκαῖον ἡγησάμεθα προσαγορεῦσαι σε διὰ γραμμάτων, εὐχόμε-
νοι ὑγιαίνοντί σοι καὶ ἐν πᾶσιν εὐθυμοῦντι δοθῆναι τὴν ἐπιστολήν. εὐ-
χόμεθα δὲ καὶ ἐν τάχει σε ἀπολαβεῖν ὁλοκληροῦντα. ἀσπάζονται σε

πάντες οἱ σὺν ἡμῖν ἀδελφοὶ καὶ Διονύσιος ὁ ἀπὸ Ἀττίνου ὁ συντυχών σοι ἐν τῇ Ἀθρίβει.

Ἐρρῶσθαί σε πολλοῖς χρόνοις εὐχόμεθα.

Διενθύνσεις ἔξωθεν

Θεοφάνει ἀγαπητῷ ἀδελφῷ Ἰωάννης καὶ Λέων

8 Ἰ...ης

2 B' Ko 9,5' Φι 2,25.

13. Ἐρμόδωρος πρὸς Θεοφάνη

Δ' αἱ., Ἐρμόπολις. (Ἐρμοπόλεως 5, διαστ. 22 × 14 ἑκ.).

Θεοφάνει.....

Ἐρμόδωρος..... χαίρειν.

Ἐνφραίνων ἐμαυτὸν γράφω σοι καὶ εὐχομαι ὑγιαίνοντί σοι καὶ εὐθυμοῦντι δοθῆναι τὰ γράμματα. τῶν εὐλόγων δέ ἐστι καὶ σὲ γράφοντα 5 τοῖς ἄλλοις μιμήσκεσθαι καὶ ἡμῶν, ἵνα μεῖζονα ἔχωμεν τὴν θυμηδίαν, γινώσκοντες δι' ὃν ἐπιστελεῖς τὴν εὐκταίαν ἡμῖν σωτηρίαν σου καὶ ὑγίειαν. εἴη δὲ ἡμᾶς ἐν τάχει ἀπολαύειν τῆς ἐπὶ σοὶ μεγίστης εὐφροσύνης· ἡς εὐχόμεθα καὶ ἐλπίζομεν τεύξεσθαι παρὰ τῆς τοῦ παντοκράτορος θεοῦ χάριτος, ἀπολαβόντες σε ἐρρωμένον ψυχῆς τε καὶ σώματι καὶ καλῶς ἀπαλλάξαντα. εὐθύμει δὲ καὶ ἐπὶ τοῖς υἱοῖς ἡμῶν Ἀνυσίῳ τε καὶ Ἀφθονίῳ, ὅτι ὑγιαίνουσι καὶ τὰ δέοντα πράττουσιν, ἐπιμελούμενοι τῶν πραγμάτων ὅμοιοι καὶ τῶν λειτουργημάτων. ὑγιαίνουσι δὲ καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτῶν σὺν τῇ μητρὶ καὶ πάντες οἱ κατὰ τὸν οἶκόν σου. 10 ἀσπάζεται σε πολλὰ ἡ ἀδελφή σου καὶ τὰ παιδία ἡμῶν καὶ πάντες οἱ κατὰ τὸν οἶκον ἡμῶν.

Ἐρρῶσθαί σε πολλοῖς χρόνοις εὐχομαι, κύριε ἀδελφέ, καὶ ἀπολάβοιμέν σε ἐν τάχει κατὰ πάντα εὐθυμούμενον.

Παχὼν κς'

Διενθύνσεις ἔξωθεν

20 Τῷ ἀδελφῷ Θεοφάνει Ἐρμόδωρος.

1-4μόδωχ.....ν..φραίν...μαν.....ράφ....οι καὶ ..χομαι υ.....οντ.....αι εὐθυμοῦντι δ.θῆναι ...ράμμα.α. τῶν εὐλόγων δέ ἐστι κ.. σε γράφοντα. 8 παντοκράτ..ος. 10 υ-μῶν. 13-14 οἱ .ατὰ τὸν. πολλά . ἀδελφή σου. 14 .αι πάντ.ς. 20ἀδελφῷΘεοφάν.ι .ρ....ρος.

8 B' Ba 7,8' B' Ko 6,18' Απ 1,8' κλπ.

14 A' Ko 16,19.

14. Βησόδωρος πρὸς Θεοφάνη

Δ' αἱ., Ἐρμόπολις. (Ἐρμοπόλεως 6, διαστ. 25 × 21 ἑκ.).

Τῷ δεσπότῃ μου καὶ ἀδελφῷ Θεοφάνει Βησόδωρος πλεῖστα χαίρειν.

Ἔνως ἀληθῶς μοι πόθος τις καὶ πολὺς ἐγκείμενος τῇ διανοίᾳ μου,
 5 ἀδελφὲ κύριε, ὃς τῇ σῇ κατὰ τὴν πόλιν ἐκάστη ἐπιφανείᾳ τε καὶ λα-
 μπρότητι τὸ ἀναπίμπλασθαι ἡδονῆς καὶ τῶν βουλομένων τυχεῖν διὰ μό-
 νης τῆς ὁψεως παρεσκεύαζε. νῦν δ' ὁ βραχὺς οὗτος χρόνος τῆς ἀποδη-
 μίας ποθεινοτέραν τὴν θέαν ὅρᾶν εὐχομένοις ἡμῖν ἐμπεποίηκεν, ἐπεὶ
 10 καὶ ὁ ἐν τῷ καμμύειν χρόνος, ἐλάχιστος ὕν, πολὺς τις καὶ ἀμέτρητος
 τοῖς ἐρῶσι καὶ ποθοῦσι διαφαίνεται. οὕτω τοίνυν ταῦτὸν πάσχων, εὔχο-
 μαι τῆς τοιαύτης ἀπαλλαγῆναι ἐπιθυμίας, ἀφ' ἣς καὶ θεωρεῖν σε τάχι-
 στά μοι συμβήσεται. ὡς γὰρ ἐπὶ τούτῳ διάκειμαι, τοὺς πανταχόθεν ἐκά-
 στοτε παρεπιδημοῦντας τῶν ξένων ἐρωτῶν, ἔργον καὶ μακρὸν εἰπεῖν.
 οὐδὲν γάρ ἐστιν οὔτ' ἐντιμότερον οὔτ' ἵσχυρότερον ἀδελφοῦ ...ν..ι... ὡς
 15 ...τον αὐτὸν πολλάκιςξεν. ἐστι δέ μοι νῦν ἐπιμελὲς καὶ σφόδρα εὐ-
 κταῖον τῶν μέν σοι κατορθωθέντων πραγμάτων τὴν τύχην ἀκριβῶς κα-
 ταμαθεῖν, ὅπως ἀν καὶ αὐτὸς ἐφ' οἷς ἐνδόξως διέκραζον μέγιστα ἡσθῶ.
 πιστεύω γάρ ἀκριβῶς καὶ θαρρῶ ὡς οὐδέν τι ἀηδές οὐδὲ ἀτοπὸν συμβή-
 σεται, τοῦ θεοῦ σοι πρὸς πᾶσαν πρᾶξιν συνθεμένου, ἐφ' οἷς δικαίως
 20 τ...πρ.σι....ς εὐεργετεῖν κατ' ἐμὲ χρῆ. τοῖς γὰρ ἀγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων
 παρὰ θεοῦ ἀπόκεινται πάμπολλαι τιμαί. εἴη δέ σε, κύριε ἀδελφέ, κατορ-
 θώσαντα ὑγιῶς κατελθεῖν ἐπὶ τὴν πατρίδα. μεθ' ἡδονῆς καὶ χαρᾶς γὰρ
 25 ἡμῶν ἐπὶ τὴν πατρίδα ἡμῖν καταβήσει. οὐ καὶ μειζοτέραν ἄλληνι
 ὅτιοῦν μοι ὑπ.....αν κατὰ τὸν βίον θεωρεῖται. ἐπειτα τῷ γε ὑψίστῳ θεῷ
 χάριν τινὰ καὶ πολλὴν εἶχον ἄν, εἰ δημειώσει θεωρεῖν τὰ κατὰ σὲ πράγματα
 30 οἵος τ' ἦν ἐγώ, τὴν αὐτὴν ὄδὸν ἐξ ἀρχῆς σοι στειλάμενος. νῦν δὲ ὁπωσ-
 δήποτε τοῦτο σαφεστέρως ἀκοῇ δέξασθαι καὶ μαθεῖν τὰ περὶ σὲ πράγ-
 ματα βούλομαι ὡς τάχιστά τε καὶ εὔχομαι. ἀσπάζομαι σε πολλάκις, ἀ-
 δελφὲ ψυχῆς ὡς ἀληθῶς, καὶ πάντας τὸν σὸν σοὶ κατ' ὄνομα.

Ἐρρωμένον σε ἀπολάβοιμι, δέσποτα ἀδελφέ, τῶν ἡμῖν βουλομέ-
 νων ἐνδόξως τυχόντα.

30

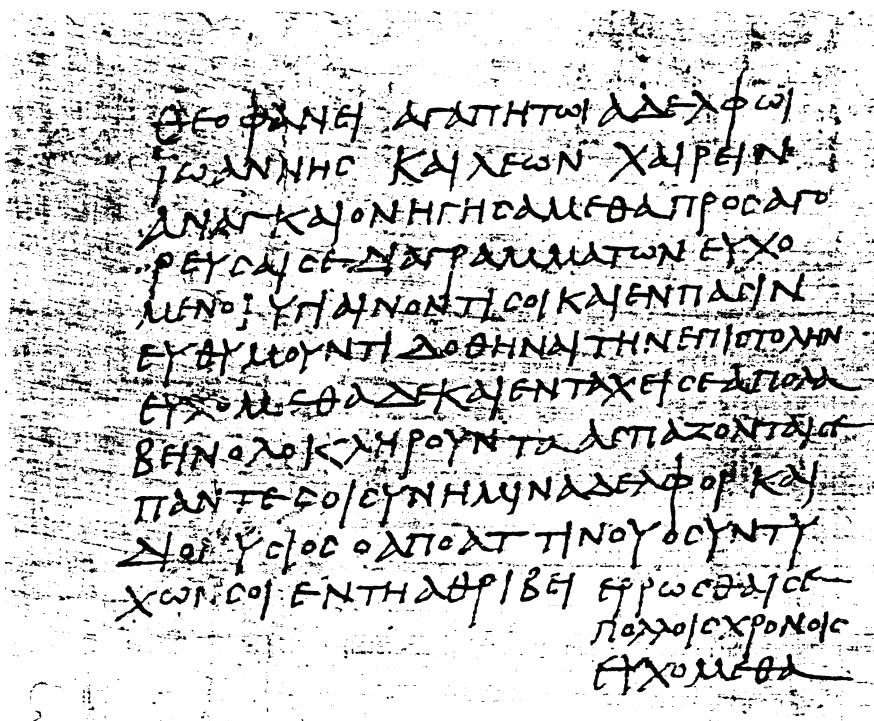
Διενθύνσεις ἔξωθεν

Ἄπόδος τῷ κυρίῳ μου ἀδελφῷ Θεοφάνει παρὰ Βησοδώρου

1-2 πλε..... χαίρειν. Ἔνως ἀληθῶς.... πόθος τις κα. ..λὺς ἐνκεί.εν.. τῇ διανοίᾳ μου.
 4 καὶ τ.ν. 5 παρεσκεύαζ.ν. 8 τοῖ. .ρῶσι. 8-9 ..τω τοίνυν. εὔχο... τῆς
 τοιαύτης. 9-10 θεωρεῖν σ. ..χιστά μοι συμ..σεται. 11-12 .αρεπιδημ...τας τῶν ξένων
 ἐρω.ῶν ἔργ.ν. γάρ ἐ...ν. 12 ἵσχυρ.τερον. 13-14 ἐπιμελ.ς. τῶν ..ν σοι.
 16 κ.. θαρρῶ ὡς οὐδέν τι ἀη.ἐ. .ὑδ' ἀτοπὸν. 17 .οὐ θεοῦ σο. ..δς πᾶσαν πρ.ξιν
 συ.....υ. 18 κατ' ἐμὲς γάρ. 19 ἀπόκεινταιι τιμαί. 19 κύ..ε ἀδελ-
 φέ, κατορθώσαν.α ὑγι..εῖν. 20-22 με....νῆς κ.. χαρᾶς γάρ .μῶν ἐπὶ τ..α ἡ-

μῖν κατα...ει .ν .αὶ μειζ.....α. λλ..... ὅτιοῦν μοι ὑπ.....αν κατὰ τ.ν βίον θεωρεῖται. ἔπει-
τα ... γε ὑψίστῳ. 24 ..ός τ' ἦν. ὁδό. ἐξ 24 στειλάμ..ος. νῦν δ. πωσδήποτε.
25 σαφεστ...ς. δέξα.θαι καὶ μα.εῖν. 26 ..λομα. 26-27 πολλ...., ἀδελφὲ
ψυχῆ.. 31 κυρίῳ μ.. ἀδ.....άνει.

21 Γ' Ιω, 4. 26 Α' Κο 16,19. 27 Γ' Ιω, 15.

ΡΑΙ
 ρολι
 ηνα
 ΔΕΕΤΙΒ
 ΜΗΝΟΚΕΣΘΑΚΑΛΛΩΝΙΝΑΜΕΖΟΝΑ
 ΕΧΩΛΕΓΕΝΤΗΝ ΘΥΜΑΝΤΙΝΩΔΟΝΤΕ
 ΤΩΝΕΓΓΙΣΤΗΝ ΕΥΚΤΑΦΑΝΗΛΥ
 ΣΩΤΗΡΙΑΝ ΣΟΥΚΑΛΥΠΗΛΑΝ· ΕΝΔΕΗΜΑ
 ΕΝΤΑΞΕΙ ΑΠΟΛΔΥΗΝ ΤΗΣΕΠΙ/ΟΙΣΕΓ
 ΣΤΑΙ ΣΕΥΦΡΟΣΥΝΗΕ· ΗΣΕΥΧΟΛΜΘΑΚΑΙΔ
 ΠΙΚΩΛ ΝΤΕΥΖΕΣΒΛ ΠΑΡΑΤΗΣΤΟΥΠΙΑΝΤΟ
 ΚΡΑΙ ΙΦΕΟΥ ΨΙΤΟΣΑΠΟΛΑΒΟΝΤΕ
 ΣΕΕΡΓΕΙ, ΜΕΝΟΝ + ΧΗΙΤΕΚΛΑΣΩΛΑΣ!
 ΚΑΚΑΛΩΔΑΛΛΑΣΑΝΤΑ ΕΤΟΥΜΕΙΔΕ
 ΚΑΙ ΕΠΙ/ΤΕΙ/ΟΥΙΟΙΣΗΛΩΝ ΑΝΥΣΙΩΤΕΚΑ
 ΛΦΘΩΝΙΩ ΟΤΙ/ΥΓΛΑΥΝΟΥΣΙ ΚΑΤΑΣΦΟΝΤΑ
 ΠΡΑΤΤΟΥΟΙΝΕΠΙ/ΜΕΛΟΥΜΕΝΟΙ/ΤΩΝΠΡΑ
 ΓΛΙΑΤΩΝΟΛΟΥΚΑΤΩΝΛΕΤΟΥΡΓΗΙΑ
 ΤΩΝΥΠΑΙΝΟΥΟΙΔΕΚΑΙΔΑΣΔΦΑ
 ΥΤΩΝΕΥΝΤΗΙΜΤΡΙΚΑΠΑΝΤΕΣ ο/
 ΑΤΑΤΟΝΕΣΝΟΟΥ ΔΩΠΑΖΕΤΑ/ΕΣΠΟΛΛ
 ΛΔΔΛΦΙ ΒΥΚΑΤΑΙΔΑΗΛΩΝ
 ΖΠΑΛΛΙ ΖΙΚΑΔΑΝΟΙΚΟΝΗΛΩΝ
 ΕΠΡΩΘΑ/ΣΕΠΟΛΛΟΙ/Σ
 ΧΡΟΝΟΙ/ΣΕΥΧΟΛΜΑΚΥΡ/Ε
 ΔΔΔΛΦΣΚΑΔΑΠΟΛΑΒΟΙ
 ΜΕΝΟΣΕΝΤΑΧΑΙ ΚΑΤΑ
 ΠΑΝΤΑ ΕΤΟΥΜΟΥΛΩΝ
 ΠΑΧΩΝΚΣ

Πάπυρος 13: Έρμοδωρος πρός Θεοφάνη (300-320)
(Έρμοπόλεως 5, διαστ. 22 × 14 έκ., ἀπό τὴν ἔκδ. Rees)

Πάπυρος 14: Βησόδωρος πρὸς Θεοφάνη (300-320)
(Ερμοπόλεως 6, διαστ. 25×21 ἑκ., ἀπὸ τὴν ἔκδ. Rees)

15. Σώτας πρὸς Δημητριανὸν

Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 1492, διαστ. 23 × 10 ἑκ.).

Χαῖρε, ἵερὲ νίε Δημητριανέ, Σώτας σε προσαγορεύω.

Τὸ κοινὸν εῦδηλον, καὶ τὸ κοινὸν σωτήριον ἡμᾶν ταῦτα
γάρ ἐστι τὰ ἐν τῇ θείᾳ προνοίᾳ. εἰ οὖν ἔκρινας κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος
5 δοῦναι τὴν ἄρουραν τῷ τόπῳ, ποίησον αὐτὴν ἀφορισθῆναι, ἵνα χρή-
σωνται, καὶ ὡς ἐὰν κρίνῃς περὶ τοῦ ἔργου, θάρρει. πάντας τοὺς ἐν τῷ
οἴκῳ σου ἄπαντας προσαγόρευε.

Ἐρρῶσθαι ὑμᾶς εὔχομαι τῷ θεῷ διὰ παντὸς καὶ ἐν παντὶ.

Διενθύνσεις ἔξωθεν

Τῷ ἵερῷ υἱῷ μου Δημητριανῷ παρὰ Σώτου

1-4 Χα.ρε, ἵερ.... Δημητρι.....σε πρ..... τὸ κοινὸν..... εῦδηλον, καὶ τὸ κοι... σωτήριον ἡ-
μᾶν ταῦτα γάρ ἐστιν τὰ ε... θείᾳ προνοίᾳ. εἰ οὖν ἔκρεινας κατὰ τὸ παλ.... ἔθος δοῦ-
ναι τὴν ἄρ.υραν. 5-6 κ.ὶ ώς ἐὰν κρείνῃς περὶ τοῦ ἔ.γ., θάρρει. πάντας τ.ν. ἐν τῷ οἴ-
κῳ σου ἄπαντ.. προσαγόρευε. 9 υ.ῷ μ.ν.

2 Λκ 2,30'. 3,6' Πρξ 28,28. 7 Λκ 24,53' ΑΘε 5,18.

16. Σώτας πρὸς Πέτρον (συστατική)

Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (P.S.I. 208, διαστ. 12 × 5 ἑκ.).

Χαῖρε ἐν Κυρίῳ, ἀγαπητὲ ἀδελφὲ Πέτρε, Σώτας σε προσαγορεύω.

Τὸν ἀδελφὸν ἡμᾶν Ἡρακλῆ παράδεξαι κατὰ τὸ ἔθος, δι' οὗ σὲ καὶ
τοὺς σὸν σοὶ πάντας ἀδελφοὺς ἐγὼ καὶ οἱ σὸν ἐμοὶ προσαγορεύομεν.

Ἐρρῶσθαι σε ἐν θεῷ εὔχομαι.

1 ..ελφὲ Πέτρε, Σώτ..

2 Ἡρακλῆν.

.ατά.

3 προσαγορεύομε.

1 Φι 3,1' 4,4' 4,10.

6 Ιδ., 1.

17. Λέοντος πρεσβυτέρου ἐπιστολὴ συστατικὴ περὶ Ἀμμωνίου

Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 1162, διαστ. 13 × 9 ἑκ.).

Λέων πρεσβύτερος τοῖς κατὰ τόπον συλλειτουργοῖς πρεσβυτέροις
καὶ διακόνοις ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς ἐν Κυρίῳ θεῷ χαρᾶ χαίρειν.

Τὸν ἀδελφὸν ἡμᾶν Ἡρακλών παραγινόμενον πρὸς ὑμᾶς συνδέξα-

σθε αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, δι' οὗ ὑμᾶς καὶ τοὺς σὺν ὑμῖν ἐγώ τε καὶ οἱ σὺν ἐ-
5 μοὶ ἡδέως ὑμᾶς προσαγορεύομεν ἐν Κυρίῳ.

Ἐρρῶσθαι ὑμᾶς εὔχομαι ἐν Κυρίῳ θεῷ.

Ἐμμανουὴλ μάρτυς, φθ.

1-2 συνλιτουργοῖ. πρεσβυτ.ροις καὶ διακόνοις α.απητοῖ. ἀδελφοῖς ἐν Κῷ θῷ χαρᾶ
χαρειν. 3 ἀδελφῷν. 4 ἵρηνη. ἐγὼ δε. 5 προσαγορεύεσθε 6 .ὕχο-
με. 7 Ἐμμλ μάρτ..φθ.

2 Ἰω 3,29' Ἰδ, 1. 6 Ἰδ, 1.

18. Βόηθος πρὸς τὸν ἑαυτοῦ οἴκον

Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 1494, διαστ. 14 × 10 ἑκ.).

.....δ..... ἐδέησεν ἐμὲ κατελθεῖν εἰς Παγγᾶ, ἵν' οὔτω, θεοῦ θέλοντος,
τάχα τι πρατέον γένηται. μάλιστα μὲν δεήσει καὶ ὑμᾶς εὔχεσθαι περὶ
ἡμῶν, ἵν' οὔτως ἐπακούσῃ ὁ θεὸς τῶν εὐχῶν ὑμῶν καὶ γένηται ἡμῖν ὁ-
δὸς εὐθεῖα.

5 Ἀσπάζομαι τοὺς γλυκυτάτους μου ἀδελφούς, Διονυσοδώραν καὶ
τὴν δούλην αὐτῆς Ἀχιλλίδα. ἀσπάζομαι τὴν ἀδελφήν μου Μακαρίαν,
καὶ Ρωμανᾶν, καὶ τοὺς ἡμῶν πάντας κατ' ὄνομα. καὶ ἐὰν θέλης, ἀγο-
ράσω ἐλαίας κνίδια παλαιά, ὡς τοῦ κνιδίου (ταλάντων) γ'. εἰ λήψομαι
.....μεν, γράψον μοι.

10 Ἐρρῶσθαι ὑμᾶς εὔχομαι.

Διεύθυνσις καὶ ἡμερομηνία ἔξωθεν

Παρὰ Βοήθου Ἀχιλλίωνος

Θώθ κη'

2 ἐμαὶ κατελτεῖν. εῖν' οὔτως. 3 τει πραταίον. μάλλειστα.
5 περεί. 4 εῖν' οὔτως. θαιός. ἡμεῖν. 5 ἀσπάζομ 6 Ἀχειλλίδαν.
Μακαρείαν. 9 ἐλέας κνίδια παλεά. 9-11 εἰ λήμ... ...μαιν γράψον μοι. Ἐρρῶ-
σθαι ὑμᾶς 13 Βοήθου Ἀχειλλείωνος.

2 Α' Κο 4,19' Ἰα 4,15' Α' Πε 3,17. 3 Κλ 4,3' Α' Θε 5,25' Β' Θε 3,1' Εβ 13,18. 4 Γε
30,6' Ψα 19,1' 118,26' Ησ 49,8' Β' Κο 6,2. 4-5 Ἔσ 8,21' Πρμ 20,11' Ησ 26,7' Β'
Πε 2,11' Γ' Ιω, 2. 8 Γ' Ιω, 15.

19. Νεῖλος πρὸς Ἀπολλώνιον

Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 1495, διαστ. 26 × 12 ἑκ.).

Κυρίῳ ἀδελφῷ Ἀπολλωνίῳ Νεῖλος χαίρειν.

Πρὸ μὲν πάντων εὔχομαι σοι τὴν ὄλοκληρίαν παρὰ τῷ Κυρίῳ θεῷ.

πᾶν ποίησον, ἀδελφέ, δὸς τῷ ἀδελφῷ μου Ζακάρωνι πλακουντῷ εἰς λόγον μου ὡς τεσσαράκοντα τάλαντα, καὶ δήλωσόν μοι, δῶ τὰς Ἰσας ἐνταῦθα, καὶ γενέσθω σοί, ἐπὶ οι.νην.ο.....ας ὁδοῦ, ἐπειδὴ οὐκ ἐδυνήθη μετ' αὐτοῦ ἄξειν. ἀλλὰ μὴ ἀμελήσῃς, ἀδελφέ, ὡς εἰδὼς τὴν ὁφείλειάν μου ἐνταῦθα.

Ἐρρῶσθαι σε εὔχομαι πολλοῖς χρόνοις, κύριέ μου.

Διενθύνσεις ἔξωθεν

Κυρίῳ ἀδελφῷ Ἀπολλωνίῳ Νεῖλος

5 ἐπιδή.

6 ὁφίλειαν.

20. Ἐπιστολὴ ἀνωνύμου γυναικὸς

Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 1161, διαστ. 7 × 9 ἑκ.).

.....
...ας καὶ τῷ ἀγαθῷ ἡμῶν σωτῆρι καὶ τῷ νίῳ αὐτοῦ τῷ ἡγαπημένῳ, ὅπως οὗτοι πάντες βοηθήσωσιν ἡμῶν τῷ σώματι, τῇ ψυχῇ, τῷ πνεύματι.
ταῦτα δέ σοι ἔγραψα νοσοῦσα, δεινῶς ἔχουσα, πάνυ μὴ δυναμένη ἀνα-
5 στῆναι ἐκ τῆς κοίτης μου, ὅτι πάνυ δεινῶς ἔχω. περὶ δὲ οὐ μοι ἔγρα-
ψας διαμένειν ἐπὶ γε αὐτῶν τῶν εἴκοσι ἡμερῶν ἡ νέη αὖ πρὶν νοσήσω
ὑπῆγε καὶ ε.....
Ἄσπαζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἐνταῦθα.....

Διεύθυνσις ἔξωθεν

* τῆς ἀδελφῆς Σ.

2 τῷ ἀγαθ....ν σωτῆρι καὶ τῷ οι.ῷ.

ἔχουσα. 5-6 δινδ. διαμένιν.

πάντες οἱ ἐνταῦθ..

3 β.ηθήσωσιν.

7 ὕπηγεν.

7 in margine:

τῷ πνι πνι.

7

4 δ..ῶς

μᾶς

2 Ἐφ 1,6.

21. Μακάριος πρὸς Ἡλιόδωρον

Δ' αἱ., Αἴγυπτος. (Ἐρμοπόλεως 47, διαστ. 13 × 8 ἑκ.).

Κυρίῳ μου πατρὶ Ἡλιοδώρῳ Μακάριος.

Πρὸ μὲν ἀπάντων εὔχομαι τῷ θεῷ περὶ τῆς εὐρωστίας σου. ἐπὶ τοσοῦτον μιμνήσκω, ὅπως τὴν ἀξίωσιν πληρώσῃς διὰ τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν
Κάστορα Πεσσοῦ ἐν Κῶτ, ὅπως ποιήσῃς τὸν πραγματευτὴν γράψαι
5 τοῖς ...μ... ε..... πολλὰ προσαγορεύω τὸν κύριόν μου.....

Διευθύνσεις ἔξωθεν

Κυρίῳ μου πατρὶ Ἡλιοδώρῳ Μακάριος

2 εῦχομ.. τῆς ε..ωστίας σου. ἐπὶ το.....ν. 4 πεσοῦ. γράψε. 5 *in mar-*
gine: πολα προσαγορεύω τὸν κύριόν μ.... 7 Κυρίῳ μου πα.....

22. Σόις καὶ ἄλλοι πρὸς ἀναχωρητὴν Ἰωάννην
 Δ' αἱ., Αἴγυπτος. (Ἐρμοπόλεως 10, διαστ. 13 × 8 ἑκ.).

..... θεῷ μεμελημένῳ Ἰωάννη παναχωρητῇιος καὶ
 Σόις καὶ Πατουῶις ἐν *Κυρίῳ χαίρειν.*
 εὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ καὶ τῇ φιλανθρωπίᾳ σου. ὥσπερ γὰρ
 τὸν ὑπὲρ ψυχῶν ἀγῶνα ἀγωνίζῃ καὶ ήμῶν βοηθὸς εἰς σὲ γάρ
 5 ἐρρίψαμεν ἄπασαν τὴν μέριμναν, ἀφ' οὗ κατέσχε τὴν ψευδοκατη-
 γορίαν ταύτηνν..ν. καὶ δεόμεθα, ὅπωςσου ἡ φιλανθρωπία εἰς
 ήμᾶς καὶ αἰτήσῃς τὸν δικαστὴν ἀκοῦσαι ήμῶν, Γάλλον δὲ ὑπομνῆσαι
 αὖθις πιστεύομεν ὡς.....

1 παναχωρητῇ (=ἀναχωρητῇ). 2 Πατουῶες (=Πατουῶεις=Πατουῶις). 3 τῷ
 ἀνθρωπίᾳ σου. 4 ...ν ὑπὲρ ψυχῶν ἀγῶνας ήμῶν. 5 ἐρρίψαμενἡν
 μέριμναν. 5-6 ...ἡν ψευδοκατηγορίαν ταύ... 6-7 εἰς ἡ.....ἡσης τὸν δικαστὴν ἀ-
 κοῦ..... Γάλλον. 8 αὖ... π...εύομεν.

2 Φι 3,1' 4,4' 4,10. 4-5 Α΄Πε 5,7.

23. Χαιρήμων πρὸς ἀποτακτικὸν Ἰωάννην
 Δ' αἱ., Αἴγυπτος. (Ἐρμοπόλεως 9, διαστ. 26 × 12 ἑκ.).

Τῷ δεσπότῃ μου πατρὶ Ἰωάννῃ ἀποτακτικῷ Χαιρήμων.

Προηγουμένως προσαγορεύω τὴν ἀμίμητόν σου διάθεσιν, δέσπο-
 τα, καὶ παρακαλῶ σε ὡς ἐν τῇ προσευχῇ μνησθῆς ἐμοῦ τοῦ Χαιρήμο-
 νος. τοῦτο δὲ εἰ ποιήσειας, ἔσει μοι τὰ μέγιστα χαριζόμενος. καὶ εὐλό-
 5 γησόν με καὶ εὐξαῖ τῷ Κυρίῳ μου θεῷ νυκτὸς καὶ ἡμέρας περὶ ἐμοῦ. ἀ-
 σπάζομαι τοὺς ἀγαπητοὺς καὶ τοὺς φιλοῦντας τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τοῦ
 Κυρίου μου. ἐν πίστει ἔχε
 ἀλλὰ μετὰ τὸν ὑψιστὸν θεὸν ἐπανάκειμαι τῇ σῇ θεοσεβείᾳ, καὶ πέπει-
 σμαι ὡς ταῖς σαῖς εὐχαῖς οὐδὲν δύναμαι σφαλῆναι.....

10

Διευθύνσεις ἔξωθεν

Τῷ δεσπότῃ μου ἀδελφῷ Ἰωάννῃ Χαιρήμων

2 προη.ουμένως[σεω]. 2-3 διάθεσειν, δ.έσποτα, καὶ παρακαλῶ σ. ώς. 4 τὰ μέγιστα [μοι]. 5 ἡμέραις (= ἡμέρας). 7 Κυρί.ν. 8-9 *in margine*: ἀλλὰ μετὰ τὸν ὑψιστὸν θεὸν ἐπανάκιμα τῇ σῇ θε.σ.....*litura*... καὶ πέπισμαί ώς ταῖς σαῖς εὐχαῖς οὐδὲν δίναμ.. 12 .φ δεσπότη μου .δελφῷ Ἰωάνν. .αιρήμων.

24. Ἀβραὰμ πρὸς ἀπᾶ Ἰωάννην

Δ' αἱ., Αἴγυπτος. (Ἐρμοπόλεως 8, διαστ. 11 × 29 ἑκ.).

Τῷ δεσπότῃ μου τιμιωτάτῳ καὶ εὐλαβεστάτῳ ἀπᾶ Ἰωάννη Η..... Ἀβραὰμ ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

Ως καὶ πιστεύω ὅτι μέλεται μου καὶ τοῦ οἴκου μου σοὶ εὐχαριστῶ τῇ σῇ θεοσεβείᾳ σου. οὕτω καὶ σοῦ τὸ ιερὸν πρόσωπον ἐν τῇ διανοίᾳ 5 μου γίνωσκέ με ἔχειν. προσαγορεύω σου τοιγαροῦν τὴν εὐλάβειάν σου διὰ τούτων μου τῶν γραμμάτων, παρακαλῶν ὅπως μνημονεύης κάμοῦ τοῦ σὲ προσκυνοῦντος καὶ παντὸς τοῦ οἴκου μου ἐν αἷς ἀναπέμπεις ἀεὶ καὶ μεθ' ἡμέραν εὐχαῖς τῷ Κυρίῳ σωτῆρι ἡμῶν. πέποιθα γὰρ ώς διὰ τῶν ἀγιωτάτων σου εὐχῶν καὶ τοῦ καμάτου τούτου, ἐν φῷ ἐσμεν, ἐλευ-10 θερωθῆναι καὶ ἐπανελθεῖν πρὸς ὑμᾶς. λοιπόν, δέσποτα, ἀληθῶς θεοῦ ἄνθρωπε, καταξίωσον ἐν μνήμαις ἔχειν ἡμᾶς. προσαγόρευε παρ' ἐμοῦ πάντας τοὺς σὸν σοὶ κάμνοντας ἀδελφούς. ὁ παντοκράτωρ θεὸς διαφυ-15 λάξοι σε ἐπὶ πολὺν χρόνον ἡμῖν τοῖς ἀμαρτωλοῖς, ἵνα διὰ τῶν σῶν ἀγιωτάτων εὐχῶν διασωθῶμεν διὰ τοῦ βίου.

15 Διεύθυνσις ἔξωθεν

Τῷ δεσπότῃ μου τιμιωτάτῳ καὶ εὐλαβεστάτῳ ἀπᾶ Ἰωάννη

1-4 τιμιωτάτῳ καὶ εὐλαβετάτῳ ἀπᾶ Ἰωάννη Η Ἀβραὰμ ἐ... κῷ χαίρειν. Ως καὶ πιστεύω ὅτι μ...ταί μου καὶ τοῦ οἴκου μου σοὶ εὐχαρ.... τῇ σῇ. 6 τ..ραμμάτων. 7-8 ἀνα-5 πέμπεις ... καὶ μεθ' ἡμέραν. 8 σωτῆρει. 9 τοῦ κ.μάτου. 10 πρὸς .μᾶς. 11 ἐ. μνήμαις. 12 τοὺς ... σοὶ κάμνοντας. 12 διαφυλάξῃ. 13-14 ἀ-γιωτάτων.

2 Φι 3,1' 4,4' 4,10. 12 Β'Βα 7,8' Β'Κο 6,18' Απ 1,8' κλπ.

25. Ψόις πρὸς ἀπᾶ Ἰωάννην

Δ' αἱ., Αἴγυπτος. (Ἐρμοπόλεως 7, διαστ. 18 × 17 ἑκ.).

Τῷ δεσπότῃ μου ἀγαπητὸς ἀπᾶ Ἰωάννης.

Εὐχαριστῶ τῷ θεῷ καὶ τῷ περὶ σοῦ βοήθησόν με ὑπὸ σοῦ καὶ ὑπὸ 5 τοῦ θεοῦ. πάσας γὰρ ψυχαὶ ἔζωσθων σε διὰ τὴν εὐσέβειαν τὸν παντοκράτωρ. νῦν οὖν βοήθησόν με. γράψον εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Ψόις ἀπὸ 5 Ταετὼ ἀπὸ Τριβούνου, ἵνα ἀπολύώμαι, ἐὰν μὴ ἀπολυθήσομαι. ἥδη γὰρ

οὐδὲ οἱ Φίλοις ἀπαίτησέ με χρυσοῦ νομισμάτια ζ' καὶ τοῦ Βόηθος ἄλλο
χρυσοῦ νομισμάτιον α'. ἔλαβες γὰρ παρ' ἐμοῦ, ἵνα ἀπολύωμαι, καὶ οὐκ
ἀπόλυσόν με. ἀξιῶ τὸν θεόν, ἵνα ἡ ἀπόλυσόν με ἡ παράδοτέ μοι τὸ
χρυσοῦ νομισμάτια η'. ἐγὼ γάρ εἰμι Φίλος Κυλλὸς ἀπὸ κώμης Πώχεως
10 τοῦ Ἀνταιουπολίτου νομοῦ. νῦν οὖν μὴ ἀμελήσῃς, δέσποτα, διὰ τὸν
θεόν. ἢδη γὰρ τὰ τέκνα μου ἔδωκας ὑποθήκας τῷ δανειστῇς διὰ τὸ
χρυσάφιν. καὶ οὐτέποτε στρατεύομαι ἀνί <κ> ανος, ἐπεὶ ἔστι μοι
πλέα ἀφορμὴ παρὰ τάκτυλος, καὶ οὐ πεποίοται οὐδὲ οὐ σφραγισμένος.

Διεύθυνσις ἔξωθεν

15 Ἀπόδος τῷ δεσπότῃ ἀναχωρητῇ Ἰωάννῃ

2-8 με: μαι· σε: σαι. 9. ὥχεως. 10-11 διὰ τὸν .εό.. 11. φ δανι..ης. 12. οὐ-
τέπο.ε. 12-13 ἔστι μοι ..έα .φορμὴ. πεπύ..ε. 13 σφραγισμέν.ς.

3 B' Ba 7,8' B' Ko 6,18' Aπ 1,8' κλπ.

26. Προσευχὴ

Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 407, διαστ. 15 × 16 ἑκ.).

Ὥ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ποιῆσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ
τὴν θάλατταν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, βοήθησόν μοι, ἐλέησόν με, ἔξα-
λειψόν μου τὰς ἀμαρτίας, σῶσόν με ἐν τῷ νῦν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰώ-
νι διὰ τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἡ δόξα
5 καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἄμην.

Προσευχὴ

1 παντ.κράτωρ. 2 ἔξαλιψον 4 κα. σωτῆρος. Χρειστοῦ. 6 *in verso:*
προσευχὴ.

1 B' Ba 7,8' B' Ko 6,18' Aπ 1,8' κλπ. 1-2 Ne 9,6. Ψα 145,6 3 Mθ 12,32' Eφ
1,21' Eβ 6,5. 4-5 A' Pe 4,11' 5,11' Aπ 1,6' 5,13.

27. Ἀποσπάσματα ἐρμηνείας Ἰωήλ

Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 1601, διαστ. 13 × 10 ἑκ.).

.....
Α'.ωμενωμεν τοῦ νοῦ, ὅτι ἔθνος ἀνέβη ἐπὶ τὴν γῆν τοῦ Κυ-

ρίου ἰσχυρόν. γῇ γάρ, φησίν, αἱ ψυχαὶ τῶν ἀγίων καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ υἱοῦ
..... ἔθνος ἔξουσιῶν τοῦ κόσμου τούτου καὶ πνευματικὴ ἐστιν ἡμῖν ἡ
5 πάλη καὶ ἀναβαίνει ἰσχυρὸν τυγχάνον καὶ ἄνευ ἀριθμῶν. ὃν ἡ
τετάρτη κατὰ τοῦτο γὰρ λέλεκται ἀναρίθμητον. τούτου δὲ τοῦ ἔ-
θνους οἱ ὁδόντες λέοντος, ὅτι ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος περιπατεῖ
ζητῶν καταπιεῖν.....

B'.εται.....πυρον αἰ..... κεραυνώσῃ ρίπτι.... ...ν αὐτῶν ἀπόλλυσι
10ρον περιτίθησι δὲ... ...ὅπερ δηλοῦται ἐν.....της. μετὰ ταῦτα...
... Θρήνησον πρός με ὑπέρ νύμφην περιεζωσμένην σάκκον ἐπὶ τὸν
ἄνδρα αὐτῆς τὸν παρθενικόν. λέγει ἦν θρηνεῖ ἐπὶ τοὺς δι-
καίους τοὺς ἐν τῇ τῷ θεῷ. θρηνεῖν δὲ ὅτι ἐνήστευσαν
15 καὶ ἐθρήνευσανν ἔλεγεν Ὡσηὲ γυναικὶ πορνευούσῃ, ὅτι
Καθήσῃ ἐπ' ἐμοὶ καὶ οὐ μὴ πορνεύσῃςιορακ(,), ὅτι πρῶ-
τον μὲν ἔγραψε Μωϋσῆς, ὅτι ἐὰν ἐπιθυμ(;) τὴν ἐξ ἔθνους ἐκ-
κλησίαν τούτ(;) ἀντὶ τοῦ μὴ ὡς ἐθνικ(;).....

.....

2-8ομεν.....ομεν τοῦ νοῦ..... ἐπὶ τὴν γῆν τοῦ γάρ, φησίν, αἱ ψυχαὶ..... καὶ ἡ ψυχὴ
τοῦ υἱοῦ..... ἔθνος ἔξουσιῶν τ.....του καὶ πνευματικ..... ἡ πάλη καὶ ἀναβαίνε.....ρον τυγχά-
νον κα.....θμῶν. ὃν ἡ τετάρ..... κατὰ τοῦτο γάρ λέλ.....ριθμητον. τούτου..... ὁδόντες λέ-
οντ.....κος ὑμῶν διάβολ.....ζητῶν καταπιεῖν..... 9 κεραυνήση. 10 περιτίθησιν.
11-13 ...νησον πρός με.....κον ἐπὶ τὸν ἄνδρα αὐτῆς .ἔγει ἦν θρηνεῖ ἐπὶ ..οὺς δικαίους.
13 .τι ἐνήστευσαν. 16 ἔγραψεν Μωϋσῆς. Fragmentum A versum, fragmentum
B rectum papyri.

2-3 Ἄλ 1,6. 4 Ἐφ 6,12. 6 Ἄλ 1,6. 7 Ἄλ 1,6. 7-8 Α΄Πε 5,8. 11-12 Ἄλ 1,8.
15 Ωσ 3,3.

28. Ἀπόσπασμα θεολογικόν

Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 2073, διαστ. 5 × 7 ἑκ.).

A'. Μή τίς που ὁφ.....λοι ρέμβασμο.....ατος καὶ οὐκ ἔστιν
αμ.....ου λέγων ἥδονὴ καὶ ἔδωκε.....ους εἰς τασ.....δοκίαν...
...ι οὐκ ἐπι.....ντο φιλε.....

B'. ρο..... εδα..... ὃν οὐ μόνον ἡ βλάβη ἥδύνατο συνεκτρίψαι αὐ-
5 τούς, ἀλλὰ καὶ ἡ ὅψις ἐκφοβήσασα διολέσαι. συνοικῆσαι λέοντι
καὶ δράκοντι εὐδοκήσω, ἡ ἐνοικῆσαι μετὰ γυναικὸς πονηρᾶς ὁ
θεὸς δίκαιος καὶ ἰσχυρὸς καθ' ἔκαστ ἔως οὗ σ.....δρος
ὁ χ.....

4-7οὐ μόνον ἡ βλάβη..... ἀλλὰ καὶ ἡ ὄψεις ἐκ..... νοικῆσαι λέοντι καὶ ἐ-
νοικῆσαι μετὰ γυνα..... θεὸς δίκαιο..... χυρό..... *Fragmentum A rectum, fragmentum B
versum papyri.*

4-5 *Σοφία Σολομῶντος 11,19.* 5-6 *Σοφία Σιραχίδου 25,16.* 6-7 *B' Μακκαβαίων 1,24.*

29. Ἀπόσπασμα παραινετικῆς ὁμιλίας

Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 1602, διαστ. 13 × 11 ἑκ.).

.....
 Στρατιῶται Χριστοῦ, ἀκούσατε ποσάκις ἐκ χειρὸς ἀνόμων ὁ θεὸς ἐρ-
 ρύσατο τὸν Ἰσραὴλ. καὶ μέχρι οὗ τὰ πρὸς τὸν Κύριον ἐτηροῦσαν, οὐκ
 5 ἀπέστη ἀπ' αὐτῶν. ἐκ χειρὸς γάρ φαραὼ ἔσωσεν αὐτόν, ὅντος ἀνόμου,
 καὶ Ὡγ βασιλέως ἀνοσιωτέρου, καὶ Ἄδαρ μετὰ τῶν ἀλλοφύλων. καὶ ἐ-
 πεὶ τὰ πρὸς τὸν θεὸν ἐτηροῦσαν, ἔτι ἔδωκεν αὐτοῖς ἐκ καρποῦ τῆς ἴ-
 σχύος, ἐπαγγειλάμενος γῆν Χαναναίων. καὶ ὑπέταξεν αὐτοῖς τοὺς ἀλ-
 λοφύλους. καὶ μετ' αὐτὰ ὅσα ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ τῇ ἀνύδρῳ παρέσχεν. ἐ-
 10 πὶ τούτοις προφήτας ἔξεπεμψε, κηρύσσειν τὸν Κύριον ἡμῶν Χριστὸν
 Ἰησοῦν. οἵτινες κατὰ τάξιν καὶ κλῆρον <καὶ> μερισμὸν λαβόντες
 πνεῦμα Χριστοῦ, κακοπαθοῦντες ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀνηρέθησαν. ἀνηρέθη-
 σαν ἀποστάντες πνεύματος ζῶντος κατὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν. ἐσφάλη-
 σαν τῆς κληρονομίας τῆς αἰώνιου.

Καὶ νῦν, ἀδελφοί, μείνατε νικηταί. μείνατε, ἔως ἂν ὑπομείναντες
 15 κύρωμεν τὴν προσέλευσιν τὴν πρὸς Κύριον καὶ σύμφυτον καὶ ὅπλον
 εὖδοκίας λάβωμεν Χριστὸν Ἰησοῦν, αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν φῦντα ἔαυτὸν
 γῆ, οὕτως ὡς ἐστι. καὶ παραλάβετε τὸν λόγον, ὅτι πνεῦμα δυνάμεως
 ἐπ' ἐσχάτῳ τῶν καιρῶν.....

5 Ἄδαρ μετ. .ῶν ἀλλοφύλων.	8 ἀνύδρῳ [καὶ] παρέσχεν.	9 ἔξεπεμψεν.
12 κατὰ τὰς ..ομίας αὐτῶν ἐσφάλη...	14 ἀδελφ.. μείν.τε ² .	15 κ.ρωμεν.
17 [καὶ] οὕτως.		

2-3 Ἐξ 14,30' Ιζ 13,21' 23' καὶ Δ' Βα 18,32' Ψα 33,18' 105, 43' 106,6. 3-4 Ψα 9,22'
 21,11' Ησ 40,27. 4 Αρ 21,33. 5 Γ' Βα 11, 14-25. 12 Ψα 102, 10. 17 Β' Τι
 1,7. 17 Εβ 1,2.

30. Ἀποσπάσματα λειτουργικά

Δ' αἱ., Ὁξύρρυγχος. (Οξυρρύγχου 2068, διαστ. 13 × 13 ἑκ.).

Α'. Ἀγίῳ ἡμέραν θέντες περὶ ἀπάντων... ...ουμεν ἀγιαστὰ τῶν
 ντων εὐλογητὸ τὸ σάββατον ἀλ.....ν κ.....

- βς. ὁ τῶν αἰώνων.....
 Β'. Ἐορτῆς σκηνῆς.
 5 βς. ὁ τῶν αἰώνων μόνοςισιον κύκλον καὶ παρόντες τες εἰς
 τὸν τρίτον καιρὸντην τῶν συσκιασμῶν'τά σου, Κύ-
 ριε,
 Γ'. Ἰακώβ, Ἀκουε, Ἰσραήλ,.....
 Δ'. Παροῦσα τὰ ἐπὶ πύλαις σου καὶ ἔσται ἐάν..... τὰς ἐντολάς
 10 μου ᾧς ἐγὼ ἐντέλλομαι σοι σήμερον ἐπὶ καρδίαν σου θῆς... ...θεὸν
 ὑμῶν καὶ τοῦ δούλουνα ὑμῶν καὶ ἐν πᾶσιννιν.....
 Ε'. Ἐπὶ τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν καὶ τὰ θαυμάσιά σου ἐν Ἐν.....ες
 δικαιοῦσθαιι ὁρῶντες κα.....φρόνησιν ἥσκησανς
 μ.....ωχα.....τ.τε.....
 15 F'. Εὐλογητὸς εἰ, Κύριε, ἀ.....προστάγματ.....κ.....

1 ...υμεν ἀγιαστὰ τῷ... 3 ὁ τῶν αἰών... 5 παρόν... 6 .υσκια.μῶν.
 8 Ἀκουε Ἡ..... 9 ἔστα. 10 ᾧς ἐγὼ ἐ..... σοι. ἐπὶ καρδίαν
 σο..... 11 δούλ... 12 Ἐρυθρὰνμάσιά σου. 13 δικαιοῦσθε.
 σιν ἥσκησαν.

9-10 Δε 6,6' καὶ 4,40' 6,2' 8,1' 8,11' 10,13' 11,8' 11,13' 11,22' 27,1' 28,1' 28,15' 30,8'
 30,16.

31. Ἀπόσπασμα ἀγνώστου περιεχομένου
 Δ' αἱ., Αἴγυπτος. (Ἀμπερντήν 2, διαστ. 27 × 6 ἑκ.).

..... υν.....αφυ.....σημο..... περιβόητος..... τὰ ὑπερδ... οἵ δ' ἐπὶ
 τοπ..... επεργινουοπ.....τασ.τ..βυ...υσα ἔθετο η.....η τοτ ἐν
 τρα.....ις.οις.ακι. ἀνταγων.....σθαι θε....υδεν πε..... τους κει.....
 ἄθλων ἐ..... ὁ γάρ πυρε.....ο ἀνορα..... ο τῶν ἀπ.....ην τα.....ου νῦν
 5 ἀ.....οις ἐχο... ...ματαχρημα.....σαι γάρτοὺς ἀ... ... εἰ δὲ
 χρή..... οις τὸν διὰ παντὸς ἀπόλλυται π.....είαζε ὁ χειμ.....
 τὸν ἀγρὸν... ...ἐβάπτισε ώς εἴ τις ὑμῶν χήρᾳ χορηγ...

1 .εριβόη.οις...τὰ ὑ.ερδ... 7 ἐβάπτεισε. ὑμῶ...

32. Κατάστασις ὥφλημένων

Δ' αἱ., Αἴγυπτος. (Ἐρμοπόλεως 68, διαστ. 28 × 12 ἔκ.).

- Σοφ.....ος.....
 Ἀμῦνις Φοιβίου (ἀρτάβαι) γ
 Τιμόθεος κωμάρχης (ἀρτάβαι) ζ
 Τιμόθεος κωμάρχης ὁμοίως (ἀρτάβαι) ε
 5 Τιμόθεος κωμάρχης ὁμοίως (ἀρτάβαι) κς
 Ἀπα..ητωρ πρεσβύτερος (ἀρτάβαι) ...
 Τιμόθεος κωμάρχης ὁμοίως (ἀρτάβαι) ...
 Ἰσακος Ἰωάννου (ἀρτάβαι) ...
 Τιμόθεος κωμάρχης ὁμοίως (ἀρτάβαι) ...
 10 Τιμόθεος κωμάρχης ὁμοίως (ἀρτάβαι) ...
 (vacuum 5 linearum)
 κεφαλαιωτής Ἀπολ(;) Ἐρμῆτος (ἀρτάβαι) β
 Πέτρος Ἰσακίου (ἀρτάβαι). s
 Ἀπολλ(;) Διακόνου (ἀρτάβαι) βδ'
 15 Πέτρος κωμάρχης (ἀρτάβαι) ζ
 Ταυρῖνος Τόρνου (ἀρτάβαι) L γιβ
 Ἀνοῦφις Ἀπολ(;) (ἀρτάβαι) βδ'
 Πέτρος κωμάρχης (ἀρτάβαι) ις
 Πέτρος κωμάρχης ὁμοίως (ἀρτάβαι) α ιο
 20 Ἀβράμιος Ἐρμῆτος (ἀρτάβαι) L"
 Ἰσακος Ἰωάννου (ἀρτάβη) α
 Βίκτωρ Τόρνου (ἀρτάβαι) γL'
 Πέτρος κωμάρχης (ἀρτάβαι) γL' γ"
 Ἡλίας Διακόνου (ἀρτάβαι) ζ'
 25 Πέτρος κωμάρχης (ἀρτάβαι) ad'.

2 Φιβίου. 3 Τιμό.εος. 10 Τιμόθεος κωμ.....μοί.
νου. 22 Τόρνου.

13 Ι.ακίου. 16 Τόρ-

Ἐκδόσεις παπύρων

Αμπερντήν: *Turner E.G.*, Catalogue of Greek and Latin Papyri and Ostraca in the possession of the University of Aberdeen, Aberdeen 1939.

Ἐρμοπόλεως: *Rees B.R.*, Papyri from Hermopolis, London 1964.

Γκρένφελ: *Grenfell B.P. – Hunt A.S.*, New Classical Fragments and Other Greek and Latin Papyri, Oxford 1897.

Οξυρρύγχου: The Oxyrhynchus Papyri, t. 1-53 (= N° 1-3.721), London 1898-1986. (Πάπυρος 5, t. 1, *A.S. Hunt*, 1898. Πάπυροι 405-407, t. 3, *B.P. Grenfell - A.S. Hunt*, 1903. Πάπ. 1161-62, t. 8, *A.S. Hunt*, 1911. Πάπ. 1492-95, 1592, t. 12, *A.S. Hunt*, 1916. Πάπ. 1602-3, t. 13, *B.P. Grenfell - A.S. Hunt*, 1919. Πάπ. 1786, t. 15, *A.S. Hunt*, 1922. Πάπ. 2068, 2070, 2072-73, t. 17, *A.S. Hunt*, 1927. Πάπ. 2745, t. 36, *R.A. Coles, D. Foraboschi, A.H. Soliman el-Mosalamy, J.R. Rea, U. Schlag*, 1970).

P.S.I.: Papiri Greci e Latini (Pubblicazioni della Società Italiana), t. 3, Firenze 1914 (*G. Vitelli*).

Ράνλαντς: Catalogue of the Greek and Latin Papyri in the John Rylands Library Manchester, t. 3 (N° 457-551), ed. *C.H. Roberts*, Manchester 1938.

Εὑρετήρια

[Τὰ Εὑρετήρια παραπέμπουν σὲ ἀριθμὸ καὶ στίχο παπύρου]

1. Εὑρετήριο βιβλικῶν χωρίων

Γε 30,6: 18. Ἐξ 14,30: 29. Ἀρ 21,33: 29. Δε 4,40: 30' 6,2: 30' 6,6: 30' 7,25: 7' 8,1: 30' 8,11: 30' 10,13: 30' 11,8: 30' 11,13: 30' 11,22: 30' 17,1: 7' 17,2-3: 7' 18,12: 7' 27,1: 30' 28,1: 30' 28,15: 30' 30,8: 30' 30,16: 30. Β' Βα 7,8: 13, 24-26. Γ' Βα 11,14-25: 29. Δ' Βα 18,32: 29. Ἔσ 8,21: 18. Νε 9,6: 26. Ψα 9,22: 29. 17,44-45: 5' 17,44: 5' 17,45-46: 5' 19,1: 18' 21,11: 29' 21,16-23: 5' 33,18: 29' 36,34: 7' 102,10: 29' 105,43: 29' 106,6: 29' 118,26: 18' 145,6: 26. Πρη 20,11: 18. Ἡσ 6,9-10: 4' 26,7: 18' 29,13: 5' 40,27: 29' 49,8: 18. Ἰε 2,27: 7' 3,9: 7. Ἰζ 13,21: 29' 13,23: 29. Οσ 3,3: 27. Ἰλ 1,6: 27''' 1,8: 27. ΜΘ 3,16-17: 3' 12,32: 26' 13,15: 4. Λκ 1,47: 9' 2,30: 15' 3,6: 15' 24,53: 15. Ἰω 3,29: 17. Πρξ 2,44: 6' 6,32: 6' 28,28: 15. Ρω 1,25: 7' 16,16: 7. Α' Κο 4,19: 18' 7,9: 7' 7,38: 7' 10,33: 7' 11,3: 1,9' 16,19: 13-14. Β' Κο 6,2: 18' 6,18: 13, 24-26' 7,1: 7' 9,5: 12' 13,12: 7. Ἐφ 1,6: 20' 1,21: 26' 6,12: 27. Φι 2,25: 12' 3,1: 1, 16, 22, 24' 4,4: 1, 16, 22, 24' 4,10: 1,16, 22, 24. Κλ 2,1: 1,9' 4,3: 18. Α' Θε 5,18: 15' 5,22-23: 7' 5,25: 18. Β' Θε 3,1: 18. Β' Τι 1,7: 29' 3,6: 7. Ττ 3,15: 7. Ἐβ 1,2: 29' 6,5: 26' 13,4: 7' 13,18: 18. Ἰα 4,15: 18. Α' Πε 3,17: 18' 4,11: 26' 5,7: 22' 5,8: 27' 5,11: 26. Β' Πε 2,11: 18. Γ' Ιω 2: 18' 4: 14' 15: 14,18. Ἰδ 1: 1, 16, 17''. Ἀπ 1,6: 26' 1,8: 13, 24-26' 5,13: 26.

2. Εύρετήριο ὄνομάτων

Ἄβραάμ (τις) 24. Ἄβραμιος 32. Ἀδαρ 29. Ἀθριβις 12. Ἀμμώνιος 17. Ἀμῦνις 32. ἀναχωρητής (παναχωρητής) 22, 25. Ἀνοῦφις 32. Ἀνταιουπολίτης νομός 25. Ἀνύσιος 13. ἀπᾶ 24, 25. Ἀπόλλων (ἀνθρωπός τις) 1. Ἀπολλάνιος 19. ἀποτακτικός 23. Ἀττινον 12. Ἀφθόνιος 13. Ἀχιλλίς 18. Ἀχιλλίων 18. Βησσόδωρος 14. Βίκτωρ 32. Βόηθος (Ἀχιλλίων) 18. Βόηθος 25. Γάλλος 22. Γραφαὶ θεῖαι 7. Δαυΐδ 11. Δημητριανὸς 15. διάκονοι 17. Διάκονος 32. Διονύσιος 12. Διονυσοδώρα 18. Ἐκκλησία 27. Ἐμμανουὴλ 17. Ἐρμῆς (ἀνθρωπός τις) 32. Ἐρμόδωρος 13. Ἐρυθρὰ Θάλασσα 30. Ζακάων 19. Ἡλίας 32. Ἡλιόδωρος 21. Ἡράκλειος 9. Ἡρακλῆς 16. Ἡστίας (προφ.) 5. Θεός 1-4, 6-9, 13-19, 21-30. Θεοφάνης 12-14. Θώθ (μήν) 9, 18. Θῶνις 9. Ἰαὰλ 8. Ἰαβίς 8. Ἰακὼβ 30. Ἰαμίν 8". Ἰαὼ 8. Ἰεβαὰλ 8. Ἰεθὲρ 8. Ἰεκεμία 8. Ἰμαρὲμ 8. Ἰεμουὴλ 8. Ἰερκαὰν 8. Ἰεσαι 8. Ἰησοῦς 3, 5-7, 11, 26, 29. Ἰθάμαρ 8. Ἰσακος 32. Ἰσραὴλ 6, 29, 30. Ἰσσααρὼν 8. Ἰωὰβ 8". Ἰωαμὼν 8. Ἰωάννης (Θεοφάνους φίλος) 12. Ἰωάννης (ἀπᾶ) 22-25. Ἰωάννης (τις) 32. Ἰωάχαζ 8. Ἰωαχὶμ 8. Ἰωζαχὰρ 8. Ἰωὴλ 8. Ἰιωαδὲ 8. Ἰιωσαβὲ 8. Ἰιωσεδὲκ 8. Ἰιωφαλὲς 8. Κάστωρ 21. Κυλλὸς 25. Κύριος 1, 5, 7, 9, 11, 16, 17, 19, 22-24, 26, 27, 29, 30. Κῦτ 21. Λέων (Θεοφάνους φίλος) 12. Λέων (πρεσβύτερος) 17. Μακαρία 18. Μακάριος 21. μανιχεῖς 7. Μαρία (μήτηρ Κυρίου) 11. Μωϋσῆς 27. Νεῖλος (ἄνθρωπός τις τοῦ Γ' αἱ.) 1. Νεῖλος (ἄνθρωπός τις τοῦ Δ' αἱ.) 19. νεκροτάφοι 1. Οασις (πόλις) 1. Παγγᾶς 18. Πατὴρ (θεός) 2. Πατουδις 22. Παῦλος (ἀπόστ.) 7. Παχὼν (μήν) 13. Πεσσὸς (ἀνθρωπός τις) 21. Πέτρος (Ισακίου) 32. Πέτρος (κωμάρχης) 32. Πέτρος (Σώτα φίλος) 16. πλακουντᾶς 19. πνεῦμα ἄγιον 2, 3, 11, 29. πολιτικὴ 1. πρεσβύτερος 1, 17, 32. Πόλχις 25. Ρωμανᾶς 18. Σόις 22. στρατιῶται Χριστοῦ 29. συλλειτουργοὶ 17. Σώτας 15-16. σωτὴρ (Χριστὸς) 3, 20, 24, 26. Ταετὼ 25. Ταυρῖνος 32. Τιμόθεος 32. Τόρνος (ἀνθρωπός τις) 32. Τριβοῦνος 25. Υἱὸς (θεός) 2, 4, 20. Φοιβίας 32. Χαιρήμων 23. Χαναναῖοι 29. Χριστὸς 3, 6, 7, 11, 26, 29. Ψενόσιρις 1. Ψόις (Κυλλὸς) 25. Ψόις (ἀπὸ Ταετὼ) 25. Ωγ 29. Ωσηὲ 27.

Θεσσαλονίκη 1992 (αὐτοτελὴς ἔκδοσι Α')

3. ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΟ ΙΛΛΥΡΙΚΟΝ

Ἡ ἄποψι γιὰ τὶς λεγόμενες «τέσσερες περιοδεῖες» τοῦ ἀποστόλου Παύλου εἶναι ξεπερασμένη. πολλὲς πληροφορίες τοῦ ἴδιου γιὰ τὸ ποὺ βρίσκεται, ὅταν γράφῃ, κι ἀπὸ ποὺ ἔχει περάσει, μὲ κανέναν τρόπο δὲν χωροῦν στὶς τέσσερες περιοδεῖες οὕτε σὲ διπλάσιες. μιὰ ἀπὸ τὶς μὴ ἀνιχνευμένες ἀποστολικὲς περιοδεῖες του εἶναι κι ἐκείνη ποὺ φαίνεται στὴ σχετικὰ πρώιμη Πρὸς ‘Ρωμαίους ἐπιστολὴ του, ὅταν ὁ ἴδιος

κάνη συνοπτικὸ ἀπολογισμὸ τοῦ μέχρι τότε ἀποστολικοῦ του ἔργου· ... Ωστε με ἀπὸ Ἱερουσαλήμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ¹. τὸ πεπληρωκέναι ἐκφράζει αὐτὸ ποὺ θὰ λέγαμε σήμερα· Γέμισα κήρυγμα τὴν περιοχὴν αὐτῆ· ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς ὅλης περιοχῆς τοῦ κηρύγματός του λέει τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ δυτικὸ τὸ Ἰλλυρικόν, ἐπειδὴ δὲν ἔχει πάει ἀκόμη στὴ Μελίτη² καὶ στὴ ‘Ρώμη³, ὅταν γράφῃ τὴν Πρὸς ‘Ρωμαίους· διότι γράφει στὴν ἀρχὴ τῆς Ἐπιστολῆς αὐτῆς στοὺς Χριστιανοὺς τῆς ‘Ρώμης· Πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο⁴.

Γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ Ἰλλυρικοῦ δίνουν χρήσιμες πληροφορίες οἱ “Ἐλληνες Ἡρόδοτος, ποὺ ἀναφέρει τοὺς Ἰλλυριοὺς πρῶτος, Θουκυδίδης, Ξενοφῶν, Ἀριστοτέλης, Πολύβιος, Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς, Διόδωρος Σικελιώτης, Στράβων, Πλούταρχος, Ἀρριανός, Ἀππιανός, Παυσανίας, Πτολεμαῖος, Λουκιανός⁵, καὶ πολλοὶ ἄλλοι, καὶ οἱ ‘Ρωμαῖοι Πλαῦτος, Ἰούλιος Καῖσαρ, Κικέρων, Τίτος Λίβιος, Ὁβίδιος, Πομπάνιος Μέλας, Πλίνιος πρεσβύτερος, Πλίνιος νεώτερος, Τάκιτος, Σουητώνιος, ἀρκετοὶ ἄλλοι, κι ἔνα μεγάλο πλῆθος λατινικῶν ἐπιγραφῶν⁶, καὶ οἱ “Ἐλληνες Χριστιανοὶ Ἰωάννης Χρυσόστομος, Θεοδώρητος, Οἰκουμένιος, Θεοφύλακτος, κι Εὐθύμιος Ζυγαβηνός⁷. ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἀντλοῦνται καὶ οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν Ἰλλυρικὴ ἐπαρχία Δαλματία, γιὰ τὶς γειτονικὲς πόλεις τῆς Μακεδονίας Ἀπολλωνίαν καὶ Ἐπίδαμνον ἥ Δυρράχιον, καὶ γιὰ τὴν Ἐγνατίαν ὁδόν.

‘Απ’ ὅ,τι μνημονεύει ἡ ἱστορία, στὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου πρὶν ἀπὸ τὸ 2.000 π.Χ. βρέθηκαν ἐγκατεστημένοι οἱ Πελασγοί⁸, γύρω στὸ 2000 π.Χ. ἐγκαταστάθηκαν οἱ “Ἐλληνες⁹, γύρω στὸ 1500 π.Χ. οἱ Θρᾷκες καὶ οἱ Ἰλλυριοί, τὸν Ζ’ μ.Χ. αἰῶνα οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σλάβοι, καὶ τὸν ΙΔ’ αἰῶνα οἱ ‘Οθωμανοί. ἡ διάδοσι τῆς Χριστιανικῆς πίστεως βρῆκε τὴν Χερσόνησο πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν Σλάβων καὶ τῶν Βουλγάρων, στὴν κατάστασι ποὺ ἦταν μὲ κατοίκους τρία ἔθνη, “Ἐλληνες, Θρᾷκες, καὶ Ἰλλυριούς, τὰ ὅποια εἶχαν πρὸ πολλοῦ ἀφομοιώσει τοὺς προϋπάρχοντες Πελασγούς, ἦταν δὲ τότε ὑποταγμένα στοὺς ‘Ρωμαίους.

“Αν στυλιζάρουμε τὴν Χερσόνησο σὰν ἔνα ἰσοσκελὲς τρίγωνο μὲ τὴν κορυφὴν πρὸς τὸ νότο (πρὸς τὰ κάτω), τότε τὰ τρία ἔθνη κατοικοῦσαν τὸ καθένα κι ἀπὸ ἔνα τριτημόριο τοῦ τριγώνου· τὸ νότιο τριτημόριο οἱ “Ἐλληνες, τὸ βορειοανατολικὸ οἱ Θρᾷκες, καὶ τὸ βορειοδυτικὸ οἱ Ἰλλυριοί. κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ποὺ δὲν ὑπῆρχαν ὡχυρωμένα καὶ φρουρούμενα σύνορα σὰν τὰ σημερινά, τὰ σύνορα τῶν ἔθνῶν ἦταν τὰ φυσικὰ ἐμπόδια· καὶ ἦταν κυρίως τρία· οἱ κορυφογραμμές, οἱ ἀγεφύρωτοι καὶ μὴ πλωτοὶ ποταμοί, καὶ οἱ θάλασσες. ἔτσι τὰ σύνορα μεταξὺ τῶν Ἐλλήνων καὶ τῶν δυὸ ἄλλων ἔθνῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου

ἥταν περίπου ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ὁ ποταμὸς Γενοῦσος (= Σκούμπι), ἡ γραμμὴ τῶν κορυφῶν τῶν μεγάλων ὄρέων Βαρνοῦντος, Δ. Βόρα (= Καιμακτσαλάν), Ἀ. Βόρα (= Τζένας), Ὁρβήλου, καὶ ‘Ροδόπης, καὶ ὁ ποταμὸς Ἐργίνης ποὺ χύνεται στὸν “Εβρο, ἐνῷ τὰ σύνορα μεταξὺ Θρακῶν καὶ Ἰλλυριῶν ἥταν περίπου ἡ γραμμὴ τῶν δυὸς ἀντιστρόφων ποταμῶν Ἀξιοῦ καὶ Μάργου (= Μοράβα). οἱ δυὸς αὐτὲς γραμμὲς προσδιορίζουν περίπου καὶ τὰ τρία τριτημόρια τῆς Χερσονήσου, τὸ Ἑλληνικό, τὸ Θρακικό, καὶ τὸ Ἰλλυρικό. φυσικὸ βόρειο σύνορο τῆς Χερσονήσου είναι γεωλογικῶς βέβαια ἡ νοητὴ εὐθεῖα ἀπὸ τὴν Τεργέστη μέχρι τὴν Ὁδησό, ἀλλὰ γιὰ τὰ ἔθνη εἶναι ὁ ποταμὸς Ἰστρος ἢ *Danubius*, ὁ Δούναβις. πρέπει ἐπίσης νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ Χερσόνησος τοῦ Αἴμου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν λέγεται ποτὲ μὲ ἔνα ἔνιαῖο ὄνομα· κι ὅχι μόνο αὐτῇ ἀλλ’ οὕτε καὶ ἡ Ἰταλικὴ ποὺ εἶναι μικρότερή της. αὐτὸς ὀφείλεται στὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι δὲν εἶχαν τὴν γεωγραφικὴ καὶ χαρτογραφικὴ ἐποπτεία ποὺ ἔχουμε σήμερα, ἵδιως μετὰ τὴν ἐμφάνιση τῆς τυπογραφίας καὶ τῆς χαρτογραφίας.

Τὰ τρία ἀρχαῖα ἔθνη τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου δὲν ἔμειναν μόνο σ’ αὐτή, ἀλλ’ ἐπεκτάθηκαν καὶ στὶς δυὸς διπλανὲς χερσονήσους, τὴ Μικρασιατικὴ καὶ τὴν Ἰταλική. ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὰ μὲν ὅρη καὶ οἱ ποταμοὶ χώριζαν τοὺς λαούς, οἱ δὲ θάλασσες μᾶλλον τοὺς ἔνωναν, ἐν τέλει ὡς ἔδρες τῶν τριῶν ἔθνῶν ἐμφανίσθηκαν ὅχι τόσο οἱ χερσόνησοι ἢ τὰ τμήματά τους ὃσο οἱ στεφάνες τῶν πελαγῶν. ἔτσι οἱ Ἑλληνες κατοικοῦσαν κυρίως τὶς τρεῖς στεφάνες τοῦ Αἰγαίου, τοῦ Ἰονίου, καὶ τῆς Προποντίδος, οἱ Θρᾷκες τὸ δυτικὸ τόξο τῆς μεγάλης στεφάνης τοῦ Εὔξείνου Πόντου, καὶ οἱ Ἰλλυριοί τὴ στεφάνη τοῦ Ἀδριατικοῦ.

Ἐτσι ἀπὸ τοὺς Ἰλλυριοὺς στὴ μὲν Χερσόνησο τοῦ Αἴμου κατοικοῦσαν οἱ Δαλμάται καὶ οἱ Παννονοί, στὴ δὲ ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς Ἰταλίας ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον μέχρι τὸ *Brenetέσιον* (= *Μπρίντεζι*) οἱ Ἐνετοί, οἱ Μεσσάπιοι, οἱ Ιάπυγες, καὶ οἱ Καλαβροί¹⁰. ἀργότερα στὴν Ἰταλία τοὺς Ἰλλυριοὺς ἐκτόπισαν μὲν οἱ Ἑλληνες στὸ νότο, ἀφωμοίωσαν δὲ οἱ Ρωμαῖοι στὸ βορρᾶ. ἔτσι κατὰ τ’ ἀποστολικὰ χρόνια οἱ Ἰλλυριοί κατοικοῦσαν μόνο στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Ἀδριατικοῦ, στὸ βορρᾶ ἀπὸ τὴν Τεργέστη μέχρι τὴ Λιουμπλιάνα, στὸ μέσο γεωγραφικὸ πλάτος ἀπὸ τὸ Ἀδριατικὸ μέχρι τὸ Βελιγράδι, καὶ στὸ νότο ἀπὸ τὸ Δυρράχιο μέχρι τοὺς Σκόπους (= Σκόπια). ἡ κύρια Ἰλλυρικὴ ἐπαρχία τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἥταν ἡ Δαλματία (*Dalmatia*), τὴν ὄποια ἀποκαλοῦν μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸς κυρίως οἱ Ρωμαῖοι συγγραφεῖς. οἱ Ἑλληνες τὴν ἀποκαλοῦν σχεδὸν πάντοτε *Ιλλυρία* ἢ *Ιλλυρίδα* πρὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ *Ιλλυρικὸν* μετὰ τὸν Ἀλέξανδρο¹¹. οἱ Ρωμαῖοι τὴν ἀποκαλοῦν καὶ *Δαλματίαν* (*Dalmatia*) καὶ *Ιλλυρικὸν*

(*Illyricum*)¹². πρώτος "Ελληνας, που ἀναφέρει τοὺς Ἰλλυριούς καὶ μάλιστα ἐξ αὐτῶν τοὺς Ἐνετούς, εἶναι ὁ Ἡρόδοτος¹³ (485-420 π.Χ.), καὶ πρώτος Ρωμαῖος, που ἀναφέρει τὸ Ἰλλυρικόν, εἶναι ὁ Πλαῦτος¹⁴ (254-184 π.Χ.).

Οἱ Πολύβιος, Στράβων, Ἀππιανός¹⁵, καὶ μερικοὶ ἄλλοι, προσδιορίζοντας τὸ Ἰλλυρικὸν ἡ Δαλματίαν, ὅπως ἦταν ἡ ρωμαϊκὴ αὐτὴ ἐπαρχία ἀπὸ τὴν ὑποταγὴν τῆς Μακεδονίας στοὺς Ρωμαίους τὸ 168 π.Χ. μέχρι τὰ χρόνια τοῦ Ἀντωνίνου Πίου (138-161 μ.Χ.) ἀλλὰ καὶ πολὺ ἔπειτα μέχρι τὸ Μ. Κωνσταντīνο, λέντι ὅτι ἐκτεινόταν ἀπὸ τὸ μυχὸ τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν Τεργέστη, μέχρι 1.110 χιλιόμετρα (= 6.000 ρωμαϊκοὺς σταδίους) πρὸς νότον, ἥτοι μέχρι τὴν πόλιν Λισσόν ποὺ βρισκόταν λίγο βορειότερα ἀπὸ τὴν Ἐπίδαμνον ἡ Δυρράχιον, καὶ ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ἀπὸ τὴν ἀκτὴν τοῦ Ἀδριατικοῦ μέχρι 222 χιλιόμετρα (= 1200 σταδίους) πρὸς τὰ μεσόγαια, ἥτοι μέχρι τὴν γραμμὴν Ἄξιον - Μάργου (= Μοράβα) ἡ λίγο δυτικώτερα.

Οἱ ἴδιοι ἴστορικοὶ καὶ γεωγράφοι παραδίδουν ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία ἔβγαινε δυτικὰ μέχρι τὸ Ἰόνιο πέλαγος ἀπὸ τὴν Κέρκυρα μέχρι τὸ Δυρράχιο· ἡ σήμερα δηλαδὴ λεγόμενη Β. Ἡπειρος ἦταν μέρος τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας. ἡ ἐπαρχία Ἡπειρος ἦταν ἀπὸ τὴν Κέρκυρα μέχρι τὶς ἐκβολὲς τοῦ Ἀχελώου καὶ ἀπὸ τὴν ἀκτὴν τοῦ Ἰονίου μέχρι τὴν κορυφογραμμὴν τῆς Πίνδου.

Στὶς πηγὲς φαίνεται σαφῶς ὅτι κάθε ἔθνος καὶ κάθε φῦλο ἐνὸς ἔθνους ἔχει δύο ζῶνες δρίων, τὴν ἔθνικὴν ἡ φυλετικὴ καὶ σταθερώτερη ζώνη, καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἡ θεματικὴ ἡ διοικητικὴ καὶ κατὰ καιροὺς αὐξομειούμενη καὶ ἀσταθέστερη, γιὰ παράδειγμα, ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ φυλετικὴ Μακεδονία κι ἄλλο ἡ κατὰ καιροὺς αὐτοκρατορικὴ ἡ θεματικὴ Μακεδονία. ἡ φυλετικὴ Μακεδονία, δηλαδὴ ἡ χώρα κατοικίας τοῦ Ἑλληνικοῦ φύλου τῶν Μακεδόνων, ὅπως ἦταν ἀπὸ τὸν Μ. Ἀλέξανδρο μέχρι τὴν τουρκοκρατία (1912), δρίζεται πρὸς βορρᾶν ἀπὸ τῇ γραμμῇ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρέων, ποὺ εἶναι καὶ τὸ βόρειο φυσικὸ σύνορο τῆς Ἑλλάδος, πρὸς νότον ἀπὸ τὰ ὄρη Χάσια, Καμβούνια, καὶ Ὁλυμπο, τὰ ὅποια καὶ περιέχει, πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τῇ γραμμῇ τῶν κορυφῶν τοῦ Γράμμου, τοῦ Βοῖου, τοῦ Σμόλικα, καὶ τῆς Τύμφης, καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο πέλαγος καὶ τὸ Νέστο ποταμό. ἡ αὐτοκρατορικὴ ὅμως Μακεδονία, τὴν ὅποια ὕριζε, χωρὶς φυλετικὰ κριτήρια, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρώμης ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ εἶχε δλη τὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου μέσα στὴν ἐπικράτειά του καὶ ὅλες τὶς ἔθνότητες ὑπηκόους του, ὅπότε κανεὶς δὲν εἶχε καμμιὰ ἀντίρρησι γιὰ τὴν τέτοια ἡ τέτοια διαίρεσι καὶ ὀνομασία τῶν ἐπαρχιῶν του, ἐπεκτάθηκε κατὰ καιροὺς μέχρι τὴν Κέρκυρα καὶ τὸ Δυρράχιο, μέχρι τοὺς Σκόπους (= Σκόπια), μέχρι τὴν Ἀδριανούπολι, ὥστε κάποτε ὁ Ἀρμέ-

νιος Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Βασίλειος Α' νὰ λέγεται Μακεδὼν μαζὶ μὲ δὴ τῇ δυναστείᾳ του, ἐπειδὴ γεννήθηκε «στὴν Ἀδριανούπολι τῆς Μακεδονίας»¹⁶, καὶ μέχρι τὸ Σπερχειὸ ποταμό¹⁷. παρομοίως ἡ Θεσσαλονίκη κάποτε ἀνῆκε στὴ Θεσσαλίᾳ καὶ ὥταν πρωτεύουσά της, γι' αὐτὸ καὶ ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης λέγεται μέχρι σήμερα ἔξαρχος πάσης Θετταλίας. αὐτὰ τὰ σύνορα καὶ ὄνόματα τὰ ἀφ' ἐνὸς φυλετικά καὶ ἀφ' ἑτέρου αὐτοκρατορικά, ποὺ δὲν συμπίπτουν πάντοτε, μπερδεύουν σήμερα τοὺς λαοὺς τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ γίνονται στοὺς μὲν ἀθώους καὶ εἰρηνικοὺς πηγες ἀμηχανίας στοὺς δὲ ἄλλους ἀντικείμενα κακῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ ἐθνικιστικῶν διεκδικήσεων ναζιστικοῦ καὶ ἐπεκτατικοῦ χαρακτῆρος.

Ἡ αὐτοκρατορικὴ λοιπὸν Μακεδονία, ἡ ‘Ρωμαϊκὴ δηλαδὴ ἐπαρχία μὲ τ' ὄνομα αὐτό, περιεῖχε κατὰ τ' ἀποστολικὰ χρόνια στὸ βορειότερο καὶ δυτικότερο ἄκρο τῆς τὸ Δυρράχιο καὶ σ' ἔνα νοτιότερο σημεῖο τῆς ἀκτῆς τοῦ Ἰονίου τὴν Ἀπολλωνία. ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὲς πόλεις ἄρχιζαν οἱ δυὸ διχάλες τῆς Ἑγνατίας ὄδοι. οἱ δύο πόλεις, ποὺ ὥταν ἀποικίες ἡ μὲν Ἀπολλωνία τῶν Κορινθίων ἡ δὲ Ἐπίδαμνος ἡ Δυρράχιον τῶν Κορινθίων καὶ Κερκυραίων μαζί, ἀναφέρονται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο¹⁸, κι ἐπειτα ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ίστορικούς. στὰ ἐλληνιστικὰ χρόνια ἡ Ἐπίδαμνος ἄρχισε νὰ λέγεται καὶ Δυρράχιον, οἱ δὲ ‘Ρωμαῖοι ἀπὸ τὶς δυὸ ἐλληνικὲς ὄνομασίες χρησιμοποιοῦσαν μόνο τὴ δεύτερη, ἐπειδὴ τὸ ὄνομα Ἐπίδαμνος συμβαίνει στὰ λατινικὰ ν' ἀκούγεται σὰν ‘καταδικασμένη’ ἢ ‘καταραμένη’¹⁹. ἡ Ἑγνατία ὄδος, κατασκευὴ ἡ βελτίωσι ρωμαϊκὴ τὴν ὅποια γιὰ πρώτη φορὰ ἀναφέρει γύρω στὸ 130 π.Χ. ὁ Πολύβιος²⁰, ἀρχίζοντας ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Βρεντέσιον (= Μπρίντεζι) διχαλωτή, ὅπως ἀνέφερα, ἀπὸ τὴν Ἀπολλωνία καὶ τὸ Δυρράχιον, ἐνωνόταν πολὺ σύντομα σὲ μία ὄδο καί, διασχίζοντας μόνο τὴ Μακεδονία κατὰ μῆκος, ἔφτανε μέχρι τὰ Κύψελα τοῦ Ἐβρου ποταμοῦ. ἀργότερα ἐπεκτάθηκε μέχρι τὸ Βυζάντιον τοῦ Βοσπόρου, δηλαδὴ τὴν ἐπειτα Κωνσταντινούπολι. πρὶν ἀπὸ τὴν Ἑγνατία καὶ πάνω στὴν Ἰταλία ὑπῆρχε ἡ Ἀππία ὄδος ἀπὸ τὴ ‘Ρώμη μέχρι τὸ Βρεντέσιον καὶ μετὰ τὴν Ἑγνατία ὑπῆρχε πάνω στὴ Μ. Ἀσία ἄλλη ἐπίσης ρωμαϊκὴ ὄδος ἀπὸ τὸ Βυζάντιον μέχρι τὴν Ἀντιόχεια τῆς Συρίας κι ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια ἄλλῃ μέχρι τὴν Ἱερουσαλήμ. οἱ δοὶ αὐτὲς ὥταν κυρίως στρατιωτικές, γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς αὐτοκρατορίας. βορειότερα ἀπὸ τὸ Δυρράχιον, ἄρχιζε ἡ ἐπαρχία Ἰλλυρικὸν ἡ Δαλματία.

Μὲ τὴ ρωμαϊκὴ κυριαρχία στὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου οἱ μὲν Ἐλληνες, ποὺ εἶχαν γλῶσσα καὶ γραμματεία πολὺ ἀνώτερη καὶ ἀρχαιότερη τῆς λατινικῆς, διατήρησαν τὴ γλῶσσα τους, τὰ δὲ ἄλλα δυὸ ἔθνη τῆς Χερσονήσου, Θρᾷκες καὶ Ἰλλυριοί, ποὺ δὲν εἶχαν καμμία ἀπολύτως γραμματεία ἡ ἄλλῃ φιλολογικὴ παράδοσι, δέχτηκαν τὴ λατινικὴ

γλῶσσα, ποὺ ἥταν καὶ γλῶσσα γραμμάτων. τὸ ἕδιο ἔκαναν καὶ οἱ νομάδες κτηνοτρόφοι καὶ τῶν τριῶν ἐθνῶν τῆς Χερσονήσου, τόσο ἐπειδὴ αὐτοὶ ἔτσι κι ἀλλιῶς ἥταν ἀναλφάβητοι καὶ ἄγευστοι ὅποιασδήποτε γραμματείας καὶ φιλολογικῆς παραδόσεως, ὅσο καὶ διότι ὡς νομάδες κινοῦνταν ἀνάμεσα καὶ στὶς τρεῖς ἐθνότητες καὶ ἔπειρε πάντα μιλοῦν καὶ λατινικά. αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ σήμερα ἡ ἔξελικτικὴ ἀπόληξι τῆς λατινικῆς στὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου ὁμιλεῖται καὶ ἀπὸ τοὺς "Ἐλληνες Βλάχους καὶ ἀπὸ τοὺς 'Ρουμάνους. δὲν εἶναι ἡ ρουμανικὴ γλῶσσα, ἀλλ' ἡ βαλκανικὴ λατινική· ὅπως ὑπάρχουν σήμερα καὶ ἡ ἴταλικὴ λατινικὴ τῆς γειτονικῆς χερσονήσου καὶ ἡ γαλλικὴ λατινικὴ καὶ ἡ ἵσπανικὴ λατινικὴ καὶ ἡ πορτογαλικὴ λατινική. ἐξ ἄλλου ἡ λατινικὴ γλῶσσα, ὅταν ἤρθαν οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι, ἔδωσε πολλές λέξεις καὶ στὶς γλῶσσες τῶν ἐθνῶν αὐτῶν, ὅπως ἔδωσε λιγότερες καὶ στὴν Ἐλληνική. ὅταν κήρυξτε ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὴ Χερσόνησό μας, ὁμιλοῦνταν ἐπισήμως δύο γλῶσσες ἡ ἐλληνικὴ ἀπὸ τοὺς "Ἐλληνες καὶ ἡ λατινικὴ ἀπὸ τοὺς Θρᾷκες καὶ τοὺς Ἰλλυριούς.

Μετὰ τὶς ιστορικὲς γεωγραφικὲς καὶ γλωσσολογικὲς αὐτὲς ἔξηγήσεις ἔρχομαι στὰ λεγόμενα τοῦ ἀπόστολου Παύλου, τὰ ὅποια γίνονται πλέον σαφῆ· καὶ μποροῦν ν' ἀποτελέσουν ἔρμηνευτικὴ ἀφετηρία γιὰ περισσότερες διευκρινίσεις πάνω στὴν ιστορία τῆς διαδόσεως τοῦ ἀπόστολικοῦ κηρύγματος.

"Οχι μία ἀλλὰ δύο φορὲς ἀναφέρει τὴν ἐν λόγῳ ρώμαικὴ ἐπαρχία ὁ Παῦλος, μία μὲ τὸ ἐλληνικό της ὄνομα Ἰλλυρικὸν καὶ μία μὲ τὸ λατινικό της ἡ ἐντόπιο Δαλματία. στὴν πρώιμη Ἐπιστολὴν Πρὸς 'Ρωμαίους, ὅπως εἰδαμε, γράφει· Ὡστε με ἀπὸ Ἱερουσαλήμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ²¹, καὶ στὸ κύκνειο ἄσμα του, τὴ Β' Πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολήν, φυλακισμένος στὴ 'Ρώμη καὶ ἥδη καταδικασμένος εἰς θάνατον, λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσί του, καθὼς λέει σὲ ποιά μέρη, ἐκχριστιανισμένα ἀπὸ τὸ κήρυγμά του, πῆγε νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργο του ὁ κάθε μαθητής του, γράφει· Ἐπορεύθη... Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν²². εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὴν πρώτη φορά, ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμη ζήσει ἀνάμεσα σὲ 'Ρωμαίους καὶ δὲν ἔχει ἐθισθῆ σὲ λατινόγλωσσα ἀκούσματα, λέει τὴν ἐπαρχία μὲ τὸ ἐλληνικό της ὄνομα Ἰλλυρικόν, ἐνῷ τῇ δεύτερῃ φορά, ποὺ ἔχει ζήσει κατ' ἐπανάληψι καὶ γιὰ πολὺν καιρὸ στὴ 'Ρώμη κι ἔχει ἐθισθῆ στὴ λατινικὴ ὄνοματολογία, τῇ λέει μὲ τὸ λατινικό της ὄνομα Δαλματία. ἡ ἐναλλαγὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς ἀδρομερῆς χρονολογικὸς δείκτης τῆς συντάξεως τῶν δυὸ σχετικῶν Ἐπιστολῶν του.

"Ο Ιωάννης Χρυσόστομος²³ παρατηρεῖ ὅτι, λέγοντας στὸ πρῶτο χωρίο τὴ λέξι κύκλῳ, ὁ Παῦλος ἐννοοῦσε ὅτι ἔφτασε ἀπὸ τὴν Ἱερουσα-

λὴμ μέχρι τὸ Ἰλλυρικὸν ὅχι μόνο μὲ τὴν κατ' εὐθὺ λεωφόρον, δηλαδὴ τὴν ρωμαϊκὴ στρατιωτικὴ ὁδὸ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι Ἀντιόχεια κι ἀπὸ Ἀντιόχεια μέχρι Βυζάντιο κι ἀπὸ Βυζάντιο τὴν Ἐγνατία ὁδὸ μέχρι Δυρράχιο, ἀλλὰ καὶ παραλιακῶς γύρω γύρω, ἀπὸ τὴν παραθαλάσσια Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης ναυτιλιακῶς μέχρι τὴν Ἀντιόχεια, ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια μέχρι τὴν Κύπρο, ἀπὸ τὴν Κύπρο μέχρι τὴ Σάμο, τὴν Ἔφεσο, τὴ Σμύρνα, τὴν Τρφάδα, τὴ Νεάπολι τῶν Φιλίππων, τὴ Θεσσαλονίκη, τὴν Ἀθήνα, τὴν Κόρινθο, τὴ Νικόπολι τῆς Ἡπείρου, δηλαδὴ περίπου τὴ σημερινὴ Πρέβεζα, κι ἀπὸ τὴ Νικόπολι μέχρι τὴν Ἀπολλωνία καὶ τὸ Δυρράχιο τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τοῦ Ἰονίου, κι ἀπὸ κεῖ μέχρι τὰ παράλια τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἥ Δαλματίας. διότι καὶ βορειότερα ἀπὸ τὸ Δυρράχιο, στὰ παράλια τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ὑπῆρχαν κατάσπαρτες ἑλληνικὲς κι ἑλληνόγλωσσες πόλεις, ἀρχαῖες ἀποικίες τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἡ Ἐπίδαυρος, ἡ Φάρος, ἡ Ρίζων, ἡ Ἰσσα²⁴, καὶ πολλὲς ἄλλες. ἐκεῖ σὲ κάποιες ἀπ' αὐτὲς τὶς ἑλληνόγλωσσες πόλεις τῆς Δαλματίας ἥ Ἰλλυρικοῦ, σὲ ἐκκλησίες ἰδρυμένες ἀπὸ τὸ διδάσκαλό του Παῦλο, πρέπει νὰ πῆγε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἀποστόλου ὁ Τίτος. διότι ὁ Παῦλος καὶ οἱ μαθηταί του κήρυξαν τὸ εὐαγγέλιο μόνο σ' ἑλληνόγλωσσες πόλεις ὅποιασδήποτε χώρας· δὲν μιλοῦσαν τὴ λατινική. ἀκόμη καὶ οἱ ἐν Ῥώμῃ μαθηταί τοῦ Παύλου, οἱ παραληπτες τῆς Πρός Ῥωμαίους Ἐπιστολῆς του, εἶναι Ἐλληνες κι ἑλληνόγλωσσοι, ὅπως δείχνει ἀναντίρρητα καὶ ἡ γλῶσσα τῆς Ἐπιστολῆς²⁵. πρόκειται γιὰ τοὺς Ἐλληνες, πρώην Ἰουδαίους στὴν πίστι, οἱ ὅποιοι μὲ τὸ διάταγμα τοῦ Κλαυδίου ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὴ Ῥώμη²⁶ σὲ διάφορες πόλεις²⁷, κι ἐκεῖ γνωρίστηκαν μὲ τὸν Παῦλο, ἀπὸ τὸν ὅποιο κατηγήθηκαν στὴ Χριστιανικὴ πίστι. ἔπειτα μὲ τὴν ἀνάκλησι τοῦ διατάγματος ἐπὶ Νέρωνος ἐπανῆλθαν στὰ σπίτια τους στὴ Ῥώμη, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκεῖ ἐπίσκεψι τοῦ Παύλου, κι ἐκεῖ καὶ τότε ἔλαβαν τὴν Πρός Ῥωμαίους ἐπιστολή²⁸.

“Οτι δὲ ὁ Παῦλος πῆγε ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ μέχρι τὸ Ἰλλυρικὸ ὅχι μόνο κύκλῳ, ναυτιλιακῶς, ἀλλὰ καὶ ὁδικῶς, καὶ διὰ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ καὶ τῶν ἀσιατικῶν προεκτάσεών της ὅχι μόνον ὁ Χρυσόστομος τὸ ἐννοεῖ, πολὺ σωστά, μὲ τὴ φράσι του μὴ μόνον τὴν κατ' εὐθὺ λεωφόρον, ἀλλὰ καὶ στὶς Πράξεις ὑπονοεῖται²⁹ καὶ στὶς Ἐπιστολὲς τοῦ ἀποστόλου φαίνεται σαφέστερα, ὅπως ὅταν γράφῃ στὴν Α' Πρὸς Κορινθίους Ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, ὅταν Μακεδονίαν διέλθω· Μακεδονίαν γάρ διέρχομαι³⁰. αὐτὰ τὰ διέρχομαι - διέλθω δηλώνουν ὅτι ‘ὅργωνε’ καὶ ‘χτενίζει’ τὴ Μακεδονία ἀπὸ τοὺς Φιλίππους μέχρι τὸ Δυρράχιο, κινούμενος κυρίως στὸν ἄξονα τῆς Ἐγνατίας κι ἀπὸ κεῖ ἐπεκτάθηκε κάποτε εἴτε ὁδικῶς εἴτε ναυτιλιακῶς καὶ βορειότερα στὶς ἑλληνόγλωσσες πόλεις τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἥ Δαλματίας, ὅπως δηλώνει ὁ ἴδιος στὰ δύο χωρία ποὺ ἔξετάστηκαν.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Ῥω 15,19.
2. Πρξ 28,1.
3. Πρξ 28,16.
4. Ῥω 1,13.
5. Ἡρόδοτος 1,196,1 (*Ιλλυριοί* - *Ἐνετοί*)¹ 3,138,1 (*Ιηπυγίη*)² 4,49,2 (*Ιλλυριοί*)³ 4,99,5 (*Ιηπυγίη*)⁴ 6,127,2 (*Ἐπιδάμνιος*)⁵ 7,170,2 (*Ιηπυγές* - *Μεσσάπιοι*)⁶ 8,137,1 (*Ιλλυριοί*)⁷ 9,43,1 (*Ιλλυριοί*)⁸ 9,92,2-9,92,3 (*Ἀπολλωνία*). Θουκυδίδης 1,24,1⁹ 1,26,4¹⁰ 4,124,4¹¹ 4,125,1-2¹² (*Ιλλυριοί*)¹³ 1,124,1¹⁴ 1,126,1¹⁵ 1,127,1¹⁶ 1,146,1¹⁷ (*Ἐπίδαμνος*)¹⁸ 1,126,2 (*Ἀπολλωνία*)¹⁹ 3,101,2²⁰ 7,33,4²¹ (*Μεσσάπιοι*)²² 6,30,1²³ 6,34,4²⁴ 6,44,2²⁵ (*Ιαπυγία*)²⁶ 7,33,3-4²⁷ 7,57,11²⁸ (*Ιαπυγές*). Ξενοφῶν, Κύρ. 1,1,4 (*Ιλλυριοί*). Ἀριστοτέλης, Ιστ. ζώ. 8,28 (*Ιλλυρίς*). Πολύβιος 2,11,5-15 (*Ιλλυριοί*, *Ιλλυρίς*, *Ἀπολλωνία*, *Φάρος*, *Ρίζων*, *Ἐπίδαμνος*, *Ισσα*, *Βρεντέσιον*)²⁹ 34,12,2-10 (*Ἐγνατία* ὁδός). Διονύσιος Ἀλικ., Ρώμ. ἀρχ. 16, ἀπόσπ. 10 (ἀπὸ Στέφανον Βυζάντιον, λ. *Ιάποδες*) (*Ιλλυρία*). Διόδωρος Σικ. 16,4,3-16,5,1 (*Ιλλυριοί* - *Ιλλυρίς*)³⁰ 8,21,3³¹ 11,52,1-4³² 14,117,7 (*Ιαπυγές*)³³ 9,10,3³⁴ 12,30,2³⁵ (*Ἐπίδαμνος* - *Ἐπιδάμνιοι*). Στράβων 6,3,10 (*Ιλλυριοί*)³⁶ 6,1,11-12³⁷ 6,3,1-5³⁸ 9,2,13³⁹ (*Ιαπυγές* - *Ιαπυγία*, *Μεσσάπιοι* - *Μεσσαπία*, *Καλαβροί*, *Βρεντέσιον*)⁴⁰ 5,1,9⁴¹ 7,5,2⁴² (*Τεργέστη*)⁴³ 7,7,4⁴⁴ 7,7,8⁴⁵ 7,8, ἀπ. 21⁴⁶ (*Ἐγνατία* ὁδός, *Ἀπολλωνία*, *Ἐπίδαμνος*). Πλούταρχος, Ἀλεξ. 3,8 (*Ιλλυριοί*)⁴⁷ Καῖσ. 14,10⁴⁸ 31,1⁴⁹ (*Ιλλυρικόν*). Ἀρριανός, Ἀλεξ. 1,1,4⁵⁰ 5,26,6⁵¹ 7,9,2⁵² (*Ιλλυριοί*). Ἀππιανός, Ρώμ. ίστ., προοίμ., 10⁵³ Ιλλυρ. 1,1⁵⁴ 2,7⁵⁵ 2,11⁵⁶ 3,12⁵⁷ 4,24⁵⁸ (*Ιλλυριοί* - *Δαλμάται*). Πανσανίας 1,4,1⁵⁹ 4,35,5⁶⁰ 9,5,3⁶¹ (*Ιλλυριοί*). Λουκιανός, Νεκρ. Διάλ. 12,2 (*Ιλλυριοί*). Πτολεμαῖος 2,16,1 (*Ιλλυρίς*, *Παννονία*, *Ιστρία*). Ψευδαριστοτέλης, Θαυμ. ἀκ., 104.
6. Plautus, Trin., 852 (*Illyricum*). Caesar, Bell. gall. 2,35,2⁶² 3,7,1⁶³ Bell. civ. 3,9,1⁶⁴ 3,78,3⁶⁵ (*Illyricum*)⁶⁶ Bell. civ. 3,9,1 (*Dalmatae*)⁶⁷ Bell. civ. 3,11,2⁶⁸ 3,12,1⁶⁹ 3,13,1⁷⁰ 3,26,1⁷¹ 3,30,1⁷² 3,75,1⁷³ 3,78,1⁷⁴ 3,79,2⁷⁵ (*Apollonia*)⁷⁶ Bell. civ. 1,25,2⁷⁷ 1,27,1⁷⁸ 3,11,2⁷⁹ 3,13,3⁸⁰ 3,26,1⁸¹ 3,30,1⁸² 3,78,3⁸³ 3,79,4⁸⁴ 3,80,2⁸⁵ 3,100,3⁸⁶ (*Dyrrachium*). Hirtius, Bell. Alex. 42,1-4 (*Illyricum*). Cicero, Philipp. 10,11⁸⁷ Ad Attic. 10,6,3⁸⁸ (*Illyricum*). T. Livius, Ab Urbe condita 43,20,1 (*Illyricum*). Ovidius, Pont. 2,2,76 (*Dalmatia*). Plinius 3,144 (*Illyrii*, *Epidamnus*). Pomponius Mela 1,18 (*Hadriatici latus Illyris occupat*)⁸⁹ 2,16⁹⁰ 2,55-57⁹¹ (*Illyrii*, *Epidamnus* - *Dyrrachium*, *Illyricum*, *Tergeste*). Plinius, Epist. 3,16,7 (*Illyricum*). Tacitus, Hist. 1,2⁹² 1,6⁹³ 1,9⁹⁴ 1,76⁹⁵ 2,74⁹⁶ 3,35⁹⁷ 4,3⁹⁸ Annal. 1,5⁹⁹ 1,46¹⁰⁰ 1,52¹⁰¹ 2,44¹⁰² 2,53¹⁰³ 3,7¹⁰⁴ 3,11¹⁰⁵ 3,34¹⁰⁶ 15,26¹⁰⁷ 16,3¹⁰⁸ (*Illyricum*)¹⁰⁹ Hist. 1,76¹¹⁰ 2,11¹¹¹ 2,32¹¹² 2,86¹¹³ 3,12¹¹⁴ 3,50¹¹⁵ (*Dalmatia* - *Dalmatae*, *Pannonia* - *Pannoni*)¹¹⁶ Hist. 2,83 (*Dyrrachium*). Suetonius, Iul. 22,1¹¹⁷ 29,2¹¹⁸ 36,1¹¹⁹ Aug. 21,1¹²⁰ 25,2¹²¹ 97,3¹²² Tib. 14,3¹²³ 16,1-2¹²⁴ 17,1¹²⁵ 21,1¹²⁶ 25,1¹²⁷ Ot. 1,2¹²⁸ (*Illyricum*, *Danubius*)¹²⁹ Aug. 21,1¹³⁰ Tib. 9,2¹³¹ Cl. 13,2¹³² Ot. 9,3¹³³ (*Dalmatae* - *Dalmatia*, *Pannonia*)¹³⁴ Aug. 8,2¹³⁵ 10,1¹³⁶ 89,1¹³⁷ (*Apollonia*)¹³⁸ Iul. 36,1 (*Dyrrachium*). Inscriptiones Illyrici 751¹³⁹ 1741¹⁴⁰ 1854,14¹⁴¹ CIL 3¹⁴², σ. 142¹⁴³ 228¹⁴⁴ 297¹⁴⁵. οἱ τόμοι τοῦ CIL (= *Corpus Inscriptionum Latinarum*) 3¹⁴⁶ καὶ 3¹⁴⁷ περιέχουν 5.789 λατινικὲς ἐπιγραφὲς τοῦ Ιλλυρικοῦ.
7. Ἰωάννης Χρυσ., Εἰς Ῥωμ. 15,19¹⁴⁸ Εἰς Β' Τιμ. 4,10¹⁴⁹ PG 60,656¹⁵⁰ 62,655. Θεοδώρητος, PG 82,213b¹⁵¹ 853c. Οἰκουμένιος, PG 118,621d¹⁵² 119,236a. Θεοφύλακτος, PG 124,544b¹⁵³ 125,133a. Εὐθύμιος Ζυγαβηνός, Τερμηνεία εἰς τὰς ΙΔ' Επιστολάς τοῦ ἀποστόλου Παύλου..., ἔκδ. N. Καλογερᾶ, Αθῆναι 1887, τ. 1, 174¹⁵⁴ 2,302.
8. Βλ. K. Σιαμάκη, Ἀλφ. 1,352-363.
9. Αὐτόθι, 1,352¹⁵⁵ 356¹⁵⁶ 361¹⁵⁷ 364.
10. Ἡρόδοτος 1,196,1¹⁵⁸ 7,170,2. Θουκυδίδης 7,33,3-4. Στράβων 6,3,1¹⁵⁹ 5¹⁶⁰ 9,2, 13. Ἀππιανός, Ιλλ. 3,12¹⁶¹ 4,24. Caesar, Bell. civ. 3,9,1. Tacitus, Hist. 1,76¹⁶² 2,1¹⁶³ 2,86¹⁶⁴ 3,12¹⁶⁵ 3,50. Suetonius, Aug. 21,1¹⁶⁶ Tib. 9,2¹⁶⁷ Cl. 13,2¹⁶⁸ Ot. 9,3.

11. Ἀριστοτέλης, Ἰστ. ζφ. 8,28. Πολύβιος 1,11,10. Διόδωρος Σικ. 16,5,1. Πλούταρχος, Καῖσ. 14,10' 31,1. Διονύσιος Ἀλ., 'Ρωμ. ἀρχ. 16, ἀπ. 10. Πτολεμαῖος 2,16,1.
12. Plautus, Trin., 852. Caesar, Bell. gall. 2,35,2' Bell. civ. 3,9,1. Cicero, Ad Att. 10,6,3. T. Livius 43,20,1. Ovidius, Pont. 2,2,76.
13. Ἡρόδοτος, 1,196,1 ... Ἰλλυριῶν Ἐνετοὺς πυνθάνομαι χρῆσθαι.
14. Plautus, Trin., 852.
15. Πολύβιος 34,12,2-10. Στράβων 7,7,4. Ἀππιανός, Ἰλλ. 1,1. Πτολεμαῖος 2,16,1.
16. Βλ. Κ. Σιαμάκη, Εἰσαγωγὴ εἰς τὸν Δοσιθέου Τόμον Χαρᾶς, σ. 16.
17. Στὰ ἑλληνορωμαϊκὰ χρόνια, ἀκριβῶς στὴν ἀποστολικὴ ἐποχή.
18. Ἡρόδοτος 6,127,2' 9,92,2 - 9,94,3.
19. Ἀκούγεται σὰν παράγωγο τοῦ ρήματος *damno*.
20. Πολύβιος 34,12,2 - 10. Στράβων 7,7,4' 7,7,8. Βλ. καὶ Walbank F.W., Via illa nostra militaris: Some Thoughts on the Via Egnatia, Historia 40 (1983), 131-147. Mottas F., Les voies de communication antiques de la Thrace egeeennne, Historia 60 (1989), 82-84.
21. 'Ρω 15,19.
22. Β' Τι 4,10.
23. Ἰωάννης Χρυσ., Εἰς 'Ρωμ. 15,19 (ὅμιλ. 29,2)' Εἰς Β' Τιμ. 4,10 (ὅμιλ. 10,1)' PG 60,656' 62,655. τὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἐπαναλαμβάνονται καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι ἔρμηνευταί. Θεοδώρητος PG 82,213b' 853c. Οἰκουμένιος, PG 118, 621d' 119, 236a. Θεοφύλακτος, PG 124,544b' 125,133a. Εὐθύμιος Ζυγαβηνός, ἔκδ. N. Καλογερᾶ, Ἀθῆναι 1887, τ. 1, σ. 174' τ. 2, σ. 302. οἱ νεώτεροι ἔρμηνευταί, "Ελληνες καὶ ξένοι, στὰ σχετικά χωρία ἀπλῶς ἀναφέρουν τὸ Ἰλλυρικὸν ('Ρω 15,19) ἢ τὴν Δαλματία (Β' Τι 4,10) χωρὶς κανέναν ἄλλο σχολιασμό. βλ. γιὰ παράδειγμα Lagrange P. M.-J., Saint Paul Épitre aux Romans, Paris 1922. Hastings J., The Great Texts of the Bible - Romans, Michigan. Wilckens J., Der Brief an die Römer. Sanday W.-Headlam A.C., Critical and Exegetical Commentary on the Epistle of the Romans, στὸ International Critical Commentary, Edinburgh 1945⁵ (1895¹). Huby P. J., Saint Paul Épitre aux Romans, Paris 1940. Schiwy G., Weg ins Neue Testament Kommentar und Material, Band III: Paulusbriefe, Würzburg 1968. Τρεμπέλας Π., Υπόμνημα εἰς τὰς Ἐπιστολὰς τῆς Κ. Διαθήκης, τ. 2, Ἀθῆναι 1956. Althaus P., Der Brief an die Römer, Göttingen 1970. Black A., New Century Bible Commentary - Romans, London 1973.
24. Πολύβιος 2,11,11-12. Plinius 3,144.
25. Πρὸς Ρωμαίους, Πρὸς Γαλάτας, Πρὸς Ἐβραίους Ἐπιστολὲς πρὸς ἑλληνογλώσσους.
26. Πρξ 18,2' διὰ τὸ διατεταχέναι *Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ιουδαίους ἀπὸ τῆς 'Ρώμης*. τὸ διάταγμα μνημονεύει κι ὁ 'Ρωμαῖος ἱστορικὸς Suetonius, Cl. 25,4: *Iudeos... assidue tumultuantis Roma expulit*. κατὰ τὸν Ὁρώσιο τὸ μνημόνευε καὶ ὁ Ἰώσηπος Orosius, Hist. 7,6,15 PL 31, 107ab.
27. Ο 'Ρωμαῖος Ἀκύλας καὶ ἡ γυναίκα του Πρίσκιλλα, Πόντιοι στὸ γένος καὶ Ιουδαῖοι στὴν πίστι, πρὶν γίνουν Χριστιανοί, κάτοικοι τῆς 'Ρώμης, κατὰ τὴν ἐξορία αὐτὴν κατέφυγαν στὴν Κόρινθο (Πρξ 18,2-3) κι ἔπειτα στὴν Ἔφεσο (Πρξ 18,18' 18,24-26)' ἐν τέλει ἐπαναπατρίστηκαν στὴ 'Ρώμη ('Ρω 16,3).
28. 'Ρω 16,3-15' μνημονεύονται πάνω ἀπὸ 30 ἐπαναπατρισθέντες.
29. Πρξ 19,21.
30. Α' Κο 16,5.

Εἰσήγησι στὸ Β' Διορθόδοξο Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο Νιγρίτης τοῦ 1998, Πρακτικά, σ. 293-303. (Στὸ Συνέδριο αὐτό, παρὰ τὸ εἰωθός, κατ' ἐξαίρεσιν ἐγὼ ἔκανα δύο εἰσηγήσεις. βλ. καὶ σελ. 377-381).

4. ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

Ἡ ἀγάπη συγχαίρει τῇ ἀληθείᾳ

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ μία, καὶ δὲν ἔχρειά-
ζετο ἄλλο ὅνομα, διὰ νὰ διακρίνεται. ἐπειδὴ ὅμως κατὰ καιροὺς ἐνε-
φανίσθησαν διάφοροι παραχαράξεις τῆς ἀληθείας, προσέλαβε καὶ ἡ
ἐκκλησία διαφόρους ἐπωνυμίας, διὰ νὰ διακριθῇ ἀπ' αὐτάς. ἔναντι τοῦ
ἀμαρτωλοῦ κόσμου κατ' ἀρχὴν ἡ ἐκκλησία ἐπωνομάσθη ἀγία. ἔναντι
τῶν νικολαϊτῶν καὶ γνωστικῶν ἐπωνομάσθη ἀποστολική. ἔναντι κυ-
ρίως τῶν ἀρειανῶν καὶ πνευματομάχων διηγύρυνε τὴν χρῆσιν τῆς ἐπω-
νυμίας καθολική. ἔναντι τῶν μονοφυσιτῶν ἐπωνομάσθη ὁρθόδοξος. ἐ-
πειδὴ οἱ παραχαράκται ὠνόμασαν ἑαυτοὺς ἐκκλησίας, ἡναγκάσθη καὶ
ἡ ἐκκλησία νὰ λάβῃ ἐπωνυμίας. ἄλλως αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ἐκκλησία.
διότι, ὅπως ἔνας εἶναι ὁ Χριστός, μία εἶναι καὶ ἡ ἐκκλησία. εἰς Κύ-
ριος, μία πίστις, ἐν βάπτισμα¹. δὲν ὑπάρχουν ἐκκλησίαι, ἀλλ' ἐκκλη-
σία. αὐτὴ μονοπαλεῖ τὴν ἀλήθειαν, αὐτὴ μόνη ἐκπροσωπεῖ τὸν Χρι-
στόν. ἐὰν δὲ καὶ ὑπάρχουν ἐν τῷ κόσμῳ ὥρισμένοι χριστώνυμοι ὁργα-
νισμοί, πολυπληθέστεροι ἔστω καὶ περισσότερον ὥργανωμένοι ἀπὸ
τὴν ἐκκλησίαν, ἡ ἐνδεχομένως ἐλάχιστα παρεκκλίνοντες ἀπ' αὐτήν,
τοῦτο οὐδόλως ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἀποκλειστικὴν ἰδιότη-
τά της νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. καὶ ἀν ἀκόμη γίνῃ ποτὲ
τὸ μυριοστὸν τοῦ ὄγκου τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἔξω αὐτῆς χριστωνύμων
ὁργανισμῶν, δὲν παύει καὶ τότε τὸ μικρὸν τοῦτο ποίμνιον, ἐφ' ὅσον
κρατεῖ ὁρθοδόξως τὴν ἀλήθειαν, νὰ εἶναι ἡ μία ἐκκλησία τοῦ Χρι-
στοῦ.

Μία ἀκροσφαλής μονομέρεια, διάδοχος τῆς ἀρχαίας μονομερείας
ἐκ τῆς ὁποίας ἀνεφύησαν καὶ ὁ μονοφυσιτισμὸς καὶ πολλαὶ ἄλλαι αἰ-
ρέσεις, εἶναι κατὰ τὰς ἡμέρας μας ὁ ἀνισοβαρῆς τονισμὸς τῆς ἀγάπης
ἐπὶ μειώσει τῆς ὁξίας τῆς ἀληθείας. ἡ «ἀγάπη» αὐτή, ἡ ὁποία ἐμφανί-
ζεται ὡς νέον κύμα, ἔξεταζομένη μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ θεοπνεύστου
Κανόνος τῶν Γραφῶν εὑρίσκεται διάφορος τῆς θείας καὶ εὐαγγελικῆς
ἀγάπης, ἡ ὁποία εἶναι τὸ κύριον γνώρισμα τῶν Χριστιανῶν. ἀλλὰ καὶ
τῆς ἀληθείας ἡ ὁρθόδοξος ἐκδοχή, αὐτὴ ἡ ὁρθοδοξία, διατρέχει ὥσαύ-
τως τὸν κίνδυνον νὰ ἐκληφθῇ πλημμελῶς καὶ νὰ εἶναι ὅτιδήποτε ἄλλο
πλήν τῆς ὄντως ὁρθοδοξίας. τότε μόνον προσδιορίζεται ἀπλανῶς καὶ
ἀσφαλῶς ἡ ἀγνή οὐσία τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ὁρθοδοξίας, ὅταν φρονῶ-
μεν ὅτι ἀμφότερα εἶναι κεφάλαια ἐξ ἵσου ἀπαραίτητα διὰ τὴν σωτη-

ρίαν, ὅτι δὲν ύπάρχει σωτηρία ἄνευ τοῦ ἑνός, καὶ ὅταν εὑρίσκωμεν τὰς πηγάς καὶ τὰ πρότυπα ἀμφοτέρων εἰς τὴν Θείαν Γραφήν.

Ἡ χριστιανικὴ πίστις εἶναι κατ’ ἔξοχὴν εὐαγγέλιον τῆς ἀγάπης. δι’ αὐτῆς ἀποκαλύπτεται ὅτι Ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστί², καὶ εἰς τὰ κλίματα αὐτῆς μόνον ὁ θεὸς δύναζεται θεὸς τῆς ἀγάπης³ καὶ θεὸς τῆς εἰρήνης⁴. δὲν εἶναι δὲ ἄσχετον πρὸς αὐτά, ὅτι ἡ λέξις ἀγάπη ἀπαντᾶται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, εἶναι δὲ λέξις ἰδιάζουσα εἰς τὸ λεξιλόγιον τῆς Χριστιανικῆς πίστεως.

Ο θεὸς εἶναι πρωτίστως ἀγάπη καθ’ ἑαυτόν. εἰς τρία πρόσωπα ύπάρχων, ἵσα καὶ δόμοιούσια, ἀπολύτως ὁμόφρονα καὶ ἀκαταλήπτως ἀγαπητά, εἶναι τὸ τέλειον πρότυπον καὶ ἡ ἀίδιος πηγὴ τῆς ἀγάπης. ὅντως, ἂν δὲν ἦτο τριαδικός, δὲν θὰ ἦτο ἀγάπη. καὶ τὰ δύο αὐτὰ εἶναι ἐξ ἐκείνων, τὰ δόποια δὲν ἐπιτρέπεται οὕτε καὶ νὰ φαντασθῇ κανεὶς κατ’ ἄλλον τρόπον. εἶναι δυνατὸν νὰ ύπάρχῃ ἴσχυρὰ ἀγάπη μεταξὺ δύο προσώπων, ἀλλὰ τελεία εἶναι ἡ μεταξὺ τριῶν προσώπων ἴσχυρὰ καὶ πανίσχυρος ἀγάπη. καὶ τοῦτο ἀντιλαμβάνεται κανεὶς εὐκόλως· συμβαίνει δὲ καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. ἴσχυρὸς δεσμὸς ἀγάπης ύπάρχει πολλάκις καὶ μεταξὺ δύο ἀνθρώπων, ἀλλ’ ἡ δύναμις τοῦ δεσμοῦ δὲν ἀποδεικνύει, ὅτι αὐτὸς εἶναι ἀκριβῶς ἡ τελεία ἀγάπη. ὅταν ὅμως συσφίγγεται ὁ δεσμὸς μεταξὺ τριῶν, καὶ ὅσῳ περισσότερον ἀγαπᾷ ὁ πρῶτος τὸν δεύτερον, τόσῳ περισσότερον ἀγαπᾷ ὁ τρίτος ἀμφοτέρους τοὺς ἄλλους τῆς τριάδος, καὶ δὲν ἐμφανίζεται ἕχνος φθόνου ἢ προτιμήσεως εἰς τοὺς τρεῖς, ὁ δεσμὸς ἐκεῖνος εἶναι ὄντως ἀγάπη. τοιαύτη ἀγάπη τελεία καὶ ἀπόλυτος συνδέει τὰ τρία πρόσωπα τοῦ θεοῦ, τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον. διὰ τοῦτο καὶ τότε ἀπεκαλύφθη ὅτι ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστίν, ὅταν ἀπεκαλύφθη ὅτι εἶναι καὶ τριαδικός. ὅταν ἦτο ἄγνωστος ὡς τριαδικός, ἦτο ἄγνωστος καὶ ὡς θεὸς τῆς ἀγάπης. ταῦτα ἔχοντες κατὰ νοῦν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, δύνομάζουν ἐνίοτε τὸν θεὸν αὐτοαγάπην. ἐνῷ ὅμως αὐτὸς εἶναι ὑψίστη ἀλήθεια καὶ αἰώνιον δόγμα, εἶναι αὐτόχρημα ψεῦδος καὶ μωρία νὰ εἰπῇ κανεὶς ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι θεός. ἡ ἀγάπη εἶναι κατηγορούμενον τοῦ θεοῦ, ἀλλ’ ὁ θεὸς δὲν εἶναι ποτὲ δυνατὸν νὰ εἶναι κατηγορούμενον τῆς ἀγάπης ἢ οἰασδήποτε ἄλλης ἐννοίας. ἡ ἀγάπη εἶναι ἐκ τῶν ἐννοιῶν ἐκείνων, αἱ δόποιαι εἶναι ἀνύπαρκτοι ἄνευ τοῦ φορέως αὐτῶν, ὅπως ἀνύπαρκτος εἶναι καὶ ἡ φωτιστικὴ φλόξ ἄνευ τοῦ λύχνου. αὐτὸς πρέπει νὰ τὸ προσέξωμεν πολὺ σήμερον, διότι τὸ σόφισμα ὅτι ἡ ἀγάπη ἐστὶ θεὸς ἐπικρατεῖ κατ’ οὐσίαν εἰς τὴν σκέψιν αὐτῶν ποὺ ὑπερτονίζουν καὶ παρατονίζουν τὴν ἀγάπην εἰς βάρος τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ὄρθοδοξίας. ἐνῷ προφέρουν ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστίν, ἐννοοῦν εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ ἀγάπη θεός ἐστι, καὶ χάριν αὐτοῦ τοῦ ἀνυποστάτου θεοῦ θυσιάζουν τὴν ἀλήθειαν. διότι ὁ θεός, ὁ δόποιος εἶναι ἀγάπη, εἶναι καὶ δύναμις καὶ ἀλή-

θεια. αὐτὸς εἶπεν· Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια⁵. αὐτὸς ἀπεκάλυψε· Τὸ πνεῦμα ἐστιν ἡ ἀλήθεια⁶. ἔτσι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θυσιάσῃ κανεὶς τὴν ἀλήθειαν χάριν τῆς ἀγάπης, δηλαδὴ τὸν θεὸν χάριν τοῦ θεοῦ. διότι οὔτε ἡ ἀγάπη οὔτε ἡ ἀλήθεια εἶναι θεὸς ἡ θεοί, ἀλλ’ οὔτε κἄν υπάρχουν ἄνευ τοῦ φορέως αὐτῶν· ἐνῷ ὁ θεὸς εἶναι καὶ ἀγάπη καὶ ἀλήθεια.

Ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ ὅμως ἐκκέχυται καὶ ἔξω τῆς ἀγίας τριάδος. αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὅποιον ὁ θεὸς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ μάλιστα τὰ λογικὰ κτίσματά του, εἴτε ἀσώματα εἴτε καὶ σωματικά, κατ’ εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἔσυντο⁷. ἔξ ἀγάπης ἀνεξιχνιάστου ποθεῖ νὰ βλέπῃ τὰ προσόντα του καὶ εἰς ἄλλα πρόσωπα, ὅχι ἔνα καὶ δύο ἀλλ’ ἀσυλλήπτως πολυάριθμα. ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ δημιουργεῖ καὶ ἄλλους κτιστοὺς θεούς, διὰ νὰ εὕρῃ καὶ ἄλλα πρόσωπα εἰς τὰ ὅποια νὰ ἐκδηλωθῇ, καὶ ἔλκει ἵσχυρῶς τὰ ἀναρίθμητα αὐτὰ πρόσωπα, διὰ νὰ τὰ φέρῃ, ἀν δύνανται, εἰς τὸ ὕψος του, εἰς τὸ κάλλος του, εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν σοφίαν του, διὰ νὰ τὸν μεταδῷ ἐκ τῆς μακαριότητός του τόσῳ περισσοτέραν, ὅσῳ περισσότερον δύνανται ἐκεῖνα. κατάπληκτος μένει ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια πρὸ τῆς τοιαύτης ἀγάπης, τὴν ὅποιαν ὅχι μόνον ἦτο ἀδύνατον νὰ διανοηθῇ, ἀν δὲν τῆς ἀπεκαλύπτετο, ἀλλ’ οὔτε καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν συλλάβῃ ὅλην ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἔστω καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν, χωρὶς νὰ διαρραγῇ· ὅπως δὲν εἶναι δυνατὸν τὸ καύσιμον ἄχυρον νὰ χρηματίσῃ ὑποστύλωμα τοῦ ἥλιου, χωρὶς νὰ κατακαῆ. πῦρ καταναλίσκον⁸ εἶναι ὁ θεός, διότι καὶ ἡ ἀγάπη του, ὅπως καὶ ἡ σοφία του καὶ ἡ δύναμις του, ἀν ἐνεφανίζοντο εἰς τὸν ἀνθρωπὸν ὅπως εἶναι, ὁ ἀνθρωπὸς δὲν θὰ ἐπρόφθανε νὰ ἰδῇ οὔτε καὶ νὰ σκεφθῇ.

Ως ἀπέραντος καὶ ἀσύλληπτος φιλανθρωπία ἐμφανίζεται ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ εἰς τὸ σχέδιον τῆς θείας οἰκονομίας του, εἰς τὴν ἐνανθρώπησίν του διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ θέωσιν τοῦ ἀχαρίστου στασιαστοῦ ἀνθρώπου. ἐδῶ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ ἐκδηλώνεται καὶ ὡς ταπεινοφροσύνη καὶ ὡς θυσία. αὐτός, τοῦ ὅποιου ἡ ἀγάπη δὲν περιωρίσθη εἰς τὰ τρία πρόσωπα τῆς οὐσίας του, ἀλλ’ ἔπλασεν ἀναρίθμητα ἄλλα πρόσωπα, διὰ ν’ ἀγαπήσῃ καὶ αὐτὰ καὶ νὰ τὰ δοξάσῃ ἀπὸ τὴν δόξαν του, αὐτὸς δὲν ἐθεώρησε τίποτε τὸ νὰ ταπεινωθῇ χάριν τοῦ ἀχαρίστου πλάσματός του, νὰ λάβῃ τὸ δουλικὸν καὶ ἀμαρτωλὸν σχῆμα ἐκείνου, διὰ νὰ τὸ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν θέωσιν. δὲν ἀπηξίωσε νὰ καταδικασθῇ ὡς ἀνθρωπὸς τῆς πλέον ἐσπιλωμένης ὑπολήψεως, διὰ νὰ δοξάσῃ τὸν πεπτωκότα. μία τοιαύτη ἐκδήλωσις τῆς ἀγάπης ἦτο ἀπρόβλεπτος ἐκ μέρους καὶ τῶν ἀγγέλων, τόσον τῶν πονηρῶν, οἱ ὅποιοι διὰ τοῦτο ἐξηπατήθησαν καὶ ἔχασαν τὴν μάχην, ὅσον καὶ τῶν ἀγαθῶν, οἱ ὅποιοι κατεπλάγησαν, ὅταν κατὰ τὴν ἀνάστασιν ἔμαθον, ὅτι ὁ θεός ἔχει καὶ νίδν καὶ πνεῦμα, ἴσους καὶ ὁμοουσίους· ὅτι ὁ θεός ἀγάπη ἐστίν.

Ἡτο καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως γνωστὸν εἰς τὸν ἀνθρώπους

τοῦ θεοῦ, ὅτι ὁ θεὸς ἀγαπᾷ καὶ θέλει τὴν ἀγάπην καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων του· ἀλλὰ τόσον μόνον, ὃσον ἀμυδρῶς φαίνεται τὸ φῶς ἐνὸς μακρινοῦ ἀστέρος. ὅταν τὸ φῶς, ὁ θεός, ἥλθεν εἰς τὸν κόσμον⁹ καὶ ἐνηθρώπησε καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν¹⁰, μᾶς ἀπεκάλυψε τὴν ἀγάπην ὡς καινὴν ἐντολὴν καὶ τὴν εἰρήνην του ὡς λίαν ἰδιάζουσαν εἰρήνην καὶ σοβαρῶς διάφορον τῆς γνωστῆς ἐν τῷ κόσμῳ εἰρήνης. περὶ τῆς εἰρήνης του πρῶτον εἶπε τοῦτο τὸ παράδοξον· *Μὴ νομίσητε ὅτι ἥλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· αὐτὴ ἡ εἰρήνη εἶναι ἡ συμβατική, ἡ κλασική, ἡ καὶ πρὸ τούτου γνωστὴ εἰς τὸν κόσμον.* *Οὐκ ἥλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν.* ἥλθον γὰρ διχάσαι ἀνθρωπὸν κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ....¹¹. ἀμέσως καθίσταται εὐνόητον ὅτι ὑφίσταται ἀσυμβίβαστος εἰδοποιὸς διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἐγκοσμίου εἰρήνης καὶ τῆς εἰρήνης τοῦ θεοῦ τῆς ἀγάπης. ἐφ' ὃσον ὁ θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοσύνισταται ὡς καταλύτης τῆς ἐν τῷ κόσμῳ εἰρήνης, ἀναντιρρήτως ἡ εἰρήνη αὐτοῦ εἶναι ἄλλη καὶ ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς ἄνευ τῆς ἀποκαλύψεώς του. αὐτὴν τὴν διάκρισιν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἐπίτευγμα θεολογικοῦ στοχασμοῦ ἡ ἔρμηνευτικῆς λεπτότητος, τὴν κάνει ὁ ἴδιος σαφέστατα, λέγων εἰς τὴν διαθήκην του· *Eἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν*· ἐκφραζόμενος δὲ καὶ ἀρνητικῶς ἐπαναλαμβάνει· *Οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν*¹². ἄλλη εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ εἰρήνη τοῦ κόσμου καὶ ἄλλη ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ. ἡ τοῦ θεοῦ μάλιστα προϋποθέτει τὴν κατάλυσιν τῆς εἰρήνης τοῦ κόσμου, διότι δὲν δύναται νὰ συνυπάρξῃ μετ' αὐτῆς προϋποθέτει μάχαιραν καὶ διχασμόν. καὶ τοῦτο ἀπέδειξαν τόσον ὁ ἀνανθρωπήσας θεὸς ὃσον καὶ τὰ μέλη τοῦ σώματός του, δηλαδὴ τῆς ἐκκλησίας του, γενόμενοι τροφὴ τοῦ στόματος τῆς μαχαίρας, διχάσαντες τὸν κόσμον καὶ διχασθέντες πρὸς αὐτόν. εἰς τὴν αὐτὴν διαθήκην, ἡ ὁποία οὕτως εἰπεῖν εἶναι τὸ ἰδρυτικὸν πρωτόκολλον τῆς ἐκκλησίας, ἐμφανίζεται ἡ ἀγάπη ὡς καινὴ ἐντολή. συνήθως προφέρομεν ἐκ τῆς ἐντολῆς αὐτῆς μόνον δύο λέξεις· ἀγαπᾶτε ἄλλήλους· καὶ τοῦτο διότι δυστυχῶς οἱ σύγχρονοι Χριστιανοὶ ἀντιλαμβάνονται τὸν Χριστιανισμὸν ὡς μίαν κοινωνικὴν βελτίωσιν, ἔστω καὶ τὴν καλλίστην, ἔστω καὶ τὴν αἰωνίαν, καὶ ὅχι ὡς ἀποκάλυψιν. ἀλλὰ μόνον ὀλόκληρον τὸ χωρίον μᾶς διαφωτίζει νὰ ἴδωμεν τὸ ὑπερφυὲς τῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης· *Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἄλλήλους· καθὼς ἡγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἄλλήλους*¹³. τίποτε τὸ καινὸν δὲν θὰ ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἐντολὴν αὐτήν, ἀν ἐπρόκειτο περὶ τῆς γνωστῆς μέχρι τότε ἀγάπης. τὸ καινὸν τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτεται τώρα διὰ πρώτην φοράν, καὶ τὸ ὁποῖον οἰκοδομεῖ τεῖχος διαφορᾶς ἀσυμβίβαστου μεταξὺ τῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ, φαίνεται σαφέστερον εἰς τὸ δεύτερον σκέλος τοῦ χωρίου· καθὼς ἡγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἄλλήλους. δηλαδὴ· «Ἐννοῶ

νὰ ἀγαπᾶτε ἀλλήλους ὅχι ὅπως συνήθως οἱ ἄνθρωποι ἀγαποῦν ἀλλήλους, ἀλλὰ καθ' ὃν τρόπον σᾶς ἡγάπησα ἐγώ». ἐδῶ ἔγκειται ἡ καινότης τῆς ἐντολῆς. ἄλλως θὰ ᾖ το οὐτοπία νὰ ὀνομάσῃ ὁ Κύριος καινὴν ἐντολὴν καὶ ἀποκάλυψιν ἔνα πρᾶγμα παναθρωπίνως γνωστόν.

Εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου ἡ ἐν Χριστῷ ἀγάπη θεωρεῖται ως ἀναπόσπαστος ἀπὸ τὴν πίστιν, ως πρᾶγμα τὸ ὄποιον δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς πίστεως¹⁴. ως κεφαλαιώδη δὲ παρακαταθήκην ἀφήνει ὁ ἀπόστολος εἰς τὸν Τιμόθεον τὴν ἐκ πίστεως πηγάζουσαν ἀγάπην. Τὸ δὲ τέλος, λέγει, τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου¹⁵. Θεωρεῖ ἐξ ἄλλου τὴν ἀγάπην μόνον ως ἐκδήλωσιν τῆς πίστεως· Ἐν γάρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὕτε περιτομή τι ἰσχύει οὕτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι’ ἀγάπης ἐνεργουμένη¹⁶. καὶ ἀσπάζεται μόνον τοὺς διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ φρονήματος τῆς πίστεως ἀγαπῶντας αὐτὸν· Ἀσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει¹⁷. τόσον δὲ εἰς τοῦ Παύλου ὅσον καὶ εἰς τοῦ Ιωάννου τὰς Ἐπιστολὰς ἀποκαλύπτεται ὅτι αὐτὴ ἡ ἐκ πίστεως ἀγάπη εἶναι ἡ μόνη γνησία καὶ εἰλικρινής, ὅτι εἰς τὴν σφαῖραν τῆς πίστεως ὑπάρχει τὸ ἀλήθευτον ἐν ἀγάπῃ, τὸ εἰλικρινῶς ἀγαπᾶν¹⁸. ὅπως μία εἶναι ἡ σφαῖρα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς τε φωτεινῆς καὶ τῆς θερμικῆς ἀκτινοβολίας τοῦ ἥλιου, δόμοίως μία εἶναι καὶ ἡ περιοχὴ τῆς πίστεως εἰς τὸν θεόν καὶ τῆς ἀγάπης κατὰ θεόν. ὁ εἰσδύων εἰς τὰ βάθη τῆς πίστεως αὐτὸς εἰσδύει καὶ εἰς τὰ βάθη τῆς ἀγάπης. ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεως καὶ ἡ δύναμις τῆς ἀγάπης συνυπάρχουν καὶ συναυξάνουν ἀναλόγως. ὁ μαθητὴς τῆς ἀγάπης, ἀναλύει τὴν ἀγάπην εἰς τήρησιν τῶν ἐντολῶν τοῦ θεοῦ· Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατᾶμεν κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολή, καθὼς ἡκούσατε ἀπ’ ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε¹⁹. καὶ ὁ Κύριος ἔδωκε σαφῆ τὸν δρισμὸν τῆς ἀγάπης· Μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. ἐὰν τὰς ἐντολὰς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου· καὶ ὡς ὑπόδειγμα προβάλλει τὴν ἴδικήν του ἀγάπην πρὸς τὸν πατέρα· Καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ²⁰. ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν θεόν καὶ πρὸς τὸν ἀδελφὸν πρῶτον μὲν εἶναι μία καὶ ἡ αὐτή, δεύτερον δὲ εἶναι ζήτημα τηρήσεως ἐντολῶν καὶ βιώσεως κατὰ τὸ θέλημα καὶ τὸ ἐπίταγμα τοῦ θεοῦ. ἀντιθέτως ἡ ἀγάπη ως φυσικὸν συναίσθημα τοῦ ἀνθρώπου, πρᾶγμα ἐντελῶς διάφορον, ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν της εἰς τὰς φυσικὰς τάσεις τοῦ ἀνθρώπου. διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς διευκρινίζει ἡ ἀγάπη ἡ ἐμή, ὅπως καὶ περὶ τῆς εἰρήνης ἡ εἰρήνη ἡ ἐμή.

Τὸ γεγονός ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ κραταιὰ χριστιανικὴ κατὰ θεόν ἀγάπη καὶ ἄλλη τὸ ὅμώνυμον πανανθρώπινον συναίσθημα, φαίνεται πρακτικῶς ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀντικείμενον ἀγῶνος, ἐνῷ ἡ φυσικὴ ἀγάπη εἶναι πρᾶγμα φυσικὸν καὶ αὐθόρμη-

τον. εἰς τὴν πανανθρωπίνην ἀγάπην, ὅχι μόνον ἐν τῇ φυσικῇ μορφῇ τῆς ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ εὐγενεστέρᾳ, ὅπως εἴναι ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς γονεῖς ἢ πρὸς τὰ φυσικὰ τέκνα, ἡ φιλία, καὶ αὐτὸς ὁ σώφρων ἔρως, ὁ ἄνθρωπος ἄγεται, πάσχει, δὲν δύναται νὰ μὴ ἀγαπᾷ, καταρρέει εἰς τὸ ἀγαπᾶν. ἀντιθέτως εἰς τὴν κατὰ τὸν θεὸν ἀγάπην ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ, ἀγωνίζεται· Ἐαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ θεοῦ τηρήσατε²¹, παραγγέλλει ὁ ἀπόστολος Ιούδας. ὁ μὲν θεὸς καὶ οἱ ἄγγελοι καὶ πᾶν πρόσωπον ἀδιάπτωτον φέρονται πρὸς τὴν ἀγάπην φύσει καὶ δὲν δοκιμάζουν ἐν ἑαυτοῖς ἄλλην ἀντίρροπον δύναμιν. ὁ ἄνθρωπος ὅμως ὡς πεπτωκώς, ὅσον καὶ ὃν φέρεται καὶ αὐτὸς πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ ἀγάπην δυνάμει τῆς ἀρχικῆς φύσεώς του, ὅμως δοκιμάζει καὶ τὰς ἀντιρρόπους δυνάμεις τῆς πτώσεως. αὐτὸς εἴναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὄποιον ὁ ἄνθρωπος παροτρύνεται νὰ τηρηθῇ ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ θεοῦ. καὶ ναὶ μὲν διὰ τὸν προκόψαντα ἐν Χριστῷ ἄνθρωπον τὸ ἐν Χριστῷ ἀγαπᾶν γίνεται ἔξις καὶ ἀπόλαυσις πνευματική, ἀλλὰ ποτὲ δὲν παύει ἡ παραμονή του εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ νὰ τοῦ εἴναι ἀντικείμενον ἀγῶνος μέχρι τῆς τελειώσεώς του ἐν τῷ θανάτῳ.

Εἰς τὸν προειρημένον λόγον τοῦ Ιούδα Ἐαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ θεοῦ τηρήσατε «ἀγάπη» λέγεται ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἡ καθολική. ὀλίγον προηγουμένως ὁ Ιούδας ὀνομάζει καὶ τὰς κατὰ τόπους ἐκκλησίας τῶν Χριστιανῶν ἀγάπας²². ἀγάπη ἀρχικῶς σημαίνει ἀγκάλη. ὁ Ιούδας λέγει τὴν ἐκκλησίαν ἀγάπην ὑφ' ἣν ἔννοιαν εἶπε καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐν οὐρανῷ ἐκκλησίαν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ²³. τὰ πρόσωπα, ποὺ ἀγαπῶνται ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ἀγαποῦν τὸν θεόν, ἀγαπῶνται δὲ καὶ μεταξύ των διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἐνδιαιτῶνται εἰς μίαν πνευματικὴν περιοχὴν περικλειομένην ὑπὸ τῶν κραταιῶν βραχιόνων τοῦ θεοῦ πατρὸς καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. αὐτὴ ἡ ἀγκάλη ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ δὲν εἴναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἐκκλησία. πᾶσα ἀποσκίρτησις ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ ὄρια τῆς εἴναι ἀποσκίρτησις ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ συνεπαγομένη θανάσιμον πτῶσιν. ὁ δὲ ἔξω τῶν ὄριών τῆς ἐκκλησίας καὶ ἔξω τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ δὲν εἴναι δυνατὸν ν' ἀγαπᾷ ἐν Χριστῷ, ἀφοῦ δὲν ἀντλεῖ ἀγάπην τινὰ ἀπὸ τὴν πηγὴν τῆς ἀγάπης. ἡ τυχὸν ἐκδηλουμένη ἀγάπη ἐκείνου είναι ἀπάτη. ὁ ἀπόστολος Πέτρος ὀνομάζει ῥητῶς τὰς ἔξω τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας ἀγάπας «ἀπάτας»²⁴.

Ἐφ' ὅσον ἡ ἐν Χριστῷ ἀγάπη ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἀληθείας, εἴναι ὀλοφάνερον ὅτι ὁ παρεκκλίνων καὶ ἐκπίπτων τῆς περὶ τὸν θεὸν ἀληθείας ἐκπίπτει καὶ τῆς ἀγάπης. ἀλήθεια δὲ εἴναι τὸ περιεχόμενον τῆς θείας ἀποκαλύψεως, αὐτὸς τὸ ὄποιον οἱ ἀπόστολοι παρέλαβον ἀπὸ τὸν Κύριον καὶ παρέδωκαν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐκκλησίαν. είναι τὸ ἐπιγνῶναι τὴν ἀλήθειαν τοῦ θεοῦ, τὸ ὄρθως δοξάζειν περὶ τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, ἡ Ἱερὰ παράδοσις. αὐ-

τὸ εῖναι ἡ ὄρθοδοξία, τὸ δόγμα τὸ ἀρχικὸν καὶ ἀληθινὸν τῆς ἐκκλησίας. σήμερον τὸ δόγμα ἀκούεται παρὰ πολλοῖς ὡς ἀποκρουστικὴ καὶ ἀνελεύθερος λέξις τοῦ μεσαιωνικοῦ παρελθόντος, καὶ ἡ ὄρθοδοξία καταφρονεῖται ὡς μηδενὸς λόγου ἄξιον πρᾶγμα. γίνεται λόγος περὶ ἔξελίξεως βελτιώσεως προσαρμογῆς καὶ ἐκσυγχρονίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἢ τῆς ἐκκλησίας. ἀφήνω κατὰ μέρος τὸ γεγονός ὅτι οἱ φορεῖς αὐτῆς τῆς ἰδέας δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀληθεύωσιν ἐν ἀγάπῃ καὶ νὰ εἶναι φορεῖς τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης, παρ' ὅλον ὅτι αὐτοσυνίστανται ὡς οἱ ἀνθρωποι τῆς ἀγάπης, καὶ εἰσέρχομαι εἰς τὸ θέμα τῆς ὄρθοδοξίας καθ' ἑαυτό.

Ὀρθοδοξία εἶναι ἡ πιστὴ τήρησις καὶ ἔρμηνεία τῆς παραδόσεως τοῦ Χριστοῦ. ἂν ἡ ὄρθοδοξία κατὰ τὰς ἡμέρας μὲν τῶν ἀποστόλων ἦτο πρᾶγμα νεωτερικὸν καὶ εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς τὴν μακραίωνα ἴουδαϊκὴν παράδοσιν, κατὰ τὰς ἡμέρας μας δὲ εἶναι πρᾶγμα ἀρχαϊκὸν καὶ ἔχῃ νὰ παλαίσῃ πρὸς τοὺς νεωτερισμοὺς τῶν ἀθετούντων αὐτήν, τὸ γεγονός αὐτὸ διέπει τότε οὔτε τώρα ἀφαιρεῖ τίποτε ἀπὸ τὴν ἀξίαν της. καὶ ἡ ἀξία τῆς ὄρθοδοξίας εἶναι ὅτι αὐτὴ σώζει τὸν ἀνθρωπόν. ἀν δὲ μᾶς ἔδωκε τὸν ἥλιον ὡς ὄρον τῆς φυσικῆς μας ζωῆς, καὶ τὴν αἰώνιον καὶ ἀπαράλλακτον ἀλήθειάν του ὡς ὄρον τῆς σωτηρίας μας καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς μας, δὲν ἔχει καμμίαν ἀπολύτως σημασίαν τὸ ὅτι καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ Ἱερὰ παράδοσις εἶναι σήμερον πράγματα παλαιά. οὔτε ὁ ἥλιος ἀντικαθίσταται ἢ τελειοποιεῖται, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχασε τὴν ζωτικὴν ἀξίαν του, οὔτε ἡ Ἱερὰ παράδοσις βελτιώνεται ἢ ἀντικαθίσταται, ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὴ δὲν ἔχασε τὴν σωτηριώδη ἀξίαν της. ἄλλο εἶναι τὰ παλαιὰ ποὺ φθείρονται, καὶ ἄλλο τὰ παλαιὰ ποὺ ὅχι μόνον δὲν φθείρονται, ἀλλὰ καὶ ἀνακαινίζουν καὶ ζωογονοῦν πᾶν τὸ φθειρόμενον, ὅπως εἶναι ὁ ἥλιος εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ ἡ αἰώνιος ἀλήθεια, τὸ δόγμα, ἡ παράδοσις, ἡ ὄρθοδοξία, εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον.

Δὲν προσκρούει καθόλου εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος νὰ παραδέχεται ἀείποτε τὴν αὐτὴν αἰώνιον ἀλήθειαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὄρθιδόξως. δὲν καταργεῖ τοῦτο τὴν ἐλευθερίαν, οὔτε ὅταν πρόκηται περὶ ἀληθειῶν δευτερευούσης ἀξίας, ὅπως εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ πολλῷ μᾶλλον ὅταν πρόκηται περὶ τῆς ὑψίστης ἀλήθειας, τῆς αἰώνιου καὶ σωτηριώδους, τῆς ἀληθείας ποὺ στρέφεται περὶ τὸν ἀναλλοίωτον θεὸν καὶ τὰς προαιωνίως ἐσχεδιασμένας περὶ τὸν ἀνθρωπὸν ἐνεργείας του. ἄξιον δὲ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ ὑψιστα εὐεργετικὸν τὸ γενικὸν δόγμα καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἀγίων οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, ὅτι ἀπαγορεύεται πᾶσα προσθήκη ἢ ἀφαίρεσις ἢ ἀλλοίωσις εἰς τὴν ἄπαξ παραδοθεῖσαν πίστιν. μόνον παράφρων ἀνθρωπος εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνοχληθῇ ἀπὸ τὸν δογματισμὸν

αὐτοῦ τοῦ εἰδους, καὶ νὰ ποθήσῃ θανάσιμον ἀσυδοσίαν. ἥδη οἱ αἵρετικοὶ τῶν τελευταίων ἀποστολικῶν χρόνων ἀπεπειράθησαν τὴν πρώτην ἀλλοίωσιν καὶ «προσαρμογὴν» τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, αὐτοῦ ποὺ δὲ Παῦλος ὀνομάζει παραγγελίαν, δὲ Πέτρος καὶ δὲ Ἰωάννης ἀγίαν ἐντολήν, καὶ δὲ Ἰούδας ἄπαξ παραδοθεῖσαν πίστιν²⁵. τὸ ἄπαξ, χρησιμοποιούμενον ἐν τῇ Γραφῇ ἐπὶ ἀμετακλήτων ἀποφάσεων καὶ ἀναλλοιώτων θεσμῶν, χαρακτηρίζει τὴν παράδοσιν τῆς θείας ἀποκαλύψεως ὡς ἄπαξ διὰ παντὸς τελείαν καὶ αὐτάρκη γενομένην. τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως παρεδόθη μὲν ἄπαξ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, διεφυλάχθη δέ, ἥρμηνεύθη, καὶ ἐβιώθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. τοῦτο εἶναι ἡ ιερὰ παράδοσις. ἡ ζωὴ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πρᾶξις τῆς ἐκκλησίας, ἡ οὐσία τῆς λατρείας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ θεολογία τῆς ἐκκλησίας, εἶναι ὅλα ἀναμετάδοσις καὶ ἔρμηνεία τοῦ ἄπαξ παραδοθέντος θεοπνεύστου Κανόνος τῆς πίστεως. αὐτὴ δὲ ἡ ἐπαγρύπνησις τῆς ἐκκλησίας περὶ τὴν ἄπαξ παραδοθεῖσαν πίστιν, αὐτὴ εἶναι ἡ ὁρθοδοξία. ἡ ὁρθοδοξία δὲν εἶναι πρᾶγμα συντηρητικὸν οὔτε νεωτερικόν, ἀλλὰ πρᾶγμα τέλειον καὶ αἰώνιον, χθὲς νεοφανὲς καὶ σήμερον ἀρχαῖον.

Πᾶσα δύναμις ἀντιστρατευομένη εἰς τὴν ὁρθοδοξίαν προέρχεται ἔξω ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ, ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς ἀγκάλης του. διὰ τοῦτο ἡ ἀγάπη συνυπάρχει μόνον μὲ τὴν ὁρθοδοξίαν. ἡ ὁρθόδοξος πίστις, τὸ ὁρθόδοξον δόγμα, ἡ ὁρθόδοξος παραλαβὴ καὶ διατήρησις τῆς ἐν Χριστῷ ἀληθείας, εἶναι τὸ κλῖμα ποὺ ἀσφαλίζει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης. ἔξω ἀπὸ τὸ κλῖμα αὐτὸ δὲ τι φαίνεται ὡς ἀγάπη εἶναι ἀπάτη καὶ κακία· ἐντὸς τοῦ κλίματος αὐτοῦ δὲ τι φαίνεται ὡς μῆσος εἶναι ἀγάπη. δὲν ἔξηγεται ἄλλως, πῶς δὲ θεός τῆς ἀγάπης παρίσταται ὡς μισῶν²⁶ καὶ φθονῶν²⁷, πῶς ὁ Χριστός, ὁ Κύριος τῆς ἀγάπης, ἡ αὐτοαγάπη, κηρύσσει ὅτι ἡλθε νὰ καταλύσῃ τὴν εἰρήνην καὶ νὰ φέρῃ μάχαιραν καὶ διχασμόν, πῶς οἱ μεγαλείτεροι φορεῖς τῆς ἀγάπης του, ὁ Παῦλος καὶ δὲ Ἰωάννης, παραγγέλλουν τὴν διακοπὴν πάσης σχέσεως μὲ τοὺς ἔξω τῆς ὁρθοδοξίας. ὁ μὲν Παῦλος, αὐτὸς ποὺ ἔξ ἀγάπης διενοήθη νὰ χάσῃ δὲ ἴδιος τὸν Χριστὸν εἰς τὸν αἰῶνα ὑπὲρ τῶν Ἰουδαίων οἱ ὄποιοι τὸν ἐταλαιπώρουν, προκειμένου περὶ αἵρετικοῦ, παραγγέλλει τὴν παντελῆ διακοπὴν σχέσεων²⁸. δὲ μαθητὴς τῆς ἀγάπης, αὐτὸς ποὺ στιγματίζει ὡς ἀνθρωποκτόνον δόπιον δὲν ἀγαπᾷ τὸν ἀδελφόν του²⁹, αὐτὸς ποὺ ἔγινε τὸ στόμα τοῦ πνεύματος διὰ ν' ἀποκαλυφθῇ ὅτι δὲ θεός ἀγάπη ἐστίν, αὐτὸς δὲ ἴδιος εἶπε περὶ τῶν ἐτεροδόξων *Eἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε· δὲ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς³⁰.* πῶς τώρα ἡ φαινομενικὴ ἀγάπη τοῦ ἐτεροδόξου εἶναι κακία, καὶ πῶς αὐτὸ τὸ φαινομενικὸν μῆσος τῶν ἀποστόλων πρὸς τὸν ἐτερόδοξον, αὐτὸς δὲ φανατισμὸς

καὶ ἡ μισαλλοδοξία, ὅπως θὰ ἐλέγοντο σήμερον, πῶς εἶναι ἀγάπη, αὐτὸς καθίσταται εὐνόητον, ὅταν ἀτενίσῃ κανεὶς δι’ ἄλλην μίαν φορὰν πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς αἰώνιου ἀγάπης. οἱ ἀπόστολοι αὐτοὶ ἀγωνίζονται νὰ συγκρατήσουν τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὁρθοδοξίας, ὅπου ὑπάρχει ἡ ἀληθινὴ ἀγάπη. οἱ ἑτερόδοξοι ἀνταγωνίζονται νὰ ἐκβάλουν τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τὴν κοινὴν περιοχὴν τῆς ὁρθοδοξίας καὶ τῆς ἀγάπης. διότι ἀφοῦ ὁ θεὸς ἀγάπη ἔστι καὶ ἀληθείᾳ ἔστιν³¹, ὁ ἐκπίπτων τῆς ἀληθείας, ἐκπίπτει καὶ τῆς ἀγάπης. καὶ ὁ θεὸς τῆς ἀγάπης³² ποὺ εἶναι ἔξι ἵσου καὶ πνεῦμα τῆς ἀληθείας³³ δὲν εἶναι δυνατὸν εἰς ἄλλους νὰ κατοικῇ ως ἀγάπη μόνον καὶ εἰς ἄλλους ως ἀληθεία. ὁ ὁν ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτὸς εἶναι καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ.

Οἱ πατέρες ἀπεκάλεσαν τὸν θεὸν αὐτοαλήθειαν, ὅπως τὸν ἀπεκάλεσαν καὶ αὐτοαγάπην. καὶ ἡρμήνευσαν εἰς τοῦτο τὴν Γραφὴν πολὺ εὐστόχως. ὁ θεὸς μόνον, ως σοφὸς κατασκευαστὴς τοῦ πνευματικοῦ καὶ ὑλικοῦ κόσμου, κατέχει καὶ ἀποκαλύπτει τὴν ἀληθείαν. αὐτὸς ποὺ εὑρίσκεται ἔξω τῆς ἀληθείας εἶναι ὁ διάβολος καὶ οἱ πονηροὶ αὐτοῦ ἄγγελοι, καὶ λέγεται διὰ τοῦτο ψεύστης καὶ πατήρ τοῦ ψεύδους. αἵτιολογεῖται μάλιστα εἰς τὴν Κ. Διαθήκην ὅτι, ἐπειδὴ εἶναι πηγὴ τοῦ ψεύδους καὶ ἴσταται ἔξω τῆς ἀληθείας, διὰ τοῦτο εἶναι καὶ ἀνθρωποκτόνος, ἔχει δηλαδὴ μίαν ἰδιότητα ποὺ φανερώνει ἀπουσίαν ἀγάπης. Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ’ ἀρχῆς καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀληθεία ἐν αὐτῷ· ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἔστι καὶ πατήρ αὐτού³⁴. εἶναι φανερὸν ὅτι ἔξω τῆς ἀληθείας ὅχι μόνον ἀγάπη ἀλλ’ οὕτε καὶ ζωὴ ὑπάρχει, ἐφ’ ὅσον ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκτὸς ἀληθείας περιοχῆς χαρακτηρίζεται ως ἀνθρωποκτόνος. ὁ ἀνθρωπος ἔξεβλήθη ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς αἰώνιου ζωῆς καὶ τῆς ἀγάπης δι’ ἐνὸς ψεύδους. ἐν συνεχείᾳ ζῶν ως πεπτωκὼς ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ θεοῦ, ἀπεσκίρτησε καὶ ἔξ αὐτῆς τῆς προστασίας διὰ τῆς παραχαράξεως τῆς περὶ τὸν θεὸν ἀληθείας. πρώτη ἀθέτησις τῆς ὁρθοδοξίας ὑπῆρξεν ἡ ἐπινόησις τῆς εἰδωλολατρίας, καὶ αὐτὴ ἔξέβαλε τὸν ἀνθρωπὸν ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ τελείως καὶ τοῦ ἐδίδαξε τὸ μῆσος, μετὰ τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψιν καὶ τὴν ἐπαναφορὰν τῶν πιστευσάντων εἰς τὴν ἀγάπην καὶ τὴν αἰώνιον ζωήν, πάλιν ἔξέβαλεν ἀπὸ τὴν σωτηριώδη αὐτὴν κατάστασιν τοὺς ἀνθρώπους ἡ ἀθέτησις τῆς ὁρθοδοξίας, ἡ διαστροφὴ τῆς ἀκριβοῦς ἀληθείας τὴν ὅποιαν παρέδωκεν ὁ Κύριος. αὐτὸς εἶναι ἡ αἴρεσις. ὁ Παῦλος εἰς τὴν Πρὸς ‘Ρωμαίους ἀναπτύσσει ὅτι ὁ προχριστιανικὸς κόσμος ἐκυλίσθη κατὰ παραχώρησιν θεοῦ εἰς τὴν ἐσχάτην διαφθορὰν καὶ τὰ ἄγρια καὶ τὰ παρὰ φύσιν πάθη, διότι μετήλλαξεν τὴν ἀληθείαν τοῦ θεοῦ³⁵. ἡ ἀνορθοδοξία ἀποκαλύπτεται ως ρίζα τῆς προχριστιανικῆς ἀθλιότητος. ὁ ἴδιος προλέγει τὴν ἀθλιότητα εἰς τὴν ὅποιαν θὰ παραμείνῃ ὁ ἀπιστος κόσμος, διότι οὐκ

ἔδεξαντο τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας καὶ οὐκ ἐπίστευσαν τῇ ἀληθείᾳ³⁶. ἀγάπη εἶναι ἡ ἐκ τῆς ἀληθείας μόνον ἀπορρέουσα ἀγάπη· αὐτὴ αὐτῇ ἡ ἀγάπη τῆς ἀληθείας. αἱρομένης τῆς ὁρθοδοξίας αἴρεται αὐτόχρημα καὶ ἡ ἀγάπη. ἡ ἄνευ ἀγάπης καὶ ὁρθοδοξίας κατάστασις ἀντιμετωπίζεται ως νόσος ὁδηγοῦσα εἰς τὸν αἰώνιον θάνατον. διὰ τοῦτο ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴν τοῦ ἐπισκόπου Τίτου νὰ μεριμνᾷ, ὅπως οἱ πιστοὶ τῆς ἐκκλησίας του ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει³⁷.

Εἰς τὴν Πρὸς Ἐφεσίους οἰκουμενικὴν Ἐπιστολὴν του ὁ Παῦλος, ἔνα κείμενον ὃπου πρυτανεύει ἡ ἴδεα τῆς ἐν Χριστῷ ἐνότητος καὶ ἀγάπης, ἀποκαλύπτει ως στόμα τοῦ πνεύματος ὅτι τὸ ὑψιστὸν σημεῖον τῆς προκοπῆς τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἐκεῖ ὅπου καταντῶσιν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως³⁸. ἡ ἐνότης τῆς πίστεως εὑρίσκεται εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀπολύτου ὁμοφροσύνης τῶν πιστῶν, εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ αὐτοῦ δόγματος. οἵκοθεν ἐννοεῖται ὅτι τὸ φρόνημα τοῦτο καὶ τὸ δόγμα εἶναι μόνον ἡ μία ἀλήθεια, ἡ ὁρθοδοξία. ὅ,τι εἶναι διὰ τὴν ἀγίαν τριάδα τὸ ὅμοούσιον, αὐτὸς εἶναι διὰ τοὺς ἀνθρώπους τὸ ὅμοφρον. καὶ ὅ,τι εἶναι διὰ τὸν θεὸν ἡ μακαριότης καὶ ἡ ἀγάπη, αὐτὸς εἶναι διὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἡ ὁρθοδοξία. συμπίπτουν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἀγάπη, τὸ ἀγαπᾶν καὶ τὸ ὁρθοδοξεῖν. τὸ ὑψηλὸν αὐτὸν νόημα εὑρίσκομεν εἰς τὸν ὕμνον τῆς ἀγάπης, ὃπου ὁ Παῦλος λέγει ὅτι Ἡ ἀγάπη συγχαίρει τῇ ἀληθείᾳ³⁹. τὸ συγχαίρει δὲν σημαίνει ἀσφαλῶς ὅτι «τῆς δίδει συγχαρητήρια»· σημαίνει «χαίρεται μαζὶ μὲ τὴν ἀλήθειαν», «συμφύεται», «συνευδοκιμεῖ», «συζῆ», «δὲν ὑπάρχει χωρὶς αὐτῆν». ὅπως ἔνα φυτὸν ποὺ ζῇ μόνον ἐντὸς τοῦ ὕδατος λέγεται ὑδροχαρές, ἔτσι καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι φυτὸν ἀληθοχαρές. δὲν εὐδοκιμεῖ ἔξω ἀπὸ τὰ κλίματα τῆς ἀληθείας, δὲν ὑφίσταται καὶ ἔξω τῆς ὁρθοδοξίας. ἔξω τῆς ὁρθοδοξίας ὑφίσταται μόνον τὸ ὑποκατάστατον τῆς ἀγάπης, ἡ ἀπάτη. ὅπως ὁ θεὸς ἔχει ὠρισμένα ἀποκλειστικὰ γνωρίσματα, τὰ λεγόμενα ἰδιώματα, ἔτσι καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι ἰδίωμα τῆς ὁρθοδοξίας, ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτήν.

Αὐτὴ ἡ διάχυσις πρὸς τὰ ἑτερόδοξα καὶ ἀλλόθρησκα ἀκόμη στοιχεῖα τοῦ κόσμου, ἡ ὅποια ἐνεργεῖται κατὰ τὰς ἡμέρας μας ἐπὶ ἀθετήσει τῆς ὁρθοδοξίας καὶ ἀπορρίψει τῶν δογμάτων, εἶναι μία ἐκπτωσις ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν ἀγάπην. εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ τοιαύτη «ἀγάπη» τοῦ κόσμου χαρακτηρίζεται εἰς τε τὴν Παλαιὰν καὶ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην ὡς ἐκπόρνευσις καὶ μοιχεία, ἡ ὅποια ἐρεθίζει τὸν φθόνον τοῦ θεοῦ. λίαν ἐπιεικῶς λέγει ὁ Ἰωάννης ὅτι Ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ⁴⁰. ὁ δὲ τραχὺς Ἱάκωβος ἐκφράζεται σαφέστερον· *Mοιχοί καὶ μοιχαλίδες!* οὐκ οἴδατε ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου ἔχθρα τοῦ θεοῦ ἔστιν; δός ἀν οὖν βουληθῆ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἔχθρὸς τοῦ θεοῦ καθίσταται. ἡ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ Γραφὴ λέγει «Πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατώκησεν ἐν ἡμῖν»;⁴¹.

Ἡ ἐκκλησία τότε ἀγαπᾷ, ὅταν ὁρθοδοξῇ. διότι ὅταν εἶναι ταμεῖον τῆς ἀληθείας, τότε εἶναι καὶ ἀγάπη τοῦ θεοῦ. καὶ ἐκ τῶν Χριστιανῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρθοδοξῇ κανείς, ἀν δὲν ἀγαπᾷ ἐκ βαθέων, οὕτε εἶναι δυνατὸν ν' ἀγαπᾷ εἰλικρινῶς, ἀν δὲν ὁρθοδοξῇ. ἡ ἐκκλησία τότε ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, ὅταν δὲν ἐκκοσμικεύεται, δὲν ἐρωτοροπῇ ἄνευ ὅρων μαζί του. ὁ κόσμος οὔτως ἡ ἀλλως ἔχει φίλας πολλάς· τίποτε δὲν κερδίζει, ἀν εἰς αὐτὰς προστεθῇ μία ἀκόμη, ἡ ἐκκλησία. ἐκεῖνο ποὺ περιμένει ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν ὁ κόσμος, ὁ ἀπιστος ἡ ἀλλόθρησκος ἡ ἐτερόδοξος, εἶναι νὰ τὸν ἀνασύρῃ ἀπὸ τὴν ἀθλιότητά του. καὶ ἡ ἐκκλησία, ἀν τηρῇ ἑαυτὴν ὄγνήν, ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τὸν ἀνασύρῃ· καὶ ἀν τὸν ἀνασύρῃ ἀπὸ τὴν ἀπώλειαν εἰς τὴν σωτηρίαν, τότε ἀγαπᾷ τὸν κόσμον. ἀν ἡ ἐκκλησία νοθεύσῃ τὴν ὁρθοδοξίαν της καὶ ἀπολέσῃ τὴν σωτηριώδη ἀλήθειαν, ἐπὶ τῆς ὅποιας στηρίζεται ἡ τελευταία ἐλπὶς σωτηρίας τοῦ κόσμου, τότε διαπράττει τὴν μεγίστην ἀδικίαν εἰς βάρος τοῦ κόσμου. διὰ τὴν ὁρθοδοξίαν δὲν ὑπάρχει ἄλλη πρωτίστη καὶ ὑψηλοτέρα ἀποστολὴ ἀπὸ τὸ νὰ ἐμμένῃ ἀκλόνητος εἰς τὴν ἀκραιφνῇ ἀλήθειάν της, εἰς τὴν ἀγίαν ἐντολήν, εἰς τὴν ἄπαξ παραδοθεῖσαν πίστιν. τότε μόνον ἀπόκειται τῷ κόσμῳ καταφύγιον. ἀν καταρρεύσῃ τὸ καταφύγιον, ἀπώλεσεν ὁ κόσμος καὶ τὴν τελευταίαν ἐλπίδα σωτηρίας. ἡ δὲ ἀνυπόκριτος ἀγάπη ἡ σύμφυτος τῇ ὁρθοδοξίᾳ, αὐτὴ μόνη ἐμπνέει ἐμπιστούνην εἰς τὸν ἐτερόδοξον ἡ ἀλλόθρησκον κόσμον. ὅπως ὁ διεφθαρμένος ἀνὴρ περιφρονεῖ βαθύτατα ὅλας τὰς γυναῖκας ἐκείνας, ποὺ ὑποκύπτουν εἰς τὰ κακὰ θελήματά του, καὶ ἐκτιμᾶ ἀνεπιφυλάκτως μόνον ἐκείνην, ποὺ δὲν ὑποχωρεῖ εἰς τὰς ἀμαρτωλὰς προτάσεις του, ὁμοίως καὶ ὁ κόσμος τῆς πλάνης καὶ τῆς αἱρέσεως ἐκτιμᾶ τὴν ὁρθοδοξίαν, ὅταν ἐμμένῃ εἰς τὴν ὁρθοδοξίαν της, καὶ ὅχι ὅταν ἐμφανίζεται πρόθυμος νὰ συγκυλισθῇ μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀθλιότητά του.

Ἄγαπητοί· καὶ ὁ θεός ἀγάπη ἔστι καὶ ἀληθεία ἔστι, καὶ ἡ ἐκκλησία ἀλήθεια καὶ ἀγάπη ἔστι, καὶ ἡμεῖς τότε εἴμεθα ἄξιοι τοῦ χριστιανικοῦ ὄνδματος, ὅταν τῆς μὲν ἀληθείας ἔχωμεθα, τῇ δὲ ἀγάπη ζέωμεν. διότι ἡ ἀγάπη συγχαίρει τῇ ἀληθείᾳ.

Τὸ μήνυμα τῆς ὁρθοδοξίας ἀπευθύνεται πρὸς ὅλους τοὺς πιστούς, ἰδιαιτέρως δὲ πρὸς τοὺς ἐρμηνευτὰς τῆς ἄπαξ παραδοθείσης πίστεως καὶ διδασκάλους τῆς ἀγίας ἐντολῆς, τοὺς προμάχους τῆς Ἱερᾶς παραδόσεως, οἵ κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ ἐν ὅψει τοῦ κατακλυσμαίου κύματος, τὸ ὅποιον ἐπέρχεται μὲ τὴν μορφὴν καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἀγάπης, ὅπως ὁ μονοφυσιτισμὸς μὲ τὸ πρόσχημα τῆς θείας φύσεως, εἶναι ὑπεύθυνοι νὰ συνεχίσουν καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας τὴν μεγάλην μάχην τῶν πατέρων. διότι μία «νέα τακτική» σημαίνει καὶ τῆς παραδόσεως ἐγκατάλειψιν καὶ τῆς ἱστορίας περιφρόνησιν. ἐὰν ἐπικρατήσῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡ νέα τακτική, ἡ τακτικὴ τῆς «ἀγάπης» εἰς βάρος τῆς ἀληθείας, σημαί-

νει ὅτι πρέπει νὰ καταπέσουν ὅλα ὅσα μᾶς παρεδόθησαν. διότι ὅλα συνδέονται μὲ τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον τὸν ὄποιον ἡ «σύγχρονος σκέψις» ὁνομάζει φανατισμὸν καὶ μισαλλοδοξίαν. ἀλλὰ καὶ ὁ Κύριος καὶ οἱ ἀπόστολοι μὲ τοῦτο τὸ φρόνημα εἰργάσθησαν καὶ ἡγωνίσθησαν εἰς τὸν κόσμον. ἡ ὄρθοδοξία σαλπίζει πρὸς ὅλον τὸν κόσμον τὸ μήνυμα τῆς ἐκκλησίας. ἡ ἐκκλησία δὲν γνωρίζει οὕτε ἀναγνωρίζει ἄλλην ἔνωσιν ἐκκλησιῶν παρὰ μόνον τὸ νὰ ἐλκύσῃ καὶ ἐπιστρατεύσῃ ὅλα τὰ καλοπροαίρετα πρόσωπα, ὅσα ὑπάρχουν εἰς διαφόρους πλάνας καὶ κακοδοξίας, εἰς σχισματικὰς μεριδας, εἰς χριστωνύμους ὄργανισμους τῆς οἰκουμένης. ὅταν τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τότε ἡ ἐκκλησία ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον τῆς ἐνώσεως καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς ἀγάπης.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Ἐφ 4,5.	21. Ἰδ 21.
2. Α' Ἰω 4, 8' 4,16.	22. Ἰδ 12.
3. Β' Κο 13,11.	23. Λκ 16,22.
4. Β' Κο 13,11.	24. Β' Πε 2,13.
5. Ἰω 14,6.	25. Α' Ττ 1,5' Β' Πε 2,21' Α' Ἰω 2,7' Ἰδ 3.
6. Α' Ἰω 5,6.	26. Μα 1,2-3' 'Ρω 9,13' Απ 2,6.
7. Γε 1,26.	27. Ἔξ 20, 5' Ἰα 4,4-5.
8. Δε 4,24.	28. Ττ 3,10-11.
9. Ἰω 1,9.	29. Α' Ἰω 3,15.
10. Ἰω 1,14.	30. Β' Ἰω 10-11.
11. Μθ 10,34-35.	31. Ἰω 14, 6' Α' Ἰω 4,8' 4,16' 5,6.
12. Ἰω 14,27.	32. Β' Κο 13,11.
13. Ἰω 13,34.	33. Ἰω 14,16-17' 15,26' Α' Ἰω 4,6.
14. Ἐφ 6,23' Α' Θε 1,3' 5,8' Β' Ττ 1,13.	34. Ἰω 8,44.
15. Α' Ττ 1,5.	35. 'Ρω 1,24-25.
16. Γα 5,6.	36. Β' Θε 2, 9-13.
17. Ττ 3,15.	37. Ττ 1,13' 2,2.
18. Ἐφ 4,15' καὶ 'Ρω 12,9' Β' Κο 6,6'
Α' Ἰω 3,18' Β' Ἰω 1' 3' Γ' Ἰω 1.	38. Ἐφ 4,13.
19. Β' Ἰω 6.	39. Α' Κο 13,6.
20. Ἰω 15, 9-10.	40. Α' Ἰω 2,15.
	41. Ἰα 4,4-5

Τὸ κείμενο αὐτὸν δημοσιεύτηκε σὲ ιδιαιτερο φυλλάδιο τὸ 1973

5. ΠΑΡΑΙΝΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ ΣΤΟΝ ΗΓΕΜΟΝΑ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΜΙΧΑΗΛ

Τὸ 864, ὅταν αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου ἦταν ὁ Μιχαὴλ Γ' καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ὁ Φώτιος, ὁ ἡγεμόνας τῶν Βουλγάρων Βόγορις ἐπιτέθηκε ἐναντίον τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡττήθηκε ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Βάρδα, καθὼς μετὰ τὴν κατάρρευσί του μάστιξε τοὺς ὑπηκόους του σκληρὴ πεῖνα καὶ καθὼς ὁ Φράγκος βασιλεὺς τῆς Δύσεως Λουδοβίκος, ἔγγονος τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, τοῦ ἔθετε γιὰ συμμαχίᾳ ὄρους πολὺ ἀσύμφορους, ὁ Βόγορις προτίμησε νὰ ζητήσῃ τὴν προστασία τῶν Βυζαντινῶν, ζητώντας νὰ βαπτιστῇ κι ὁ ἴδιος καὶ ὅλο τὸ ἔθνος του. βαπτίστηκε μὲ τὴ μέριμνα τοῦ Φωτίου, ἀπὸ ἀρχιερέα ποὺ στάλθηκε στὴ Βουλγαρία, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 864 ἢ τὴν ἀρχὴ τοῦ 865, καὶ μετωνομάστηκε σὲ Μιχαὴλ, παίρνοντας τὸ ὄνομα τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος¹. τότε πιθανώτατα ὁ Φώτιος ἔστειλε στὸ νεοφώτιστο Μιχαὴλ ώς δᾶρον γιὰ τὴ βάπτισί του καὶ ως κατήχησι ἔνα ἐπιστολιμαῖο πόνημα 40 περίπου κανονικῶν ἐντύπων σελίδων, τὸ δποῖο στὰ χειρόγραφα ἐπιγράφεται *Πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα τῶν Βουλγάρων περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἄρχοντος*².

Τὸ πόνημα αὐτὸ τοῦ Φωτίου διακρίνεται σαφῶς σὲ δύο μέρη, τὴν Κατήχησι (49%) καὶ τὸ Ἐγχειρίδιο τέχνης τοῦ ἥγετου (51%). Ὀπωσδήποτε τὸ ἔργο ὑπενθυμίζει τὶς Ἐπιστολὲς τοῦ Ἰσοκράτους *Πρὸς Νικοκλέα*, καὶ τοῦ Ψευδισοκράτους *Πρὸς Δημόνικον*. θυμίζει ἐπίσης καὶ τὰ *Παραινετικά κεφάλαια τοῦ Βασιλείου Α'* πρὸς τὸ γιό του καὶ διάδοχό του Λέοντα Φ', τὰ δποῖα κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Βαλέττα συνέγραψε πάλι ὁ Φώτιος³. διότι ὁ Φώτιος, πρὶν γίνη πατριάρχης, ἦταν πολιτικός ἀκριβέστερα ἦταν *πρωτοασηκρῆτις (πρωτο - a secretis)*, δηλαδὴ ὑπουργὸς ποὺ συγκέντρωνε τὶς ἀρμοδιότητες τῶν σημερινῶν ὑπουργοῦ ἔξωτερικῶν καὶ ἀρχηγοῦ τῆς κρατικῆς ὑπηρεσίας πληροφοριῶν. στὴν ἔσωτερικὴ κι ἔξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ὁ πιὸ πεπιεραμένος ἀπ' ὅλους τοὺς πολιτικοὺς τῶν ἡμερῶν του, καὶ γι' αὐτὸ φυσικὰ ἀνέλαβε νὰ συντάξῃ αὐτὸς τὸ ἐν λόγῳ Ἐγχειρίδιο τῆς πολιτικῆς διπλωματικῆς καὶ ἡγετικῆς ὀγωγῆς τόσο γιὰ τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων πρῶτα, ὅσο καὶ γιὰ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου ἔπειτα. ἐπειδὴ ὅμως, ὅταν γράφῃ τὸ ἐν λόγῳ Ἐγχειρίδιο, εἶναι καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ὁ ἐκφραστὴς ἀφ' ἐνὸς τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐκκλη-

σίας καὶ αὐτὸς ποὺ ἔχει διακρίνει ἀφ' ἑτέρου πρῶτος καὶ ἔχει ἐλέγξει καὶ καταδικάσει συνοδικῶς τὴ δυτικὴ δοξασία τοῦ Filioque καὶ ἔχει καθαιρέσει τὸν πάπα Ρώμης Νικόλαο, ποὺ ἀρνήθηκε νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὶς θεολογικές του ὑποδείξεις, κι ἐπειδὴ τόσο ὁ νεοφύτιστος Μιχαὴλ ὅσο καὶ τὸ ἐπίσης νεοφύτιστο ἔθνος τῶν Βουλγάρων χρειάζονταν καὶ μιὰ κατήχησι καὶ θεολογικὴ κατάρτισι καὶ προστασία ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ τῶν διαφόρων δυτικῶν δοξασιῶν, γι' αὐτὸ κι ὁ Φώτιος εἰδικὰ τὸ Ἐγχειρίδιο τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς, τὸ προοριζόμενο γι' αὐτοὺς, τὸ προσανέξανει καὶ μὲ μιὰ κατήχησι. αὐτὴ δὲν χρειάζοταν γιὰ τὸ διάδοχο τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου· γι' αὐτὸν χρειάζοταν μόνο τὸ Ἐγχειρίδιο τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς γι' αὐτὸ καὶ δὲν ὑπάρχει κατήχησι στὰ Παραινετικὰ κεφάλαια πρὸς Λέοντα. στὸ Μιχαὴλ καὶ στοὺς Βουλγάρους ὅμως ἥταν ἀπαραίτητη καὶ ἡ κατήχησι, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Φώτιος τὴν προσθέτει καὶ αὐτῆ.

Αὐτὸ λοιπὸν τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου, ἡ Κατήχησι, ποὺ ἀποτελεῖ τὰ 49 ἑκατοστὰ τοῦ συνόλου, διακρίνεται σὲ τρία μέρη· τὸ σύμβολο τῆς πίστεως, μιὰ σύντομη ἱστορία τῶν ἀρχαιοτέρων τοῦ Φωτίου 7 οἰκουμενικῶν συνόδων, καὶ μιὰ συνοπτικὴ ἐρμηνεία τῶν 10 ἐντολῶν. Εἶναι δηλαδὴ δογματικὴ καὶ ἡθική. εἰδικὰ ἡ ἱστορία τῶν συνόδων μοιάζει πολὺ μὲ τὴν ἐνθρονιστήρια ὄμοιογύα πίστεως τοῦ Φωτίου, τὴν ὁποία ἔχει ὡς δεύτερο μέρος τῶν δυὸς ἐνθρονιστηρίων ἐπιστολῶν του Πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ανατολῆς καὶ Πρὸς τὸν Νικόλαον Ρώμης⁴. ἡ ὄμοιογύα - ἱστορία αὐτὴ εἶναι ἔνα λαμπρὸ δεῖγμα τῆς θεολογικῆς ἀγχινοίας καὶ ἐμβριθείας τοῦ Φωτίου καὶ τῆς ἐκ μέρους του γνώσεως τόσο τῆς μέχρι τότε χριστιανικῆς γραμματείας ὅσο καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας· εἶναι δὲ καὶ ἡ καλλίτερη συνοπτικὴ ἱστορία δογμάτων. γιὰ τὸ τελευταῖο μέρος τῆς Κατηχήσεως, τὴν ἐρμηνεία τῶν 10 ἐντολῶν ἡ χριστιανικὴ ἡθική, μπορεῖ νὰ πῇ κανεὶς ὅτι εἶναι κι ἔνα σύντομο ἐγχειρίδιο κοινωνικῆς ἀγωγῆς. ἔνα σαβουάρ βίβρ (savoir vivre), ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα.

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ πονήματος, τὸ Ἐγχειρίδιο τῆς τέχνης τοῦ ἡγέτου, ποὺ ἀποτελεῖ τὰ 51 ἑκατοστὰ τοῦ συνόλου, εἶναι ἔνα καταπληκτικὸ ἐγχειρίδιο πολιτικῆς διπλωματικῆς καὶ ἡγετικῆς ἀγωγῆς. καὶ εἶναι τὸ πιὸ πρωτότυπο καὶ πιὸ ἐνδιαφέρον μέρος τῆς ὅλης Ἐπιστολῆς. ὁ Φώτιος σ' αὐτὸ δείχνει ὅτι εἶναι ὁ εἰδικός, ὁ πεπειραμένος· καὶ συσσωρεύει ὅχι μόνον ὅλη τὴν πεῖρα τῆς δικῆς του πρακτικῆς ἀλλὰ καὶ τὴν προϋπάρχουσα τέτοια πεῖρα ὅλων τῶν ἀρχαίων εἰδικῶν τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, μοιάζει τὸ ἐγχειρίδιό του αὐτὸ στὴ δομὴ μὲ ἄλλα παρόμοια ἔργα τῆς ἴδιας φύσεως ἀρχαιότερά του καὶ μεταγενέστερα, ἀλλ' εἶναι στὴν ὅλη του πολὺ ἀνώτερο ἀπ' ὅλα· καὶ τὸ μόνο γραμμένο ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ σκοπιά.

Κατ' ἀρχὴν θυμίζει τὰ ἔργα τοῦ Ξενοφῶντος *Ιέρων* καὶ *Ἀγησίλαος*, καὶ τοῦ Ἰσοκράτους *Εὐαγόρας* καὶ *Νικοκλῆς*, ἀλλὰ μοιάζει καὶ μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἰσοκράτους πάλι *Πρὸς Νικοκλέα*, τοῦ Ψευδισοκράτους *Πρὸς Δημόνικον* (τοῦ Δ' μ.Χ. αἰῶνος), ἀπὸ τὰ ὄποια καὶ ἀντλεῖ πολλά, καὶ μὲ τὸ πολὺ μεταγενέστερο ἔργο τοῦ N. Μακιαβέλλι *Οἱ ήγεμών*⁵. ρήτως ἀναφέρεται μία μόνο φορά στὴν *Πρὸς Νικοκλέα ἐπιστολὴ* τοῦ Ἰσοκράτους, ἀπὸ τὶς ἄλλες πηγές του παραθέτει ἢ ἀντλεῖ σιωπηρῶς ἄλλὰ καὶ ἐνδεικτικῶς κυρίως χρησιμοποιεῖ τὸν Ἰσοκράτη (24 φορὲς τὴν *Πρὸς Νικοκλέα ἐπιστολὴ* καὶ 1 φορά τὸν *Ἀρεοπαγιτικὸν λόγον*) καὶ τὸν Ψευδισοκράτη (25 φορὲς τὴν *Πρὸς Δημόνικον ἐπιστολὴ*). χαρακτηρίζει μάλιστα τὴν *Πρὸς Μιχαὴλ ἐπιστολὴ* του ὡς δᾶρον, ὅπως δᾶρον καὶ δωρεάν χαρακτηρίζουν τὶς δικές των ἐπιστολὲς *Πρὸς Νικοκλέα* (§§ 21·7) ὁ Ἰσοκράτης, καὶ *Πρὸς Δημόνικον* (§ 2) ὁ Ψευδισοκράτης. χρησιμοποιεῖ ὅμως ὁ Φώτιος, ὅπως ἀνέφερα, καὶ ἄλλους ἀρχαίους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς πολλούς. συγκεκριμένα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δύο προηγουμένους, χρησιμοποιεῖ καὶ τοὺς Ἡσίοδο, Πίνδαρο, Αἰσχύλο, Εὔριπίδη (4 φορές), Ἡρόδοτο, Δημόκριτο, δημοτικὲς παροιμίες (2), Ξενοφῶντα (2), Πλάτωνα (3), Ἀριστοτέλη (3), Θεόφραστο, Δημοσθένη, Αἰσχίνη, Λυκοῦργο, Φιλήμονα πρεσβύτερο τὸν κωμικό, Πλούταρχο (7), Λουκιανό, καὶ τὸ ‘Ρωμαῖο ποιητὴ Τίβουλλο’ διότι ὁ Φώτιος ἥταν καὶ λατινομαθής. τούλαχιστο 10 φορὲς παίρνει τὶς γνῶμες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν Ἀνθολογία τοῦ Στοβαίου. παίρνει ὅμως νοήματα ὁ Φώτιος κι ἀπὸ ἄλλα δυσπροσδιόριστα ἢ καὶ ἀπολεσθέντα κείμενα ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὅπως δείχνουν μερικοὶ ὑπαινιγμοί του. μερικὰ ἀπ' αὐτὰ πρέπει νὰ ἥταν σὰν τὰ ἔξης ἔργα τοῦ Πλουτάρχου. 1. *Πῶς ἂν τις διακρίνει τὸν κόλακα τοῦ φίλου* (ἀριθμ. 4). 2. *Πῶς ἂν τις αἴσθοιτο ἔαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ'* ἀρετῆ (5). 3. *Πῶς ἂν τις ἀπ'* ἔχθρῶν ὠφελοῖτο (6). 4. *Ἀποφθέγματα βασιλέων καὶ στρατηγῶν* (15). 5. *Ἀποφθέγματα λακωνικὰ* (16). 6. *Αἴτια Ῥωμαϊκά* (18a). 7. *Αἴτια Ἑλληνικά* (18b). χρησιμοποιεῖ δὲ καὶ τὶς Παροιμίες τῆς Π. Διαθήκης, καὶ τὴ Σοφία τοῦ Σιραχίδου κατ' ἐπανάληψιν, καὶ ὅλα αὐτὰ μέσα σὲ 20 περίπου σελίδες. ἢ ἀρχαιομάθεια τοῦ Φωτίου στὸ μέρος αὐτὸς φαίνεται ἀνάγλυφα.

‘Ως πρὸς τὴν πολιτικὴν νοοτροπία ὁ Φώτιος εἶναι ἄκρως ἀντίθετος ἀπὸ τὸν κατὰ 7 αἰῶνες μεταγενέστερο N. Μακιαβέλλι. εἶναι ἔνας Ἀντι-Μακιαβέλλι, χωρὶς βέβαια τὸ δικό του ἐγχειρίδιο νὰ εἶναι ἀντιρρητικός, ἐφ' ὅσον προηγήθηκε. Ἡ πολιτικὴ νοοτροπία τοῦ Φωτίου διαπνέεται ἀπὸ καθαρῶς χριστιανικές ἀρχές. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ τὴ συνοψίσῃ στὸ εὐαγγελικό: Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραὶ (Μθ 10,16).

Τὰ αἰσθήματά του πρὸς τὸ νεοφώτιστο Μιχαὴλ εἶναι ἀρχοντικὴ

εύγενεια, χριστιανικὴ ἀγάπη, καὶ πατρικὴ στοργή. στὴν ἀρχὴ τὸν προσφωνεῖ *Περιφανέστατε καὶ ἡγαπημένες ἡμῶν νἱέ* (1)· παρακάτῳ δὲ *Ω καλὸν ἄγαλμα τῶν ἐμῶν πόνων* (5)· καὶ *Φιλόχριστε καὶ πνευματικὲ ἡμῶν νἱέ καὶ εἴ τι ἄλλο κλεινὸν καὶ καλὸν καὶ στοργῆς ἄξιον ὄνομα* (20)· καὶ *Ω τῶν ἐμῶν πνευματικῶν ὀδίνων εὐγενές καὶ γνήσιον γέννημα* (114)· πρὸς τὸ τέλος δὲ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ γράφει· *Μὴ τοίνυν τῶν ἐλπίδων ἡμᾶς διαψευσθῆναι ποιήσῃς, ἂς ή σὴ περὶ τὰ καλὰ ροπῆ τε καὶ εὐηκοῖα παρέσχε προβάλλεσθαι· μηδὲ τοὺς πόνους καὶ τοὺς ἀγῶνας, οὓς ὑπέρ τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ἀνεδεξάμεθα χαίροντες, ματαίους ἐλέγξῃς* (19). ὅλ’ αὐτὰ δείχνουν ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμὸς τοῦ Μιχαὴλ καὶ τῶν Βουλγάρων ἦταν ἔργο τῆς φροντίδος τοῦ Φωτίου. ἐξ ἄλλου οἱ προσφωνήσεις αὐτὲς εἶναι μὲν ἄλλες λέξεις λόγια τοῦ ἀποστόλου Παύλου πρὸς τὰ πνευματικά του τέκνα Γαλάτας καὶ Φιλιππησίους (Γα 4,19· Φι 4,8).

Πόσο ἀποτελεσματικὴ ὑπῆρξε ἡ χριστιανικὴ φροντίδα τοῦ Φωτίου γιὰ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σλάβους φαίνεται, νομίζω, ἀπὸ τὸ ἔξης ἄξιο παρατηρήσεως. ὁ Φωτίος κατὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν δυὸ αὐτῶν ἐθνῶν τοὺς χάρισε ἀπὸ ἕνα πολύτιμο δῶρο· στοὺς Βουλγάρους χάρισε αὐτὸ τὸ πολύτιμο Ἐγχειρίδιο τῆς τέχνης τοῦ ἡγέτου καὶ στοὺς Σλάβους χάρισε τὸ ἀλφάβητο· διότι οἱ Θεσσαλονικεῖς ἀδελφοὶ Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, οἱ ὄποιοι ἔδωσαν στοὺς Σλάβους τὸ ἀλφάβητο ποὺ τοὺς ἔφτιαξαν, ἦταν μαθηταὶ τοῦ Φωτίου καὶ κατ’ ἐντολὴν καὶ ἀνάθεσιν τοῦ Φωτίου ἔκαναν ὅ,τι ἔκαναν. τ’ ἀποτελέσματα τὰ ἐκτὸς τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ ὑπῆρξαν θεαματικά. οἱ Βούλγαροι, ποὺ πῆραν τὸ Ἐγχειρίδιο τῆς τέχνης τοῦ ἡγέτου, ἔκαναν ἀξιόλογο κράτος αἰῶνες πιὸ μπροστὰ ἀπὸ τοὺς Σλάβους, ἐνῷ οἱ Σλάβοι, ποὺ πῆραν τὸ ἀλφάβητο, διατήρησαν τὴ γλῶσσα τους· διότι μιὰ γλῶσσα διατηρεῖται μέσα στοὺς αἰῶνες μόνο μὲ τὴν καταγραφή της, μὲ τὴ δημιουργία δηλαδὴ γραμματείας. ὅσες γλῶσσες δὲν καταγράφηκαν, χάθηκαν. οἱ Βούλγαροι, ποὺ δὲν πῆραν ἀλφάβητο, ἔχασαν τὴν ἀρχικὴ τους γλῶσσα καὶ δέχτηκαν τὴ σλαβικὴ. ὁ Φωτίος δὲ καὶ οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἐπέβαλαν στὰ ἔθνη αὐτὰ τὸ ἐλληνικὸ ἀλφάβητο καὶ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ τὰ βοήθησαν ν’ ἀναπτύξουν τὴ δική τους ἐθνικὴ ταυτότητα μὲ δικό τους ἀλφάβητο, μὲ δική τους γλῶσσα, μὲ δικό τους Ἐγχειρίδιο τῆς ἡγετικῆς τέχνης. ἀντίθετα οἱ Λατīνοι καὶ ὁ πάπας τῆς Ρώμης στοὺς λαοὺς ποὺ εἶχαν στὴν ἔξουσία τους ἥ στὴν ἐπιρροή τους ἐπέβαλαν τὴ λατινικὴ γραφὴ καὶ γλῶσσα, κι ἔτσι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι ἔχασαν τελείως τὶς ἀρχικές των γλῶσσες καὶ τὴν ἐθνική τους ταυτότητα· καὶ οἱ Γάλλοι, καὶ οἱ Ισπανοί, καὶ οἱ Πορτογάλοι, καὶ ἀργότερα οἱ λαοὶ τῆς Κεντρικῆς καὶ τῆς Νοτίου Αμερικῆς. ἡ γαλατικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ἰβηρικὴ ἔξαφανίστηκαν τελείως καὶ οἱ γλῶσσες τῶν παλαιαμερικανῶν ἐπίσης.

Μόνος του μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβῃ μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Λατίνων ποιοί ἦταν ἡμεριαλισταὶ καὶ ποιοί ἵεραπόστολοι. καὶ μόνος του μπορεῖ νὰ ὑπολογίσῃ, ἂν οἱ σημερινοὶ Γάλλοι καὶ Ἰσπανοὶ κλπ. εἶναι εὐπειθεῖς στοὺς Λατίνους καὶ στὴ λατινικὴ παράδοσι, πόσο πιὸ εὐγνώμονες ἀξίζει νὰ εἶναι στοὺς "Ἐλληνες οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. οἱ "Ἐλληνες δὲν ὑπῆρχαν ποτὲ ἀφεντικά τους· τὸ ἀπεχθάνονται αὐτό· ὑπῆρχαν μόνο οἱ εὐεργέτες των· διότι αὐτὸ τοὺς ἀρέσει, αὐτὸ ἔμαθαν ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ τους πίστι.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Γεώργιος Κεδρηνός, Σύνοψ. ίστ.–Μιχαὴλ υἱὸς Θεοφίλου, ἔκδ. I. Bekker, CSHB, σ. 151-2. Συνεχιστής τοῦ Θεοφάνους, Χρον. 4,13 CSHB, σ. 162-3. Συνεχιστής τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ, Βίος τῶν νέων βασιλέων–Μιχαὴλ υἱὸς Θεοφίλου, 7 ἔκδ. I. Thurn (Berolini 1973), σ. 90-91. Ψευδοσυμεὼν (Μάγιστρος!), Χρον.–Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρα, 25 CSHB, σ. 665.

2. Φώτιος, Ἐπιστολαί, ἔκδ. Ἰω. N. Βαλέττα, Λονδίνον 1864, σ. 200-248' PG 102,628-696' καὶ δική μου ἔκδοσι ὑπὸ ἐκτύπωσιν.
3. Βαλέττας, ἐνθ' ἀνωτ., προλεγόμενα, σ. 78' 201.
4. "Εκδ. K. Σιαμάκη, στὸν Δοσιθέου Τόμον Χαρᾶς σ. 188-197' 201-204' καὶ στὶς δύο Ἐπιστολές ή ὁμολογία στὶς §§ 11-21.
5. N. Machiavelli, *Il principe*, τοῦ IF' αἰῶνος.

Εἰσήγησι στὸ Β' Διορθόδοξο Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο Νιγρίτης τοῦ 1998, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 287-292. (Στὸ πολὺ μεγάλο αὐτὸ συνέδριο, παρὰ τὸ εἰωθός, κατ' ἔξαρτεσιν ἐγὼ ἔκανα δύο εἰσηγήσεις. βλ. καὶ σελ. 356-364).

* * *

Γράφω στὴν παροῦσα μου εἰσήγησι (§ 5) ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ἔργο τοῦ Φωτίου «μοιάζει... καὶ μὲ τὸ πολὺ μεταγενέστερο ἔργο τοῦ N. Μακιαβέλλι 'Ο ἡγεμών'». καὶ παρακάτω (§ 6) γράφω ὅτι στὸ ἔργο του αὐτὸ «δ Φώτιος εἶναι ἄκρως ἀντίθετος ἀπὸ τὸν κατὰ 7 αἰῶνες μεταγενέστερο N. Μακιαβέλλι. εἶναι ἔνας Ἀντι-Μακιαβέλλι, χωρὶς βέβαια τὸ δικό του ἐγχειρίδιο νὰ εἶναι ἀντιρρητικός, ἐφ' ὅσον προηγήθηκε». καὶ ὑποσημειώνω «5. N. Machiavelli, *Il principe*, τοῦ IF' αἰῶνος». Ἡ ὅλως πρωτότυπη αὐτὴ παρατήρησι - ἴδεα - σύγκρισι μου ἐντυπωσίασε τὸ μεγάλο καὶ διεθνὲς ἐκεῖνο Συνέδριο τόσο, ποὺ ὅλη τὴν ἡμέρα ἐκείνη αὐτῇ ἦταν τὸ ἐπίκεντρο τῶν συζητήσεων. τὰ Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου ἐκδόθηκαν τὸ 2006 ἀπὸ τὸ «"Ιδρυμα Ἐθνικοῦ καὶ Θρησκευτικοῦ Προβληματισμοῦ" τῆς Θεσσαλονίκης καὶ εἶχαν εὐρύτατη κυκλοφορία. χορηγὸς ὁ μητροπολίτης Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος κ. Βαρθολομαῖος.

Έννια χρόνια μετά τὸ Συνέδριο καὶ ἔνα χρόνο μετά τὴν κυκλοφορία τῶν Πρακτικῶν ἡ εἰσήγησί μου ἔβαλε σὲ ἀβάσταχτο πειρασμὸ μεγάλες ἀρετές. τὸ 2007 ξεφύτρωσε ἔνα βιβλίο μὲ τὸν τίτλο Ο ΗΓΕΜΩΝ (ἐκδόσεις «Ἄρμός») μετάφρασι αὐτοῦ τοῦ ἔργου τοῦ Φωτίου ἀπὸ κάποιον Ἰω. Πλεξίδα (θὰ πῶ ἄλλοτε γιὰ τὴν πηγὴν αὐτῆς τῆς μεταφράσεως) πρόλογος τοῦ Χρήστου Γιανναρᾶ. κι ὁ Χρηστάκης, γιὰ νὰ δείξῃ πόσο σέβεται τὴν ξένη πνευματικὴ ἰδιοκτησία, ἀκόμα κι ὅταν εἶναι ἀδημοσίευτη ἰδιοκτησία ἐνὸς ἀσχετοῦ, γράφει στὸν Πρόλογό του ὅτι ἡ ἰδέα αὐτὴ γιὰ τὸ Φῶτιο ὡς Ἀντι-Μακιαβέλλι ἦταν κάποιου γεωπόνου Χρήστου Καραγεώργου. οἱ τρεῖς λοιπὸν ἐπέγραψαν τὸ βιβλίο τους Ο ΗΓΕΜΩΝ καὶ μέσα σ' αὐτὸν συνεχῶς μηρυκάζουν τὰ δικά μου. ὁ Χρηστάκης ἀπὸ τὸ 1985 βόσκει μονίμως στὰ κείμενά μου· τ' ἀγαπάει πολύ· ὅπως ὁ λαγός τὰ μαρούλια. καὶ φαντάζεται ὅτι σ' αὐτὴ τῇ λαθροφαγίᾳ δὲν τὸν βλέπει κανείς· κατὰ τὸ παλιὸ παιδικὸ ποίημα ποὺ λέει·

Νύχτα ὁ λαγός ἐβγῆκε,
λαχανόκηπον εύρηκε,
μπαίνει μέσα καὶ ἀρχίζει
τὴν κοιλιά του νὰ γεμίζῃ.

καὶ δὲν εἶναι ἡ πρώτη, ἀλλὰ πολλοστὴ φορά, ποὺ ὁ Χρηστάκης διαπράττει ἔτσι νύκτωρ καὶ ἱεροκρυφίως αὐτὴ τὴν ἐξαίρετη πρᾶξι. Θὰ πῶ περισσότερα ἄλλοτε. τέτοιες ἐξαίρετες πράξεις, ὅταν μάλιστα ἐπαναλαμβάνωνται πολλὲς φορές, δὲν πρέπει νὰ μένουν ἀπαρασήμαντες. καὶ δὲν εἶναι δίκαιο ὁ πτυχιούχος θεολόγος Χρηστάκης νὰ εἶναι γνωστὸς στὸ θίασο τῶν ὄμοιών του μόνο γιὰ τὶς θολοκουλτουριάρικες ἀκαταλαβίστικες τσαρλατανιές του.

6. ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἄπὸ σημερινὲς χημικὲς ἀναλύσεις προκύπτουν τὰ ἑξῆς.

1. Ὁτι ἡ «σινδόνα τοῦ Τορίνου» εἶναι φτιαγμένη ἀπὸ εύρωπαϊκὸ λινάρι τῆς χρονιᾶς 1314.
2. Ὁτι ὁ πάπας ‘Ρώμης Πτῖος Γ’ (1503), ποὺ βασίλευσε περίπου ἔνα μῆνα (σὰν τὸν προκάτοχο τοῦ Βοϊτύλα), ἦτοι 15 χρόνια πρὶν ἐπανα-

στατήσῃ ὁ μοναχὸς Λουθηρος, δολοφονήθηκε μὲ δηλητηρίασι μὲ ἀρσενικό.

3. Ὄτι κι ὁ πάπας ‘Ρώμης Κλήμης ΙΔ’ (1769-1774), ποὺ βασίλευε ὅταν στὴν Ἐλλάδα κήρυττε ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, δολοφονήθηκε ἐπίσης μὲ δηλητηρίασι μὲ ἀρσενικό.

Ψευτιές κατεργαριές ἀπάτες δολοφονίες καὶ λοιπὰ ἐγκλήματα (οἱ σεξουαλικές βρομιές κι ἀνωμαλίες εἶναι τὸ ἀποποιημένο τους τακτικό) ἀνέκαθεν στὸ ἄντρο τοῦ Βατικανοῦ τῶν ἀλαθήτων δολοφόνων, τῶν δολοφονημένων ἀλαθήτων, καὶ τῶν ἀγάμων κιναίδων.

7. ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

2

Πρὸς Ἀ. Σ.

Τὸ θυμᾶσαι ὅτι λέγεται, ἀλλὰ δὲν μπορεῖς νὰ τὸ βρῆς μὲ τὸ Ταμεῖο τῆς Καινῆς Διαθήκης (Handkonkordanz) τοῦ A. Schmoller.

Ναὶ, τὸ ἄθλιο καὶ τσαπατσούλικο κομπογιανίτικο αὐτὸ ταμεῖο παραλείπει πολλά. παραλείπει καὶ τὴ λέξι θύρα στὰ χωρία Α΄ Κο 16,9· Β΄ Κο 2,12· Κλ 4,3. αὐτὰ ψάχνεις, νομίζω. παραλείπει καὶ λέξεις ὀλόκληρες μὲ ὄλες τὶς παραπομές των. παραλείπει λ.χ. τὶς λέξεις ἵνα, κατόρθωμα, παραδιατριβή, παρακαταθῆκη, τοσοῦτος, τυρβάζομαι, κλπ.. τὶς λέξεις ἀδιαφθορία, ἐκκακῶ, κλπ. τὶς κάνει ἀφθορία, ἐγκακῶ, κλπ.. δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρίσῃ τὰ ρήματα συνιδεῖν - συνειδέναι, τύφομαι - τυφοῦμαι, γαμῶ - γαμίζω, συγχέω - συγχύνω, μοιχεύομαι - μοιχάμαι, μεθύω - μεθύσκομαι, καὶ πολλὰ ἄλλα τέτοια, ποὺ γιὰ κάθε δυάδα νομίζει ὅτι εἶναι ἔνα μόνο ρῆμα, καὶ μπερδεύει τοὺς χρόνους των πολὺ βλακωδῶς. προτεσταντικὴ βιβλικὴ θεολογία τοῦ μπαρμπα - Θύμιου. χρειάζεται εἰδικὴ ἀπογραφή, γιὰ νὰ βρεθοῦν ὄλες οἱ παραλείψεις τσαπατσουλιές καὶ βλακεῖς τοῦ σκευάσματος αὐτοῦ, καὶ φυσικὰ δὲν ἀξίζει τὸν κόπο ν’ ἀσχοληθῆ κανεὶς μ’ αὐτό. καὶ τὴν περίφημη ‘Ραάβ, γιὰ τὴν ὑπέροχη πρᾶξι τῆς ὁποίας στὸ βιβλίο Ἰησοῦς Ναυὴ (2,1-24· 6,22-25) ἀφιερώνεται ἔνα καὶ μισὸ κεφάλαιο, δὲν θὰ τὴ βρῆς πουθενὰ στὸ Ταμεῖο τῆς Π. διαθήκης τῶν E. Hatch - H.A.Redpath. στὸ Ψα 86,4 ‘Ραάβ

λέγεται ἡ Αἴγυπτος (ἢ χώρα τοῦ ‘*Pā*’). οἱ «μεγάλοι Εύρωπαιοι κι Ἀμερικανοὶ βιβλικοί», τὰ προσκυνητὰ ἵνδάλματα τῶν «δικῶν μας» βιβλικῶν, εἶναι ὅλοι ἀμαθεῖς καὶ βλάκες, γιὰ τοὺς ὁποίους ἰσχύει ἡ παροιμία *Βάλε τὸν κόλο μάγειρα, νὰ σοῦ μαγειρέψῃ σκατά.*

3

Πρὸς Ζ. Φιλ.

Οὕτε ὁ Πέτρος πῆγε ποτὲ στὴν Ῥώμη οὔτε ὁ Ἀνδρέας στὴν Κωνσταντινούπολι ἢ στὴν Πάτρα. ὁ Παῦλος πῆγε στὴν Ῥώμη τούλαχιστο δύο φορές, καὶ εἶναι πιθανὸν νὰ πῆγε καὶ στὸ Βυζάντιο, ποὺ μετὰ 300 χρόνια ὠνομάστηκε Κωνσταντινούπολις. στὴν Ἀντιόχεια πλὴν τοῦ Παύλου πῆγαν οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας Σίλας Πέτρος Λουκᾶς καὶ Μάρκος· γιὰ κανέναν ἄλλο ἀπόστολο δὲν μαρτυρεῖται ὅτι πῆγε ἐκεῖ. ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια πιθανῶς πέρασαν –μόνο πέρασαν, χωρὶς νὰ μείνουν καὶ νὰ δράσουν– οἱ ἀπόστολοι Πέτρος Ἰωάννης Ἰούδας Σίλας καὶ Μάρκος· ὁ Παῦλος ὅχι· οὔτε γιὰ ἄλλον ἀπόστολο ξέρουμε ἀν πέρασε. αὐτοὶ ποὺ μόνο πέρασαν ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ἔμειναν κι ἔδρασαν μερικὰ χρόνια στὴ Βαβυλῶνα τῆς Αἰγύπτου, ποὺ ἦταν δίπλα στὸ κατοπινὸ Κάιρο. κι ὁ Ἰωάννης πῆγε στὴν Ἔφεσο, ὅπου κυρίως εἶχε δράσει ὁ Παῦλος. στὴ μητροπολιτικὴ Ἐλλάδα πλὴν τοῦ Παύλου καὶ τῶν συνεργατῶν του ἄλλος ἀπόστολος δὲν ἤρθε ποτέ. καὶ κανεὶς ἀπόστολος δὲν πῆγε ποτὲ σὲ χώρα ἄλλῃ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν παραμεσόγειο δακτύλιο καὶ τὰ νησιὰ ποὺ περιέχονται σ' αὐτόν. ὅλοι μαζὶ οἱ ἀπόστολοι ἔδρασαν 37-40 χρόνια, μέχρι τὸ 71 ὁπωσδήποτε, ἵσως καὶ μέχρι τὸ 73.

Τὰ ἄλλα εἶναι παραμύθια πλασμένα γιὰ σκοποὺς ἀμαρτωλούς. ὁ Χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ τὰ χάφτῃ.

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙ

Δρος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΙΑΜΑΚΗ

14

ΤΕΥΧΟΣ 14 - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2013
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΟΝΑΞ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Στὺξ καὶ Τάρταρος (όμηρικὲς σπουδές)	291
2. Χριστιανικοὶ Πάπυροι	319
3. Περιοδεία τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὸ Ἰλλυρικόν	356
4. Ἀγάπη καὶ ὄρθοδοξία	365
5. Παραινέσεις Φωτίου στὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Μιχαήλ	377
6. Γιὰ τὴν ἱστορία	382
7. Ἐπιστολές (2-3)	383

ISBN 978-960-7127-31-0

ISSN 2241-7192